

POLSKA AKADEMIA NAUK
INSTYTUT GEOGRAFII I PRZESTRZENNEGO ZAGOSPODAROWANIA
im. Stanisława Leszczyckiego

ZESZYTY IGiPZ PAN nr 59

ROMAN SZCZĘSNY

**PRZEMIANY STRUKTURY
PRZESTRZENNEJ ROLNICTWA POLSKI
W LATACH 1988-1996**

WARSZAWA 1999

ZESZYTY IGiPZ PAN

Redaguje zespół w składzie:

Teresa Kozłowska-Szczęśna
(redaktor)

Grzegorz Węclawowicz
(zastępca redaktora)

Jerzy Grzeszczak

Marek Degórski

Barbara Jaworska

(sekretarz)

Wydawca:
IGiPZ PAN

Adres redakcji:
00-818 Warszawa, ul. Twarda 51/55
tel.(48-22) 69 78 851
fax (48-22) 620 62 21

PL - ISSN 0867-6836
ISBN 83-87954-25-X

POLSKA AKADEMIA NAUK
INSTYTUT GEOGRAFII I PRZESTRZENNEGO ZAGOSPODAROWANIA
im. Stanisława Leszczyckiego

ZESZYTY IGiPZ PAN nr 59

ROMAN SZCZĘSNY

**PRZEMIANY STRUKTURY
PRZESTRZENNEJ ROLNICTWA POLSKI
W LATACH 1988-1996**

WARSZAWA 1999

<http://rcin.org.pl>

Recenzent:
Prof. dr hab. Jerzy Grzeszczak

Abstract. The presentation attempts to demonstrate changes which have occurred in Poland's agriculture in result of the limited economic reforms. Transformations towards commercial farming exposed regionally differentiated changes related to ownership, land-use.

Key words: Structure of Poland's agriculture 1988-1996, agro-economic transformation, subsidized farming, commercial farming

Spis treści

Wstęp	5
Użytkowanie ziemi	6
Struktura agrarna	8
Ludność rolnicza i zatrudnienie w rolnictwie	13
Nakłady kapitału w rolnictwie	15
Rolnicze użytkowanie ziemi	19
Struktura zasiewów, plony i produkcja	20
Zboża	21
Ziemniaki	27
Buraki cukrowe	28
Rzepak i rzepik	29
Warzywa	29
Sady i produkcja owoców	31
Chów zwierząt gospodarskich i produkcja	32
Chów bydła	32
Chów trzody chlewnej	39
Chów owiec	45
Produkcja mięsa, mleka i jaj	45
Produkcja globalna rolnictwa w latach 1988-1996	48
Zmiany w spożyciu żywności w gospodarstwach domowych w latach 1988-1996	49
Zakończenie	63
Ryciny	65
<i>Transformations of spatial structure of Poland's agriculture in 1988-1996 (summary)</i>	91

Wstęp

Przemiany polityczne i społeczne zapoczątkowane w 1989 r., a wraz z nimi reforma gospodarcza, której celem jest przebudowa dotychczasowych struktur i przejście od gospodarki planowej do rynkowej, od systemu nakazowo-rozdzielczego do wolnorynkowego są procesem trudnym, złożonym i wieloletnim. Stąd cała gospodarka, w tym też rolnictwo stanęły wobec nowych, nieznanych wcześniej problemów, wymagających niekonwencjonalnych rozwiązań w skali kraju, poszczególnych regionów, a także gospodarstw. Nie ma bowiem rozwiązań dla rolnictwa w ramach samego rolnictwa, możliwe są natomiast dla całej gospodarki, gdyż rolnictwo jest jej częścią składową. Wymaga to jednak opracowania, przyjęcia i konsekwentnego wdrażania koncepcji przemian i rozwoju rolnictwa, określenia jego miejsca w całości gospodarki, czasu i kapitału, a także zaangażowania samych rolników, przy równoczesnych przekształceniach i rozwoju pozostałych działów gospodarki, a także uświadomienia sobie, że gospodarka rynkowa wszystkiego nie załatwi.

Mimo upływu czasu i zachodzących zmian brak jest nadal jasnej, spójnej i konsekwentnej koncepcji rozwoju rolnictwa i jego przekształceń. W minionym okresie przeważały natomiast rozwiązania połowiczne, tymczasowe, niejednokrotnie spóźnione, bądź nietrafne, często wymuszone protestami i żądaniami rolników, w znacznym stopniu o charakterze roszczeniowym, bądź politycznym, nie mające wiele wspólnego z gospodarką rynkową, a raczej zmierzające do zachowania archaicznej struktury rolnictwa.

Nadal dylematem jest dokonanie wyboru – interwencjonizm, czy liberalizm, chociaż oba te rozwiązania w ujęciu klasycznym i przy obecnym stanie rolnictwa polskiego są nie do przyjęcia. Stąd też zasadniczy problem – ile interwencjonizmu, a ile liberalizmu winno znaleźć się w polityce rolnej i jak zróżnicowana winna być ona regionalnie, aby stać się motorem przemian i rozwoju, przy równoczesnym zaangażowaniu samych rolników i pełnej świadomości, że nie wszyscy będą w stanie sprostać wymaganiom gospodarki rynkowej.

Jest to zadanie trudne, wymagające wielu kompromisów, a przede wszystkim dwu odmiennych, lecz niezwykle istotnych założeń: ochrony własnego rolnictwa i rynku w celu zapewnienia wyżywienia ludności i z myślą o eksporcie, a równocześnie dokonania przekształceń i dostosowania rolnictwa do wymagań gospodarki rynkowej, a w niedalekiej przyszłości standardów Unii Europejskiej, przy jednoczesnym zapewnieniu opłacalności produkcji i stworzenia możliwości dla tych, którzy zechcą, bądź będą musieli opuścić swoje gospodarstwa.

Mimo braku jasnej koncepcji przemian i rozwoju w rolnictwie i gospodarce żywnościowej zmiany następują powoli i są nieodwracalne. Trudno jest jednak jednoznacznie stwierdzić, w jakim stopniu zachodzące zmiany w rolnictwie są wymuszone mechanizmami gospodarki rynkowej, a w jakim dokonują się pod wpływem polityki rolnej. Jaki wpływ w minionym okresie na wielkość produkcji miały nakłady kapitału i inflacja, warunki klimatyczne i trwający nadal w znacznej części gospodarstw regres. W jakim stopniu na

rosnące ceny żywności miał wpływ wzrost kosztów produkcji i jaki był w tym udział łańcucha pośredników między producentem, a konsumentem. Jak dalece zubożenie znacznej części społeczeństwa i ograniczenie konsumpcji odbiło się na skupie produktów, zwłaszcza w gospodarstwach małych, o tradycyjnych sposobach gospodarowania, przeznaczających na rynek nadwyżki produkcyjne. I cały szereg innych pytań, na które nie ma jednoznacznych odpowiedzi.

Niniejsza praca jest próbą przedstawienia zmian jakie nastąpiły w strukturze przestrzennej rolnictwa i gospodarce żywnościowej w latach 1988-1996, a więc nieco dłuższym przedziale czasowym niż zapoczątkowana restrukturyzacja. Wymuszone to zostało materiałami źródłowymi. Pełne spisy rolne odbyły się w 1988 r. i 1996 r., zaś między nimi publikowane przez GUS materiały miały charakter szacunkowy i nie obejmowały całości zagadnień, chociaż wykorzystane zostały w pracy w celu uchwycenia dokonujących się przemian.

Autor w pełni zdaje sobie sprawę, że prezentowane wyniki badań nad przemianami struktury przestrzennej rolnictwa Polski w latach 1988-1996, a także próby wyjaśnienia zachodzących zmian, mimo bogatej, lecz często kontrowersyjnej literatury przedmiotu zostały jedynie zasygnalizowane i nie są w pełni zadowalające. Jest to jednak etap początkowy, a zachodzące zmiany były niejednokrotnie w poszczególnych regionach odmienne i dokonywały się pod wpływem różnych przyczyn i oddziaływań. Stąd też świadomie skoncentrowano się na niektórych, zdaniem autora ważnych zagadnieniach, inne zostały jedynie zasygnalizowane, lub pominięte. Sądzić jednak można, że wyniki badań stanowią mogą cenne źródło informacji dla szerokiego grona odbiorców, zważywszy, że jeszcze większe zmiany w strukturze rolnictwa wymuszone zostaną w wyniku ubiegania się o członkostwo w Unii Europejskiej.

Użytkowanie ziemi

Przemiany polityczne i społeczne w rolnictwie i gospodarce żywnościowej zapoczątkowały znaczne i zróżnicowane zmiany w użytkowaniu ziemi, nakładach na rolnictwo, a także w produkcji roślinnej i zwierzęcej.

W latach 1988-1996 trwał nadal proces ubywania ziemi z użytkowania rolniczego. Powierzchnia użytków rolnych zmalała o 1,4% (267 tys. ha) i w 1996 r. zajmowały one 18 474 tys. ha, to jest 59,1% powierzchni kraju¹. Wzrosła natomiast - o 1,5% (132 tys. ha) - w wyniku zalesień gleb najsłabszych powierzchnia leśna i terenów zadrzewionych i w 1996 r. zajmowały one 8996 tys. ha, to jest 28,7% powierzchni kraju. Wzrosła również o 8,8% (82 tys. ha) powierzchnia terenów zabudowanych. Niewielkie zmiany nastąpiły w pozostałych użytkach, chociaż niektóre zajmowały znaczące miejsce w gospodarce i życiu

¹ Według ewidencji geodezyjnej w 1988 r. powierzchnia użytków rolnych wynosiła 18 855 tys. ha, a w 1996 r. 18 633 tys. ha, czyli w latach 1988-1996 zmalała o 1,1% (202 tys. ha) i w 1996 r. stanowiły one 59,6% powierzchni kraju.

ludności, np. wody - wzrost o 2,7% (10 tys. ha), do 833 tys. ha, czyli 2,7% powierzchni kraju (tab. 1).

Tabela 1. Zmiany użytkowania ziemi w latach 1988-1996

Rok	Powierzchnia ogółem	Użytki rolne	Tereny leśne	Wody	Tereny osiedlowe	Tereny komunikacyjne	Nie użytki
1988	31 268	18 741	8 864	823	932	986	500
1996	31 268	18 474	8 996	833	1 014	981	506
1996 w %	100,0	59,1	28,7	2,7	3,2	3,1	1,6
Zmiany w tys. ha	-	-267	+132	+10	+82	-5	+6

Źródło: *Rolnictwo i Gospodarka Żywnościowa 1986-1990*, GUS, Warszawa 1992,
Rocznik Statystyczny Województw 1997, GUS, Warszawa 1997.

W całym okresie powojennym zmiany w użytkowaniu ziemi były znaczne. Od 1947 r. powierzchnia użytkowania rolniczego zmalała o ponad 1,8 mln ha, wzrosła natomiast o ponad 1,5 mln ha powierzchnia leśna, a także terenów osiedlowych, komunikacyjnych, itp.

Zmiany w użytkowaniu ziemi w latach 1988-1996 wykazywały znaczne zróżnicowania regionalne, a największe nastąpiły na terenach środkowej, środkowo- i północno-wschodniej Polski oraz w woj. olsztyńskim i pilskim, od wzrostu o 5,4% w woj. katowickim, do spadku o 4,4% w olsztyńskim i 7,7% w bielskim. W wielkościach bezwzględnych zmiany w użytkowaniu ziemi wynosiły od wzrostu o 17,3 tys. ha w woj. katowickim do spadku o 14,1 tys. ha w bielskim i 28,6 tys. ha w olsztyńskim (ryc. 1).

Zmiany w powierzchni użytków rolnych były wynikiem przejmowania ziemi na cele nierolnicze, a więc zalesiania gleb najłabszych, przejmowania ziemi pod budownictwo, komunikację itp. Również w wyniku prowadzonych prac hydrotechnicznych rosła powierzchnia zajmowana przez wody, a w wyniku innej działalności człowieka również nieużytków. Niewielkie zmiany w skali regionalnej były również wynikiem korekt granic administracyjnych. I tak na przykład w woj. olsztyńskim wypadająca z użytkowania rolniczego ziemia prawie w 1/2 przeznaczona została pod zalesienie, a prawie w 1/3 przeklasyfikowana jako nieużytki. W woj. kieleckim natomiast prawie 2/3 ziemi dotychczas użytkowanej rolniczo przeznaczono pod zalesienie, zaś ponad 1/3 przejęta została pod budownictwo.

Mimo zachodzących zmian, w 1996 r. udział użytków rolnych w powierzchni ogółem wykazywał nadal znaczne zróżnicowanie przestrzenne. Było ono wynikiem tak warunków środowiska geograficznego, jak i dotychczasowych procesów społeczno-ekonomicznych. Najwyższy udział użytków rolnych, powyżej 70% występował na terenach środkowej Polski i w woj. lubelskim i leszczyńskim, a najniższy poniżej 50% na terenach zachodniej, północno-zachodniej i południowej, od 40,1% w woj. zielonogórskim do 77,5% w płockim (ryc. 1).

Struktura agrarna

Znaczne i zróżnicowane zmiany nastąpiły w latach 1988-1996 we własności i użytkowaniu ziemi. W rolnictwie polskim działalność podstawowa prowadzona jest przez różne podmioty gospodarcze, które do 1993 r. zaliczane były do sektorów uspołecznionego i nieuspołecznionego, a od 1993 r. do publicznego i prywatnego² (tab. 2).

W latach 1988-1996 w zakresie własności ziemi zmalał - o 25,7% (1375 tys. ha) - udział sektora publicznego, wzrósł natomiast - o 8,7% (1173 tys. ha) - prywatnego, w tym o ponad 3,4% (519 tys. ha) udział gospodarstw indywidualnych. W zakresie użytkowania ziemi udział sektora publicznego zmalał o 60,5% (2692 tys. ha), wzrósł natomiast o 17,0% (2425 tys. ha) sektora prywatnego, w tym o 9,8% (1253 tys. ha) gospodarstw indywidualnych.

W wyniku zmian jakie nastąpiły w 1996 r. we władaniu sektora publicznego znajdowało się 21,4% (3980 tys. ha) użytków rolnych, natomiast w użytkowaniu 9,5% (1754 tys. ha), w tym ponad połowa w zarządzie AWRSP. W użytkowaniu sektora prywatnego znajdowało się aż 90,5% (16 720 tys. ha), w tym 90,7% w użytkowaniu gospodarstw indywidualnych. Różnice między własnością a użytkowaniem ziemi były wynikiem dzierżawy, głównie z AWRSP przez podmioty sektora prywatnego.

W wyniku podjętej restrukturyzacji rolnictwa powołana została w 1992 r. Agencja Własności Rolnej Skarbu Państwa, która przejęła mienie zlikwidowanych gospodarstw państwowych, w skład którego wchodziło 3,7 mln ha ziemi, środki trwałe, obrotowe i zadłużenie, a także 0,8 mln ha gruntów Państwowego Funduszu Ziemi. Z przejętej ziemi (4,5 mln ha) 433 tys. ha sprzedano, 85 tys. ha przeznaczono w nieodpłatne użytkowanie, a 9 tys. ha wniesiono jako aport do spółek. W zarządzie AWRSP pozostało 3980 tys. ha ziemi, z czego 2928 tys. ha wydzierżawiono, 394 tys. ha przekazano w administrację, zarząd i wieczyste użytkowanie, a 658 tys. ha znajduje się nadal w tymczasowym zarządzie AWRSP i oczekuje na zagospodarowanie, w większości leżąc odłogiem.

Zagospodarowane ziemie przejęte przez AWRSP, a następnie ich sprzedaż, przekazanie w nieodpłatne użytkowanie, dzierżawę, przekazanie w zarząd i administrację, bądź pozostanie w gestii AWRSP i oczekiwanie na zagospodarowanie było zróżnicowane regionalnie. I tak na przykład z zasobów AWRSP sprzedano od 3,7% ziemi w woj. katowickim do 28,7% w skierniewickim, chociaż były to różne wielkości, od 0,4 tys. ha w woj. bielskim do 36,7 tys. ha w elbląskim. Różny był też udział ziemi przekazanej w

² Do 1993 r. w skład sektora uspołecznionego zaliczane były Państwowe Gospodarstwa Rolne podporządkowane Ministerstwu Rolnictwa, wojewodom i innym, rolnicze spółdzielnie produkcyjne, kółka rolnicze, PFZ i grunty państwowe nie stanowiące gospodarstw. Do sektora nieuspołecznionego zaliczane były indywidualne gospodarstwa rolne o wielkości powyżej 1 ha, indywidualne działki rolnicze o wielkości do 1 ha, ogrody działkowe. Od 1993 r. w skład sektora publicznego zaliczane są gospodarstwa będące własnością skarbu państwa, w tym AWRSP, państwowych osób prawnych, grunty państwowe nie stanowiące gospodarstw, własność komunalna i własność mieszana z przewagą kapitału państwowego. W skład sektora prywatnego zaliczane są: własność prywatna krajowa, a więc indywidualne gospodarstwa rolne, spółdzielnie kółek rolniczych, własność prywatna zagraniczna i mieszana (z przewagą kapitału prywatnego) oraz pozostałe grunty prywatne nie stanowiące gospodarstw.

dzierżawę i w ramach ogólnych zasobów wynosił od 25,9% w woj. warszawskim do 85,2% w legnickim, zaś w wielkościach bezwzględnych od 3,8 tys. ha w woj. bielskim do 287,4 tys. ha w szczecińskim (ryc. 2).

W rolnictwie polskim przeważającą, a obecnie dominującą formą społeczno-własnościową w zakresie użytkowania ziemi jest rolnictwo prywatne. W latach 1988-1996 jego udział wzrósł o 17,0% (2425 tys. ha), chociaż był zróżnicowany regionalnie. Największy wzrost nastąpił na terenach zachodniej i północnej Polski, a więc wszędzie tam, gdzie wcześniej był wysoki udział rolnictwa uspołecznionego (gospodarstwa państwowe), a przejęte przez AWRSP ziemie w większości zostały wydzierżawione; np. w woj. szczecińskim wzrost o 47,9% (253 tys. ha), do 82,5% w 1996 r. (ryc. 3).

W 1996 r. w użytkowaniu rolnictwa prywatnego znajdowało się 90,5% (16 720 tys. ha) użytków rolnych, w tym 90,7% (15 173 tys. ha) gospodarstwach indywidualnych. Najwyższy udział rolnictwa prywatnego, powyżej 95% występował na terenach środkowej, wschodniej i południowej Polski, a najniższy, poniżej 80% na terenach zachodnich i północnych, od 69,2% w woj. zielonogórskim do 99,3% w ostrołęckim (ryc. 3).

W użytkowaniu sektora publicznego znajdowało się już tylko 9,5% (1754 tys. ha) użytków rolnych, a najwyższy jego udział, 20-30% występował na terenach zachodniej i północnej Polski, najniższy, poniżej 3% w środkowej części kraju od 0,4% w woj. ostrołęckim do 30,8% w zielonogórskim, w tym prawie 2/3 w zarządzie AWRSP, a pozostałe w użytkowaniu komunalnym, państwowych osób prawnych, bądź użytkowaniu mieszanym z przewagą własności państwowej (ryc. 4).

Zróżnicowane zmiany nastąpiły również w liczbie i strukturze gospodarstw indywidualnych. W latach 1988-1996 zmalała o 5,0% (128 tys.) liczba gospodarstw indywidualnych, wzrosła natomiast o 3,8% (519 tys. ha) powierzchnia użytków rolnych będących ich własnością. Nie był to jednak proces jednokierunkowy. Powstawały również nowe gospodarstwa. W wyniku kupna, lub dzierżawy ziemi przez osoby prywatne, lub spółek (w tym również z udziałem kapitału zagranicznego) z zasobów AWRSP powstało 1200 nowych gospodarstw, które określić można jako wielkoobszarowe, nierzadko o wielkości powyżej 1000 ha.

W wyniku zachodzących zmian wzrosła również o 13,0% (0,8 ha), z 6,2 do 7,0 ha średnia wielkość gospodarstw mierzona powierzchnią użytków rolnych i z 7,0 do 7,9 ha powierzchnia ogółem. W ujęciu przestrzennym zachodzące zmiany były jednak zróżnicowane. W województwach południowej (nowosądeckie, krośnieńskie, tarnowskie, rzeszowskie i częstochowskie) i środkowej Polski (skierniewickie, radomskie i siedleckie) zmalała średnia wielkość gospodarstw indywidualnych, np. w woj. nowosądeckim o 5,7%, z 3,5 do 3,3 ha UR. Na terenach zachodniej i północnej Polski nastąpił znaczny wzrost, np. w woj. szczecińskim o ponad 80%, z 9,7 do 17,0 ha UR (ryc. 5). Był to wynik zarówno postępującego rozdrobnienia gospodarstw, jak też koncentracji, malejącej ich liczby i wzrostu powierzchni użytków rolnych będących w ich władaniu.

Tabela 2. Użytki rolne według własności i użytkowania ziemi w 1988 i 1996 r.

Wyszczególnienie	Własność				Użytkowanie				Zmiany 1988-1996			
	w tys. ha		w %		w tys. ha		w %		własność		użytkowanie	
	1988	1996	1988	1996	1988	1996	1988	1996	tys. ha	%	tys. ha	%
Ogółem	18 835	18 633	100,0	100,0	18 741	18 474	100,0	100,0	-202	-1,1	-267	-1,4
Sektor publiczny	5 355	3 980	18,4	21,4	4 447	1 754	23,7	9,5	-1 375	-25,7	2 693	-60,6
Sektor prywatny	13 480	14 653	71,6	78,6	14 295	16 720	76,3	90,5	+1 173	+8,7	+2 425	+17,0

Źródło: *Roczniki Statystyczne GUS*, Warszawa 1989, 1997; *Rolnictwo i Gospodarka Żywnościowa 1989-1990*, GUS, Warszawa 1992.

Tabela 3. Indywidualne gospodarstwa rolne według grup obszarowych i własności ziemi w 1988 i 1996 r.

Rok	Ogółem		1,01 - 1,99		2,00 - 4,99		5,00 - 9,99		10,0 - 14,99		15,00 i więcej		Średnia wielkość gospodarstw	
	liczba	powierzchnia w ha	liczba	powierzchnia w ha	liczba	powierzchnia w ha	liczba	powierzchnia w ha	liczba	powierzchnia w ha	liczba	powierzchnia w ha	liczba	powierzchnia ogółem w ha
1988	2 169	13 537	406	612	753	2 579	636	4 660	243	2 998	130	2 688	6,2	7,0
%	100,0	100,0	18,7	4,5	34,7	19,1	29,4	34,4	11,2	22,1	6,0	19,9	-	-
1996	2 041	14 260	463	651	667	2 199	521	3 713	216	2 632	174	5 065	7,0	7,9
%	100,0	100,0	22,7	4,6	32,7	15,4	25,5	26,0	10,6	18,5	8,5	35,5	-	-
Zmiany 1988/96	-128	+723	+5,7	+39	-86	-380	-115	-947	-27	-366	+44	+2 377	+0,8	+0,9
%	-5,0	+5,3	+14,1	+6,3	-11,4	-14,7	-18,1	-20,4	-11,1	-12,2	+33,8	+88,4	+13,0	+12,9

Źródło: *Rolnictwo i Gospodarka Żywnościowa 1989-1990*, GUS, Warszawa, *Rocznik Statystyczny GUS*, Warszawa 1997.

W 1996 r. było 2041 tys. gospodarstw indywidualnych o wielkości powyżej 1 ha, w tym ponad połowę (55,4%) stanowiły gospodarstwa o wielkości do 5 ha i gospodarowały one na zaledwie 20,8% (2850 tys. ha) użytków rolnych. Gospodarstwa duże, o wielkości powyżej 15 ha stanowiły zaledwie 8,5% (174 tys.) ogółu, a w ich władaniu znajdowała się ponad 1/3 (5065 tys. ha) użytków rolnych. Gospodarstwa bardzo duże, powyżej 50 ha, stanowiły zaledwie 0,4% (8166) ogółu gospodarstw, a w ich władaniu znajdowało się 10,5% (1497 tys. ha) użytków rolnych. Największy ich udział występował na terenach zachodniej i północnej Polski, np. w woj. szczecińskim stanowiły 3,4% (596) gospodarstw, a w ich władaniu znajdowało się 45,9% (137 tys. ha) użytków rolnych. W statystyce nie uwzględnione są działki użytkowane rolniczo o wielkości 0,5-1,0 ha, nie stanowiące gospodarstw a gospodarujące na 187 tys. ha UR. Występują one głównie, ale nie tylko, na południu kraju, zwłaszcza wokół aglomeracji miejsko-przemysłowych.

W latach 1988-1996 zmiany nastąpiły również w strukturze gospodarstw indywidualnych. Zmalała liczba gospodarstw małych (2-5 ha) o 11,4% i będąca w ich władaniu powierzchnia użytków rolnych o 14,7% (o 380 tys. ha), średnich (5-10 ha) o 18,1% i powierzchnia użytków rolnych o 20,4% i gospodarstw większych (10-15 ha) o 11,1% i powierzchnia użytków rolnych o 12,2%. Wzrosła natomiast liczba gospodarstw dużych (15 i więcej ha) o 33,8% i powierzchnia użytków rolnych będących w ich władaniu o 88,7%, a także gospodarstw bardzo małych będących w ich władaniu o 88,4%, a także gospodarstw bardzo małych (1-2 ha) o 14,1% i powierzchnia użytków rolnych o 6,3% (tab. 3).

Tak więc w strukturze gospodarstw indywidualnych następowała stopniowa polaryzacja. Malą liczbą gospodarstw małych, średnich i większych (o 228 tys. gospodarstw) i będąca w ich władaniu powierzchnia użytków rolnych (o 1693 tys. ha). Rosła natomiast liczba gospodarstw dużych i bardzo małych (o 101 tys.) i będąca w ich władaniu powierzchnia użytków rolnych (o 2416 tys. ha, z tego 1693 tys. ha w wyniku kupna ziemi od gospodarstw indywidualnych i 793 tys. ha z AWRSP).

W ujęciu przestrzennym zmiany struktury gospodarstw indywidualnych wykazywały znaczne zróżnicowania, od niewielkich na terenach środkowej i południowej Polski, po znaczne w Wielkopolsce, na zachodnim Pomorzu, Warmii i Mazurach, gdzie rosła liczba gospodarstw dużych i powierzchnia użytków rolnych będących w ich władaniu.

W wyniku zachodzących procesów zróżnicowane regionalnie zmiany nastąpiły również w średniej wielkości gospodarstw indywidualnych. W 1996 r. najmniejsze obszarowo gospodarstwa indywidualne, poniżej 4 ha UR występowały na terenach południowych, a największe, powyżej 12 ha UR na terenach północnych. Nadal więc z południa ku północy rosła średnia wielkość gospodarstw indywidualnych, od 2,5 ha UR w woj. bielskim, do 16,2 ha w woj. olsztyńskim i 17,0 ha w szczecińskim (ryc. 6). W wyniku zmian, jakie następowały w latach 1988-1996, wzrosły - i to znacznie - rozpiętości między południem a północą kraju (w 1988 r. różnice wynosiły od 2,6 ha UR w woj. bielskim, do 9,5 ha w szczecińskim i 12,6 ha w olsztyńskim).

Tabela 4. Struktura gospodarstw indywidualnych według własności ziemi w 1996 r.
Wybrane przykłady

Województwo	Gospodarstwa wg wielkości i własności ziemi w %				
	1,00-4,99	5,00-9,99	10,00-14,99	15,00 i więcej	w tym 50,00 i więcej
rzeszowskie	65,7	27,0	3,8	3,5	1,8
tarnobrzeskie	41,1	42,1	11,2	5,6	1,4
radomskie	25,6	45,3	19,8	9,3	1,0
płockie	10,2	31,0	25,8	33,0	4,5
ciechanowskie	6,9	20,4	24,6	48,1	7,3
poznańskie	6,8	12,7	21,2	59,3	17,0
wrocławskie	13,0	20,8	15,3	48,8	27,8
jeleniogórskie	15,2	16,3	13,0	55,5	28,6
koszalińskie	5,6	7,9	12,1	74,4	42,0
katowickie	44,4	20,4	10,7	24,5	12,2

Źródło: *Rocznik Statystyczny Województw 1997*, GUS, Warszawa 1997.

Na terenie południowej Polski gospodarstwa bardzo małe (1-2 ha) i małe (2-5 ha) stanowią ponad 80% ogółu, a w ich władaniu znajduje się ponad 2/3 powierzchni użytków rolnych, od 65,7% w woj. krośnieńskim do 77,8% w bielskim (ryc. 7). Natomiast na terenach północnych i zachodnich gospodarstwa duże (pow. 15 ha UR) stanowią ponad 1/3 ogółu, a w ich władaniu znajduje się od 1/2 do 3/4 powierzchni użytków rolnych, od 63,4% w woj. gorzowskim do 77,5% w szczecińskim (ryc. 8).

Tak więc w strukturze władania ziemią w rolnictwie indywidualnym występuje wyraźne zróżnicowanie, począwszy od dominacji gospodarstw bardzo małych i małych na południu, po dominację dużych na północy kraju (ryc. 9, tab. 4).

Struktura gospodarstw indywidualnych, jej przestrzenne zróżnicowanie, a także średnia wielkość gospodarstw nie informuje w pełni o faktycznym stanie rolnictwa, wielkości i ukierunkowaniu produkcji, ani o powiązaniu z rynkiem. Pełną informację prezentuje klasyfikacja wyróżniona na podstawie źródeł uzyskiwanych dochodów gospodarstw domowych. Wyróżnia ona gospodarstwa w pełni rolnicze, mieszane o przewadze dochodów z rolnictwa, mieszane o przewadze dochodów z innych, nierolniczych działów i gospodarstwa nierolnicze, to jest takie, których dochód pochodzi z innej, nierolniczej działalności. Dlatego też gospodarstwa małe (do 5 ha), wyspecjalizowane w produkcji warzyw o nastawieniu rynkowym, których dochód pochodzi w pełni z rolnictwa zaliczane są do gospodarstw w pełni rolniczych, natomiast gospodarstwa o wielkości 5-7, a nawet 7-10 ha, w zależności od źródeł dochodu mogą być zaliczone do grupy mieszanych o przewadze dochodu z rolnictwa, bądź z innej działalności nierolniczej. Zgodnie z tą klasyfikacją zaledwie 1/4 gospodarstw zaliczyć można do w pełni rolniczych.

Do wad tej klasyfikacji zaliczyć można brak informacji o poziomie życia właścicieli gospodarstw i ich rodzin, a jest on zróżnicowany regionalnie i inny w gospodarstwach

ukierunkowanych na produkcję warzyw, owoców, zbóż, a inny w gospodarstwach wielokierunkowych o niesprecyzowanym profilu produkcji.

Ludność rolnicza i zatrudnienie w rolnictwie

W latach 1988-1996 liczba ludności ogółem wzrosła o ponad 3/4 mln osób z 37 885 do 38 639 tys. Był to jednak głównie wzrost ludności w miastach (z 23 181 do 23 903 tys. osób). Na wsi wzrost ludności był niewielki, o 38 tys. osób (z 14 698 do 14 736 tys. osób) i w 1996 r. stanowiła ona 38,1% ogółu ludności (38,8% w 1988 r.).

W latach 1988-1996 małał przyrost naturalny ludności wiejskiej z 110,7 tys. osób w 1988 r. do 34,9 tys. w 1996 r., małało też saldo migracji, z -151,9 do -24,4 tys. osób, a w rezultacie do 1992 r. małał również przyrost rzeczywisty (z 41,2 do 10,0 tys. osób), by począwszy od 1993 r. powoli rosnać (z 2,3 do 10,5 tys. osób).

Zmiany nastąpiły również w liczbie i udziale ludności rolniczej ogółem, ludności rolniczej na wsi, a także zatrudnionej w rolnictwie w stosunku do ogółu zatrudnionych, tak w skali całego kraju, jak i w ujęciu regionalnym.

W 1996 r. ludność rolnicza stanowiła 17,9% (6878 tys. osób) ogółu ludności. Najniższy jej udział, poniżej 16, a nawet 10% występował na terenach aglomeracji miejsko-przemysłowych Górnego Śląska, Krakowa, Łodzi, Warszawy, Gdańska, Wrocławia i w woj. sudeckich. Były to jednak tereny o wysokim uprzemysłowieniu. Najwyższy udział, powyżej 34% występował na terenach środkowej i wschodniej Polski, najłałbiej uprzemysłowionej części kraju, a zróżnicowanie wynosiło od 1,1% w woj. łódzkim do 43,5% w łomżyńskim.

Zmałała również o 15,1% (775 tys. osób) liczba ludności pracującej w rolnictwie, z 5003 do 4228 tys. osób, tym niemniej w skali kraju jej udział w stosunku do ogółu pracujących nie uległ większym zmianom i wynosił 27,3%³, będąc nadal jednym z najwyższych w Europie (w tym czasie liczba ludności zatrudnionej ogółem zmałała o 16,1%, z 18 452 do 15 485 tys. osób).

Zróżnicowane zmiany nastąpiły również w ujęciu regionalnym. Na znacznych obszarach kraju, głównie zachodniej i północnej Polski, w wyniku likwidacji gospodarstw państwowych zmałał udział ludności zatrudnionej w rolnictwie. Mimo, że pewna część ludności znalazła pracę w rolnictwie prywatnym, spadek zatrudnienia wynosił od 10,7% w woj. ciechanowskim do 57,5% w szczecińskim. Na terenach południowej Polski nastąpił natomiast niewielki wzrost zatrudnienia w rolnictwie, od 1,7% w woj. tarnobrzeskim do 13,1% w rzeszowskim. W wielkościach bezwzględnych był to tak spadek liczby ludności zatrudnionej w rolnictwie, od 0,4 tys. osób w woj. zamojskim do 47,9 tys. w szczecińskim, jak też wzrost od 2,5 tys. osób w woj. tarnowskim do 17,8 tys. w rzeszowskim.

³ W latach 1988-1996 zmianie uległa nie tylko liczba ludności zatrudnionej ogółem i w poszczególnych sektorach, lecz również zasady obliczania przez GUS, do 1990 r. według Klasyfikacji Gospodarki Narodowej (KGN), a od 1991 r. według Europejskiej Klasyfikacji Działalności (EKD).

Spowodowane to było redukcją zatrudnienia w innych działach gospodarki i utratą pracy przez ludność dwuzawodową, której część, zwłaszcza właściciele gospodarstw o wielkości powyżej 2 ha, nie uzyskała statusu bezrobotnych, a tym samym powiększyła liczbę ludności pracującej w rolnictwie (ryc. 10).

W wyniku zmian, jakie nastąpiły w 1996 r. najniższy udział ludności pracującej w rolnictwie w stosunku do ogółu pracujących, poniżej 20, a nawet 12% poza aglomeracjami miejsko-przemysłowymi, występował w zachodniej i północnej Polsce, gdzie wcześniej przeważało rolnictwo uspołecznione, a wraz z jego likwidacją ludzie stali się bezrobotnymi. Najwyższy udział, powyżej 50% występował na terenach północno-wschodnich i wschodnich, najmniej uprzemysłowionych terenach kraju, a zróżnicowanie przestrzenne wynosiło od 4,0% w woj. warszawskim do 59,4% w łomżyńskim (ryc. 10, tab. 5).

Tabela 5. Bezrobotni mieszkańcy wsi ogółem i w wybranych województwach w 1996 r.

Wyszczególnienie	Bezrobotni		Ludność wiejska w %	Bezrobotni wśród ludności wiejskiej w wieku produkcyjnym	Bezrobotni posiadający gospodarstwa rolne w %
	w tys. osób	w % ogółu ludności			
Polska	1 037,2	44,0	38,1	12,7	4,0
województwo:					
warszawskie	8,2	15,9	11,3	6,3	1,7
olsztyńskie	38,8	47,8	39,9	25,4	0,5
lubelskie	24,4	42,1	40,0	12,4	12,4
kieleckie	46,0	50,2	51,8	16,2	4,5
rzyszowskie	38,7	64,7	58,4	17,7	6,2

Źródło: *Rocznik Statystyczny Województw 1997*, GUS, Warszawa 1997.

Mimo zachodzących zmian nadal wysokie było zatrudnienie w rolnictwie na 100 ha użytków rolnych i w 1996 r. wynosiło 22,7 osób (w 1988 r. - 26,6 osób na 100 ha UR). Spadek zatrudnienia, największy poza aglomeracjami miejsko-przemysłowymi, nastąpił na terenach zachodniej i północnej Polski, od 5,2 osób na 100 ha UR w woj. bydgoskim do 9,3 w zielonogórskim i 16,0 w warszawskim. Natomiast na terenach południowych nastąpił niewielki wzrost, od 1,1 osoby w woj. tarnobrzeskim do 6,4 osób w rzeszowskim (ryc. 11).

W rezultacie zmian, w 1996 r. najniższe zatrudnienie w rolnictwie, poniżej 15 osób na 100 ha UR występowało na terenach zachodnich i północnych, najwyższe, powyżej 35 osób w południowej Polsce, a zróżnicowanie przestrzenne wynosiło od 6,6 osób na 100 ha UR w woj. koszalińskim do 58,3 w nowosądeckim (ryc. 11).

Na wsi i w rolnictwie pojawili się bezrobotni. W 1996 r. w skali całego kraju było 2360 tys. bezrobotnych i stanowili oni 13,2% ogółu zatrudnionych. Z sumy tej aż 44,0% (1037 tys. osób) to bezrobotni na wsi, z czego prawie połowę stanowiła ludność uprzednio zatrudniona w rolnictwie i leśnictwie, zaś stopa bezrobocia wynosiła 12,7%.

Najniższy udział bezrobotnych na wsi, poniżej 7% występował na terenach aglomeracji miejsko-przemysłowych Górnego Śląska, Krakowa i Poznania. Na terenach tych ludność zamieszkała na wsi nadal znajdowała pracę w innych działach gospodarki narodowej. Nadal, chociaż w nieco mniejszym stopniu, część osób dojeżdżała do pracy. Najwyższy udział bezrobotnych, powyżej 16% występował na terenach północnych i w woj. częstochowskim, radomskim i rzeszowskim. O ile na terenach północnej Polski wśród bezrobotnych na wsi przeważała ludność pracująca uprzednio w rolnictwie, o tyle na terenach środkowej i południowej przeważali bezrobotni spoza rolnictwa, a więc ludność, która w wyniku redukcji zatrudnienia w innych działach gospodarki utraciła pracę (ryc. 12). Zróżnicowanie przestrzenne bezrobocia na wsi w 1996 r. wynosiło od 4,9% w woj. katowickim do 25,0% w śląskim, gdzie wśród bezrobotnych przeważała ludność zatrudniona uprzednio w rolnictwie. W wielkościach bezwzględnych bezrobocie na wsi wynosiło od 4,1 tys. osób w woj. łódzkim do 46,0 tys. w kieleckim (ryc. 12).

Nakłady kapitału w rolnictwie

Przemiany społeczno-gospodarcze i zapoczątkowana restrukturyzacja uwidoczniły się w rolnictwie zróżnicowanymi zmianami w nakładach kapitału, a między innymi spadkiem nawożenia mineralnego, lecz wzrostem mechanizacji. Z racji szerokiego zakresu zagadnień tylko niektóre zostały zasygnalizowane.

W latach 1988-96 w nawożeniu mineralnym nastąpiły znaczne i zróżnicowane zmiany tak w skali całego kraju, jak i w ujęciu regionalnym. W wyniku załamania się dotychczasowych struktur, kryzysu gospodarczego, wysokiej inflacji, likwidacji dopłat do produkcji nawozów mineralnych i wzrostu ich cen, a także regresu w rolnictwie, w latach 1988/89-1991/92 zmalało aż o 68,3% nawożenie mineralne, z 195,5 kg NPK na ha UR w roku gospodarczym 1988/89 do 62,1 kg w 1991/92. Był to spadek aż o 133,4 kg NPK na ha UR i nastąpił we wszystkich sektorach rolnictwa, o 70% (203,7 kg na ha UR) w rolnictwie państwowym, o 62,8% (174,6 kg) w spółdzielczym i o 67,7% (135,2 kg) w prywatnym (tab. 6).

W ujęciu regionalnym największy spadek nawożenia mineralnego nastąpił na terenach zachodnich i północnych. Spowodowany był on w pierwszym okresie trudnościami finansowymi byłych gospodarstw państwowych, a w latach następnych, w wyniku przejmowania ich przez AWRSP, zaprzestaniem nawożenia. Równoznaczne to było w większości przypadków z zaprzestaniem uprawy ziemi i produkcji. Na przykład w woj. koszalińskim nawożenie mineralne zmalało aż o 83,7%, czyli o 218,7 kg z ha (z 261,3 kg NPK na ha UR w roku 1988/89 do 42,6 kg w 1991/92).

Tabela 6. Nawożenie mineralne w latach 1988/89-1995/96 w kg NPK na ha UR

Lata	Nawożenie ogółem	Rolnictwo			Nawozy wapniowe ogółem	
		państwowe	Spółdzielcze	prywatne		
1988/89	195,5	290,8	280,1	167,8	182,4	
1991/92	62,1	87,1	105,5	54,2	117,3	
1995/96	84,5	84,4	144,4	80,1	124,4	
Zmiany 88/92	w kg	-133,4	-203,7	-174,6	-135,2	-65,1
	w %	-68,3	-70,0	-62,8	-67,7	-35,7
Zmiany 92/96	w kg	+22,4	-2,7	+39,4	+25,9	+7,1
	w %	+36,1	-3,7	+37,3	+42,7	+6,0
Zmiany 88/96	w kg	-110,0	-206,4	-135,2	-87,5	-58,0
	w %	-56,8	-71,0	-49,0	-52,3	-31,0

Źródło: *Rolnictwo i Gospodarka Żywnościowa 1988-1996*, GUS, Warszawa 1992;
Rocznik Statystyczny 1997, GUS, Warszawa 1997.

Wysoki spadek nawożenia nastąpił też na terenach środkowej i południowej Polski, gdzie przeważały gospodarstwa małe (do 5 ha), których właściciele z racji wysokich cen nawozów mineralnych ograniczyli do minimum, a nawet zaprzestali ich stosowania, np. w woj. krośnieńskim nawożenie zmalało o 82,9%, czyli 93,6 kg (z 112,5 do 19,3 kg NPK na ha UR w 1991/92 r.). Najniższy spadek, poniżej 60%, nastąpił na terenach środkowo-wschodnich, na co znaczący wpływ miał import przygraniczny znacznie tańszych nawozów mineralnych z Białorusi, np. w woj. białkopodlaskim nawożenie zmalało o 57,2%, czyli o 77,8 kg (z 135,9 do 58,1 kg NPK na ha UR).

W latach następnych wraz ze stopniową normalizacją gospodarki zaznaczył się ponowny wzrost nawożenia mineralnego. Do roku 1995/96 wzrosło ono o 36,1% (22,4 kg) do 84,5 kg NPK na ha UR. W ramach poszczególnych sektorów zmiany w nawożeniu mineralnym były jednak bardzo różne, np.: w rolnictwie spółdzielczym wzrosło ono o 37,3% (39,4 kg) do 144,4 kg NPK na ha UR, w prywatnym o 42,7% (25,9 kg) do 80,1 kg, natomiast w państwowym trwał nadal spadek o 3,1% (2,7 kg) do 84,4 kg NPK na ha UR.

Wzrost nawożenia mineralnego w latach 1991/92-1995/96 był jednak bardzo różny, nastąpił bowiem tak zróżnicowany regionalnie wzrost, jak i dalszy spadek. Świadczyło to, że proces ożywienia w rolnictwie nastąpił głównie na terenach o przewadze rolnictwa towarowego. I tak na przykład w woj. toruńskim nawożenie mineralne wzrosło o 46,4% (o 54,8 kg) z 117,9 do 172,7 kg NPK na ha UR, podczas gdy w woj. rzeszowskim już tylko o 17,7% (7,4 kg) z 41,7 do 49,1 kg NPK na ha UR. W nielicznych województwach nastąpił jednak dalszy spadek nawożenia mineralnego, np. w woj. tarnowskim z 67,1 kg w roku 1991/92 do 58,5 kg NPK na ha UR w 1995/96 (ryc. 13).

W sumie w latach 1988/89-1995/96 nawożenie mineralne zmalało o ponad połowę (o 56,8% - 111,0 kg). Najwyższy spadek, powyżej 70% nastąpił na terenach północnych i w woj. jeleniogórskim, katowickim i płockim, a najniższy, poniżej 40% w północno-wschodniej

Polsce. O ile bardzo wysoki spadek nawożenia mineralnego na terenach północnych był wynikiem likwidacji byłych gospodarstw państwowych przy równoczesnym ograniczeniu nawożenia w rolnictwie prywatnym, zaś na terenach południowych ograniczeniem do minimum, a nawet zaprzestaniem stosowania nawozów mineralnych w gospodarstwach bardzo małych, to tak wysoki spadek nawożenia mineralnego w woj. płockim pozostaje nie wyjaśnioną zagadką.

W ujęciu regionalnym spadek nawożenia mineralnego wynosił od 24,3% w woj. toruńskim (z 228,1 do 172,7 kg) do 75,3% w suwalskim (z 163,1 do 40,3 kg) i 81,8% w płockim (z 191,1 do 34,8 kg NPK na ha UR), (ryc. 13).

W wyniku zmian, jakie nastąpiły, w roku 1995/96 nawożenie mineralne wynosiło od poniżej 60 kg NPK na ha UR na terenach południowej i północno-wschodniej Polski oraz w woj. jeleniogórskim, pilskim i płockim, do powyżej 100, a nawet 120 kg w Wielkopolsce, na Pomorzu Nadwiślańskim, Śląsku Opolskim i w woj. warszawskim i lubelskim. Występujące różnice wynosiły od 39,8 kg NPK na ha UR w woj. krośnieńskim do 172,7 kg w toruńskim i w pełni korelowały ze stanem rolnictwa (ryc. 14), a więc im bardziej intensywne i produktywnie było rolnictwo, tym wyższe było nawożenie mineralne.

W latach 1988-1996 wzrosło natomiast o 18,3% (201,6 tys.), z 1101,3 tys. do 1302,9 tys. sztuk wyposażenie rolnictwa ogółem w traktory. Był to jednak głównie wzrost w rolnictwie indywidualnym o 34,6% (322,2 tys.), z 931,7 tys. w 1988 r. do 1253,9 tys. sztuk w 1996 r. W tym samym czasie w rolnictwie państwowym liczba ciągników zmalała o 70,3%, z 85,3 tys. do 15,0 tys. sztuk, spółdzielczym o 23,9% z 25,1 do 19,1 tys. sztuk i w spółdzielniach kółek rolniczych aż o 100% (59,2 tys. sztuk). Było to wynikiem likwidacji parku maszynowego w byłych gospodarstwach państwowych wraz z ich przejmowaniem przez AWRSP, likwidacją SKR-ów, a w rolnictwie spółdzielczym wiązało się z wycofywaniem ciągników starych i dostosowywaniem do istniejących potrzeb. Wycofywane traktory sprzedawane były na licznych przetargach, głównie rolnikom indywidualnym. Dlatego też w latach 1988-1996 rolnictwo indywidualne w wysokim stopniu powiększyło stan wyposażenia, głównie w ciągniki stare (tab. 7).

Tabela 7. Traktory i konie w tys. sztuk w latach 1988-1996

Wyszczególnienie	Lata			Zmiany 1988/96	
	1988	1990	1996	w %	w tys. sztuk
Traktory ogółem	1 101,3	1 185,0	1 302,9	+18,3	+201,6
Rolnictwo państwowe	85,3	89,5	15,0	-82,4	-70,3
Spółdzielnie	25,3	25,2	19,1	-24,5	-6,0
Kółka rolnicze	59,2	–	–	-100,0	-59,2
Indywidualne	931,7	1 016,7	1 253,9	+34,6	+322,2
Konie ogółem	1 051,0	941,0	569,0	-45,9	-482,0

Źródło: *Rolniczy Rocznik Statystyczny 1986-1990*, GUS, Warszawa 1992;
Rocznik Statystyczny 1997, GUS, Warszawa 1997.

Zmiany jakie nastąpiły w wyposażeniu rolnictwa w latach 1988-1996 w traktory były też zróżnicowane regionalnie. Spadek wystąpił na terenach zachodniej i północnej Polski oraz Wielkopolski; najwyższy, powyżej 20% na terenach północno-zachodnich był wynikiem likwidacji byłych gospodarstw państwowych. Wzrost wyposażenia nastąpił na pozostałych terenach kraju, najwyższy, powyżej 30% na terenach środkowych i południowych, a więc wszędzie tam, gdzie przeważały gospodarstwa małe i średnie. Tak znaczny wzrost wyposażenia rolnictwa indywidualnego w ciągniki, w wysokim stopniu stare (41,6% całego wzrostu), pochodzące z likwidacji parku maszynowego rolnictwa państwowego, i SKR, w pewnym sensie tłumaczyć można lokatą kapitału i ucieczką przed inflacją, a częściowo też względami prestiżowymi, mimo że ich wykorzystanie i eksploatacja były ekonomicznie nieuzasadnione (ryc. 15).

W 1996 r. rolnictwo dysponowało 1302,9 tys. traktorów, z tego 96,2% (1253,9 tys. sztuk) było własnością prywatną, a średnio na 1 ciągnik przypadało 13,7 ha UR (16,2 ha w 1988 r.). Najmniej, poniżej 10 ha UR na 1 traktor przypadało na terenach południowych, a więc wszędzie tam, gdzie przeważały gospodarstwa bardzo małe i małe. Posiadane ciągniki były w wysokim stopniu wyeksploatowane i często miały dla właścicieli znaczenie prestiżowe, stając się pojazdami ogólnego wykorzystania. Największe powierzchnie, powyżej 18 ha UR na 1 ciągnik występowały na terenach zachodniej i północnej Polski. Na tych terenach, po likwidacji byłych gospodarstw państwowych, przeważały duże gospodarstwa indywidualne, w których wyposażenie w ciągniki było dostosowane do istniejących potrzeb, zwłaszcza że dysponowały one również innym, samobieżnym sprzętem rolniczym. Różnice w wyposażeniu w traktory wynosiły od 7,7 ha UR na 1 ciągnik w woj. krakowskim do 32,2 ha UR w koszalińskim (ryc. 16).

Tak więc teoretycznie wyposażenie rolnictwa w traktory w Polsce kształtowałoby się na średnim poziomie europejskim (np. 10,1 ha UR na traktor w Austrii, 17,6 ha w Danii itp.), gdyby nie ich stan techniczny i średnia wielkość gospodarstw. W 1996 r. prawie 1/4 (24,2%) traktorów pochodziła sprzed 1975 r., a 1/5 liczyła 15-20 lat, a więc praktycznie były to jednostki wyeksploatowane. Jedynie 6,5%, a więc niecałe 80 tys. sztuk to ciągniki nowe, zakupione po 1990 r., w tym znaczna część pochodziła z importu przygranicznego.

Również wyposażenie w traktory w poszczególnych grupach wielkościowych gospodarstw było różne - na 1 ciągnik przypadało od 9,9 ha UR w gospodarstwach o wielkości do 2 ha, do 17,9 ha w gospodarstwach powyżej 15 ha. Świadczyło to o nieefektywnym ich wykorzystaniu w gospodarstwach bardzo małych i małych (tab. 8).

Malowało natomiast od lat pogłowie koni (w latach 1988-1996 spadek o 45,9% - 482,0 tys. sztuk), chociaż nadal, zwłaszcza na terenach południowych, ich obsada na 100 ha UR była znaczna, a zróżnicowanie przestrzenne wynosiło od poniżej 2 sztuk na terenach zachodnich i północnych, do powyżej 9 sztuk na terenach południowych.

Tabela 8. Traktory w indywidualnych gospodarstwach w 1996 r. w tys. sztuk

Wielkość gospodarstw	Traktory w tys. sztuk	Powierzchnia UR na 1 traktor	Udział gospodarstw posiadających traktory
1- 2	66,0	9,9	15,0
2 - 5	240,8	9,1	36,1
5 - 10	389,9	9,5	69,4
10 - 15	241,7	10,9	90,1
15 i więcej	283,0	17,9	94,6

Źródło: *Rocznik Statystyczny 1997*, GUS, Warszawa 1997.

Zmiany nastąpiły również w sprzedaży pasz przemysłowych. W latach 1988-1996 ich sprzedaż zmalała prawie o połowę (z 5278 do 2650 tys. ton), mimo że w tym czasie pogłowie trzody chlewnej wzrosło o 17,1%, lecz był to głównie wzrost w rolnictwie indywidualnym, zaś zapotrzebowanie pokryte zostało paszami własnymi. W latach następnych sprzedaż pasz systematycznie rosła osiągając w 1996 r. wielkość 4598 tys. ton i była już tylko o 12,9% (680 tys. ton) niższa niż w 1988 r., stanowiąc podstawę chowu w gospodarstwach specjalistycznych.

Rolnicze użytkowanie ziemi

Charakterystyczną cechą rolniczego użytkowania ziemi w Polsce jest wysoki udział gruntów ornych. W 1996 r. zajmowały one ponad 3/4 (76,3% - 14 087 tys. ha) powierzchni użytków rolnych, chociaż w latach 1988-1996 ich powierzchnia zmalała o 2,6% (377 tys. ha). Było to wynikiem nie tylko przejmowania ziemi w użytkowanie nierolnicze (267 tys. ha), lecz również zmian, jakie nastąpiły w strukturze użytków rolnych, tj. wzrostu o 10,1% (24 tys. ha) powierzchni sadów i o 10,3% (258 tys. ha) łąk, a spadku o 11,3% (173 tys. ha) powierzchni pastwisk.

W użytkowaniu rolnictwa indywidualnego w 1996 r. znajdowało się 78,1% (11 625 tys. ha) gruntów ornych, a w wyniku zmian spowodowanych restrukturyzacją, głównie zakupu ziemi z AWRSP, ich powierzchnia wzrosła o 5,2% (578 tys. ha).

Zmiany nastąpiły również w ramach gruntów ornych. W wyniku zaprzestania uprawy ziem najsłabszych malała powierzchnia zasiewów, rosła natomiast odłogów i ugorów, które w 1996 r. zajmowały 1790 tys. ha, czyli 12,8% gruntów ornych. Ich występowanie wykazywało znaczne zróżnicowanie przestrzenne. Najwyższy udział odłogów i ugorów, powyżej 20, a nawet 25%, występował na terenach zachodnich i północnych i w woj. krośnieńskim będąc wynikiem ograniczenia, a nawet zaprzestania uprawy ziem najsłabszych w byłych gospodarstwach państwowych przejętych przez AWRSP. Wysoki udział odłogów i ugorów występował również w woj. warszawskim, katowickim i częstochowskim, a nieco niższy w

rzeszowskim i bielskim. Było to wynikiem zaprzestania uprawy gruntów najłabszych w rolnictwie indywidualnym z racji nieopłacalności, jak również poprzez odłogowanie w dążeniu do przeklasyfikowania gruntów rolnych na tereny budowlane i rekreacyjne. Najniższy udział odłogów, poniżej 5%, występował w Wielkopolsce, na zachodnim Mazowszu i w woj. łomżyńskim, a różnice wynosiły od 2,3% w woj. łomżyńskim do 37,4% w zielonogórskim (ryc. 17).

W wielkościach bezwzględnych odłogi i ugory zajmowały od 7,1 tys. ha w woj. łomżyńskim do 104,1 tys. ha w olsztyńskim. Na ziemiach zachodnich i północnych przeważały odłogi będące własnością sektora publicznego, na pozostałych prywatnego. Ich pojawianie się było wynikiem zapoczątkowania restrukturyzacji w rolnictwie, gdyż w 1988 r. zajmowały zaledwie 0,7% - czyli 105 tys. ha powierzchni gruntów ornych.

Struktura zasiewów, plony i produkcja

W latach 1988-1996 powierzchnia zasiewów zmalała o 14,4% - 2062 tys. ha (z 14 359 do 12 297 tys. ha), co było wynikiem tak zaprzestania uprawy ziemi i pojawienia się odłogów i ugorów (1790 tys. ha), jak też przejmowania ziemi na cele nierolnicze. Najwyższy spadek powierzchni zasiewów, powyżej 20 a nawet 30%, nastąpił na terenach południowej i środkowej Polski, zachodniego Pomorza, Warmii i Mazur i w woj. zielonogórskim i jeleniogórskim, a najniższy, poniżej 5% w Wielkopolsce, na Kujawach i w woj. opolskim i łomżyńskim, od 1,0% w woj. opolskim do 41,6% w nowosądeckim (ryc. 18).

Znaczne zmiany nastąpiły również w strukturze zasiewów. Wzrosła, mimo występujących wahań powierzchnia uprawy zbóż o 3,3% (281 tys. ha) i buraków cukrowych o 9,7% (41 tys. ha). Zmalała natomiast i to znacznie powierzchnia uprawy ziemniaków o 28,9% (545 tys. ha), warzyw o 8,5% (22 tys. ha), rzepaku o 39,3% (188 tys. ha) i polowych roślin pastewnych aż o 60,1% (1313 tys. ha), co spowodowane było zachodzącymi zmianami w gospodarce (tab. 9).

Tabela 9. Powierzchnia zasiewów w tys. ha w latach 1988-1996

Wyszczególnienie	1988	1989	1990	1991	1992	1993	1994	1995	1996	Zmiany 1988/1996
Powierzchnia zasiewów	14 359	14 333	14 224	14 134	13 560	13 405	12 949	12 892	12 297	-2 062
w tym:										
zboża	8 439	8 377	8 551	8 716	8 321	8 500	8 481	8 571	8 720	+281
ziemniaki	1 887	1 856	1 835	1 733	1 757	1 761	1 697	1 522	1 343	-545
buraki cukrowe	412	423	440	361	376	399	400	384	453	+41
rzepak i rzepik	471	570	500	486	417	384	370	606	283	-188
warzywa	259	260	255	274	269	278	291	279	237	-22
polowe pastewne	2 188	2 069	2 005	1 850	1 699	1 599	1 277	1 087	875	-1 313

Źródło: *Roczniki Statystyczne 1989 i 1996*, GUS, Warszawa 1989, 1996;
Rolniczy Rocznik Statystyczny 1993, GUS, Warszawa, 1993.

Zboża

W latach 1988-1996 nastąpiły zmiany w powierzchni i strukturze uprawianych zbóż. Wzrosła o 3,3% (281 tys. ha) powierzchnia ich uprawy, a w wyniku zmniejszenia się powierzchni zasiewów ogółem wzrósł ich udział z 58,7% w 1988 r. do 70,9% w 1996 r. Zachodzące zmiany były zróżnicowane regionalnie, nastąpił bowiem tak wzrost uprawy zbóż w Wielkopolsce, na Dolnym Śląsku, wschodnim Pomorzu, Kujawach, zachodnim Mazowszu i środkowo-wschodniej Polsce, jak i spadek na pozostałych terenach (ryc. 19).

W strukturze zasiewów przeważają wprawdzie zboża, lecz ich udział wykazuje znaczne zróżnicowanie przestrzenne. Najwyższy udział zbóż, powyżej 70, a nawet 75%, występował w 1996 r. na terenach północno-zachodniej i północno-wschodniej Polski, zaś najniższy, poniżej 60%, w południowej Polsce, od 43,9% w woj. krośnieńskim do 76,8% w białostockim.

Znaczne wahania wykazywały również w latach 1988-1996 plony zbóż i wynosiły: 29,1 l q z ha w 1988 r. i 32,8 q w 1990 r., 24,6 q w 1992 r. i 29,1 q w 1996 r., co spowodowane było zarówno warunkami klimatycznymi, jak i spadkiem nawożenia mineralnego.

W ramach uprawianych zbóż wzrosła o 13,8% (301 tys. ha) powierzchnia uprawy pszenicy i jej udział z 25,8 do 28,4%, wzrosła również, mimo znacznych wahań, powierzchnia uprawy żyta o 3,9% (90 tys. ha) i jego udział z 27,6 do 27,7%, a także o 28,6% (147 tys. ha) pszenżyta i o 8,7% (101 tys. ha) mieszanek zbożowych na ziarno. Zmalała natomiast o 9,6% (120 tys. ha) powierzchnia uprawy jęczmienia i o 26,8% (147 tys. ha) owsa (tab. 10).

Tabela 10. Powierzchnia zasiewów zbóż w tys. ha w latach 1988-1996

Wyszczególnienie	1988	1989	1990	1991	1992	1993	1994	1995	1996	Zmiany 1988/1996
Pszenica	2 179	2 195	2 281	2 432	2 409	2 477	2 407	2 407	2 480	+301
Żyto	2 325	2 275	2 314	2 290	2 034	2 213	2 436	2 452	2 415	+90
Jęczmień	1 250	1 175	1 174	1 237	1 198	1 168	1 030	1 048	1 130	-120
Owies	850	803	745	686	667	641	618	595	625	-225
Pszenżyto	549	649	749	793	659	657	587	616	692	+147
Mieszanki zbożowe na ziarno	1 185	1 162	1 169	1 230	1 260	1 256	1 309	1 360	1 263	+101

Źródło: *Roczniki Statystyczne 1989 i 1996*, GUS, Warszawa,
Rolniczy Rocznik Statystyczny 1993, GUS, Warszawa.

Zachodzące zmiany spowodowane były wieloma przyczynami. Między innymi na wzrost powierzchni zasiewów pszenicy znaczący wpływ miały wyższe od innych zbóż uzyskiwane plony i ceny skupu, a także w coraz większym stopniu wykorzystanie jej jako paszy. Stąd też wszędzie tam, gdzie było to możliwe pszenica wypierała żyto, które jako

zboże konsumpcyjne i paszowe stopniowo traciło na znaczeniu. Od 1993 r. następował ponowny wzrost zasiewów żyta (o 202 tys. ha) spowodowany ograniczeniem uprawy ziemniaków z powodu malejącej ich konsumpcji i wykorzystania jako pasz w chowie trzody chlewnej. W ich miejsce pojawiło się żyto, jako uprawa mniej pracochłonna i w pewnych latach przynosząca wyższy dochód.

Podobna sytuacja występowała w zasiewach pszenżyta i mieszanek zbożowych na ziarno, które z racji wyższych plonów i lepszych wartości paszowych stopniowo wypierały uprawę owsa i jęczmienia.

Mimo zachodzących zmian w strukturze uprawianych zbóż występuje nadal znaczne zróżnicowanie regionalne. Na terenach południowo-wschodniej i południowo-zachodniej Polski i w woj. szczecińskim, elbląskim i olsztyńskim, a więc wszędzie tam, gdzie przeważają gleby dobre, w strukturze zasiewów zbóż przeważa pszenica. Natomiast na terenach środkowej i północno-wschodniej Polski, gdzie dominują gleby słabe, przeważa żyto.

W 1996 r. pszenica uprawiana była na 2480 tys. ha (20,2% powierzchni zasiewów) i stanowiła 28,4% ogółu zbóż. Jest uprawiana na terenie całego kraju, lecz ze względu wymagań glebowych i klimatycznych, jej wysoki udział w strukturze zasiewów, powyżej 25, a nawet 30% występował w południowo-wschodniej i południowo-zachodniej Polsce, na Żuławach i w woj. szczecińskim i olsztyńskim. Na Podlasiu i w środkowej Polsce, gdzie gleby były najłabsze, udział pszenicy w powierzchni zasiewów wynosił poniżej 10%, a zróżnicowanie wynosiło od 4,6% w woj. ostrołęckim do 43,0% w wałbrzyskim. W wielkościach bezwzględnych największe powierzchnie uprawy pszenicy występowały w woj. opolskim (151 tys. ha), zamojskim (140 tys. ha), a następnie wrocławskim (111 tys. ha) i elbląskim (100 tys. ha) (rycina 20).

W latach 1988-1996 powierzchnia uprawy pszenicy wzrosła o 13,8% - 301 tys. ha (z 2179 do 2480 tys. ha). W ujęciu regionalnym zmiany były zróżnicowane, nastąpił bowiem tak wzrost jak i spadek powierzchni zasiewów pszenicy. Wysoki wzrost, powyżej 20, a nawet 30% nastąpił w Wielkopolsce, na Dolnym Śląsku i Pomorzu (od 21,1% w woj. sieradzkim do 50,4% w elbląskim), a znacznie niższy, do 10% na zachodnim Mazowszu i w południowo-wschodniej Polsce (od 1,6% w woj. piotrkowskim do 9,4% w płońskim i 11,3% w zamojskim). Natomiast na terenach północno-wschodniej, środkowej i południowej Polski nastąpił spadek powierzchni zasiewów (od 5,6% w woj. toruńskim, do 10,3% w sieradzkim i 18,2% w łomżyńskim).

Tak znaczne zmiany w powierzchni zasiewów pszenicy były wynikiem wielu przyczyn, odmiennych na terenach zachodnich i wschodnich.

Zróżnicowane przestrzennie były też plony pszenicy. Przy średniej krajowej wynoszącej w 1996 r. 34,6 q z ha, najwyższe, powyżej 40 q uzyskiwano w Wielkopolsce i na Dolnym Śląsku, a najniższe, poniżej 29 q w północno-wschodniej, środkowej i południowej Polsce, od 23,3 q z ha w woj. nowosądeckim i 27,5 q w siedleckim do 41,8 q z ha w leszczyńskim i 45,8 q w opolskim. Plony pszenicy wykazywały również w poszczególnych latach znaczne wahania, np. 34,8 q z ha w 1988 r., 39,6 q w 1990 r., 30,6 q w 1992 r. i 36,0 q w 1995 r.

Na występujące zróżnicowanie przestrzenne w uzyskiwanych plonach pszenicy znaczący wpływ miały nie tylko gleby i warunki klimatyczne, ale także wielkości nawożenia mineralnego, jak również kultura rolna i sposoby gospodarowania. I tak na przykład w woj. zamojskim, gdzie przeważają gleby bardzo dobre i dobre (wskaźnik bonitacji 1,14), przy nawożeniu mineralnym wynoszącym 64,9 kg NPK na ha UR, plony pszenicy w 1996 r. wynosiły 33,2 q z ha. W woj. leszczyńskim natomiast, gdzie przeważają gleby zaliczane do średnich, (wskaźnik bonitacji 0,86), przy nawożeniu mineralnym wynoszącym 116,6 kg NPK na ha UR i wysokiej kulturze rolnej, w 1996 r. plony pszenicy wynosiły 41,8 q z ha.

Uprawa żyta, niegdyś głównej rośliny zbożowej i konsumpcyjnej, od lat powoli malała (3413 tys. ha w 1970 r., 3039 tys. ha w 1980 r. i 2325 tys. ha w 1988 r.) wypierana na glebach lepszych przez pszenicę i pszenżyto, na słabszych przez mieszanki zbożowe na ziarno. Nie bez znaczenia była też malejąca powierzchnia gruntów najslabszych przejmowanych na cele nierolnicze. Na początku lat dziewięćdziesiątych (2034 tys. ha w 1992 r.) spadek powierzchni zasiewów żyta spowodowany był ograniczeniem, a następnie zaprzestaniem jego uprawy w byłych gospodarstwach państwowych i w pewnym stopniu również warunkami klimatycznymi (susza). W latach następnych w wyniku zagospodarowania ziem po byłych PGR-ach powierzchnia uprawy żyta powoli rosła, do 2415 tys. ha i w 1996 r. stanowiło ono 20,2% powierzchni zasiewów i 27,7% ogółu uprawianych zbóż (w 1988 r. udział żyta w powierzchni zasiewów wynosił 16,2% i stanowiło ono 27,6% ogółu uprawianych zbóż).

W latach 1988-1996 mimo zróżnicowanych zmian nastąpił niewielki, o 3,4% (90 tys. ha) wzrost powierzchni zasiewów żyta, był on jednak zróżnicowany regionalnie. Wysoki wzrost powyżej 20% nastąpił na terenach północnej Polski i Dolnego Śląska (od 21,1% w woj. toruńskim do 93,8% w suwalskim), a znacznie niższy w Wielkopolsce i na Kujawach (od 5,1% w woj. konińskim i 11,5% w bydgoskim do 15,4% w leszczyńskim). Wzrost uprawy spowodowany był głównie zagospodarowaniem ziem dzierzawionych z AWRSP i nastawieniem na produkcję zbóż. Natomiast na terenach południowej, środkowej i wschodniej Polski nastąpił w tym czasie spadek uprawy (od 1,8% w woj. skierniewickim i 7,0% w białostockim do 26,9% w kieleckim i 69,2% w nowosądeckim), na co znaczny wpływ miała malejąca na tych terenach powierzchnia zasiewów ogółem.

W wyniku zmian, jakie nastąpiły, w 1996 r., najwyższy udział żyta w powierzchni zasiewów, powyżej 30% występował na terenach środkowej Polski, a nieco niższy 25-30% na Pomorzu Zachodnim, zaś najniższy, poniżej 10% na terenach południowych, od 1,8% w woj. wałbrzyskim do 42,7% w ostrołęckim (ryc. 21). W wielkościach bezwzględnych największe powierzchnie uprawy żyta występowały w woj. siedleckim - 127 tys. ha (133,2 tys. ha w 1988 r.), piotrkowskim - 99,7 tys. ha (110,7 tys. ha w 1988 r.) i radomskim - 98,7 tys. ha (119,2 tys. ha w 1988 r.)

Zróżnicowane przestrzennie były też plony żyta. Przy średniej wynoszącej w 1996 r. 23,4 q z ha, najniższe, poniżej 22,0 q uzyskiwano w północno-wschodniej i środkowej Polsce, a więc na terenach, gdzie przeważały gleby słabe i niskie było nawożenie mineralne, zaś

najwyższe, powyżej 28,0 q w Wielkopolsce i w woj. opolskim i wałbrzyskim, od 20,5 q z ha w woj. ostrołęckim do 29,2 q w leszczyńskim i opolskim.

Również plony żyta w poszczególnych latach wykazywały znaczne wahania i wynosiły np. 23,7 q z ha w 1988 r., 26,1 q w 1990 r., 19,4 q w 1992 r. i 23,4q w 1996 r., na co znaczący wpływ miały warunki klimatyczne i wielkości nawożenia mineralnego.

Powierzchnie zasiewów pozostałych zbóż były znacznie mniejsze i z wyjątkiem pszenżyta i mieszanek zbożowych na ziarno powoli malały.

Jęczmień (głównie zboże paszowe, w części konsumpcyjne i przemysłowe) w 1996 r. uprawiany był na 1130 tys. ha i stanowił 13,0% ogółu uprawianych zbóż. Od lat powierzchnia zasiewów jęczmienia i jego udział w strukturze zasiewów i uprawianych zbóż stopniowo malał (w 1988 r. - 1250 tys. ha tj. 14,8% ogółu uprawianych zbóż), w sumie o 9,6% (120 tys. ha) lecz był to spadek głównie na terenach południowej, północnej i wschodniej Polski. W Wielkopolsce i na zachodnim Mazowszu powierzchnia uprawy jęczmienia powoli rosła, a spowodowane to było wzrostem pogłowia trzody chlewnej, w chowie której pozostał nadal znaczącą paszą.

W 1996 r. jęczmień uprawiany był na terenie całego kraju, lecz jego najwyższy udział w powierzchni zasiewów, powyżej 10% występował na terenach zachodniej i północnej Polski, a najwyższy, poniżej 6% w środkowej Polsce, od 2,7% w woj. radomskim do 16,1% w bydgoskim.

Zróznicowane przestrzennie były też plony jęczmienia. Przy średniej wynoszącej w 1996 r. 30 q z ha, najwyższe, powyżej 32 q uzyskiwane były w Wielkopolsce, na Kujawach i Dolnym Śląsku, najniższe, poniżej 26 q w środkowej i północno-wschodniej Polsce, od 24,0 q z ha w woj. białostockim do 36,0 w leszczyńskim. Również plony jęczmienia w poszczególnych latach wykazywały znaczące wahania. W latach nieurodzaju wynosiły, 22,9 q z ha w 1992 r. i 26,0 q w 1994 r., zaś w latach urodzaju były niejednokrotnie o ponad 50% wyższe, 33,6 q z ha w 1990 r. i 31,3 q w 1995 r.

Owies, typowe zboże pastewne, w 1996 r. uprawiany był na 625 tys. ha (5,1% powierzchni zasiewów) i stanowił 7,8% ogółu uprawianych zbóż. Od lat powierzchnia jego uprawy stopniowo malała (w 1988 r. uprawiany był na 850 tys. ha i stanowił 10,1% ogółu uprawianych zbóż) w sumie o 26,5% - 225 tys. ha. Był i jest uprawiany na terenie całego kraju, lecz najwyższy jego udział występował na terenach północno-wschodnich i w Karpatach, a najniższy, poniżej 3% na Dolnym Śląsku, w Wielkopolsce, na Kujawach i Żuławach, od 1,4% w woj. toruńskim do 12,1% w nowosądeckim i 14,4% w białskopodlaskim.

Zróznicowane przestrzennie były również plony owsa. W 1996 r. najwyższe, powyżej 30 q z ha, uzyskiwano w Wielkopolsce, a najniższe w środkowej i północno-wschodniej Polsce i Karpatach, od 20,2 q z ha w woj. nowosądeckim i 21,5 q w białostockim, do 33,6 q w leszczyńskim i poznańskim.

Z pozostałych zbóż paszowych znacząca i rosnąca od lat jest powierzchnia zasiewów i udział w strukturze zbóż pszenżyta i mieszanek zbożowych na ziarno.

W 1996 r. pszenżyto uprawiane było na 692 tys. ha (5,7% powierzchni zasiewów) i stanowiło 8,0% ogółu uprawianych zbóż (w 1988 r. - 549 tys. ha i stanowiło 6,5% ogółu uprawianych zbóż). Najwyższy jego udział w powierzchni zasiewów, powyżej 6% występował na terenach Wielkopolski, najniższy, poniżej 3% w południowej i wschodniej Polsce, od 0,8% w woj. zamojskim do 11,9% w leszczyńskim. Wzrost powierzchni uprawy pszenżyta w latach 1988-1996 o 147 tys. ha (o 26,0%) nastąpił głównie w Wielkopolsce, na zachodnim Mazowszu i w północno-wschodniej Polsce, natomiast na terenach zachodniej Polski nastąpił spadek.

Mieszanki zbożowe uprawiane były w 1996 r. na 1263 tys. ha (10,3% powierzchni zasiewów) i stanowiły 14,5% uprawianych zbóż, zaś w latach 1988-1996 powierzchnia ich uprawy wzrosła o 6,6% (101 tys. ha). Najwyższy ich udział w powierzchni zasiewów, powyżej 14% występował na terenach północno-wschodniej Polski, zaś najniższy, poniżej 6% na terenach zachodnich i południowych, od 2,4% w woj. przemyskim do 26,5% w łomżyńskim.

Powierzchnia zasiewów zbóż i uzyskiwane plony, których wielkość jest uzależniona od całego szeregu uwarunkowań, w tym jakości gleb, warunków klimatycznych, nawożenia mineralnego itp. rzutują na wielkości uzyskiwanych zbiorów, te zaś w poszczególnych latach wykazywały znaczne wahania w skali kraju i w ujęciu regionalnym.

W 1996 r. zbiory zbóż wyniosły 25 298 tys. ton, co uznać należy za wynik dobry. W stosunku do 1988 r. były one wyższe o 794 tys. ton (lecz wyższa była również o 281 tys. ha powierzchnia ich uprawy), chociaż niższe o 2716 tys. ton niż w 1990 r., na co znaczny wpływ miały uzyskiwane plony lecz znacznie wyższe, o 5398 tys. ton niż w 1992 r., co spowodowane było znacznie mniejszą powierzchnią ich uprawy (8321 tys. ha) i uzyskiwanymi plonami z ha (24,0 q) (tab. 11).

Tabela 11. Plony i zbiory zbóż w latach 1988-1996

Wyszczególnienie	Lata									Zmiany 1988/96
	1988	1989	1990	1991	1992	1993	1994	1995	1996	
Plony zbóż w q z ha	29,1	32,2	32,8	31,9	24,6	27,5	25,7	30,3	29,0	-
w tym:										
pszenicy	34,8	38,2	39,6	38,0	30,6	33,3	31,8	36,0	34,6	-0,2
żyta	23,7	27,3	26,1	25,8	19,4	22,6	21,6	26,6	23,4	-0,3
Zbiory zbóż w tys. ton	24 504	26 958	28 014	27 812	19 900	23 417	21 763	25 905	25 298	+794
w tym:										
pszenicy	7 582	8 462	9 026	9 270	7 368	8 243	7 658	8 668	8 576	+994
żyta	5 501	6 216	6 044	5 899	3 981	4 992	5 307	6 282	5 653	+152
jęczmienia	3 804	3 909	4 217	4 257	2 819	3 255	2 689	3 279	3 437	-367
owsa	2 222	2 185	2 119	1 873	1 229	1 493	1 245	1 495	1 581	-641
pszenżyta	1 731	2 404	2 721	2 449	1 711	1 895	1 636	2 048	2 130	+399
mieszanek zbożowych	3 387	3 460	3 554	3 684	2 613	3 200	3 026	3 844	3 520	+133

Źródło: Roczniki Statystyczne 1989-1997, GUS, Warszawa.

W latach 1988-1996 produkcja zbóż wzrosła o 3,2% (794 tys. ton), lecz znaczne zmiany nastąpiły w ujęciu regionalnym, nastąpił bowiem tak wzrost, jak i spadek produkcji zbóż (ryc. 22). Największy spadek, powyżej 10% nastąpił na terenach południowej Polski, środkowego Pomorza i w woj. olsztyńskim i zielonogórskim i spowodowany był głównie malejącą powierzchnią ich uprawy. Wzrost produkcji, najwyższy, powyżej 30% nastąpił w Wielkopolsce, na Kujawach, Śląsku Opolskim i w woj. łomżyńskim, a nieco mniejszy, 10-30% w północno-wschodniej Polsce. O ile w Wielkopolsce, na Kujawach i Śląsku Opolskim wzrost produkcji zbóż był wynikiem tak wzrostu powierzchni ich uprawy jak i uzyskiwanych plonów, to na terenach północno-wschodniej Polski głównie wzrostu plonów, a w mniejszym stopniu powierzchni ich uprawy.

Spadek produkcji zbóż na terenach południowej i zachodniej Polski został zrekompenzowany wzrostem w Wielkopolsce, na Kujawach i w północno-wschodniej Polsce. W 1996 r. Wielkopolska i Kujawy dostarczały 1/4 (25,0%) całości produkcji (6316 tys. ton).

Również w strukturze produkcji zbóż nastąpiły zróżnicowane przestrzennie zmiany. Wzrosła o 13,1% (994 tys. ton) produkcja pszenicy, chociaż była niższa o 5,0% niż w 1990 r., o 23,1% (399 tys. ton) pszenżyta i o 3,9% (133 tys. ton) mieszanek zbożowych na ziarno. Zmalała natomiast produkcja jęczmienia o 9,6% (367 tys. ton) i owsa 28,8 (641 tys. ton).

W wyniku zmian, jakie nastąpiły, w 1996 r. w strukturze produkcji zbóż ponad 1/3 (33,9% - 8576 tys. ton) stanowiła pszenica (30,9% - 7582 tys. ton w 1988 r.), a ponad 1/5 (23,3% - 5653 tys. ton) żyto (22,4% - 5501 tys. ton w 1988 r.). Udziały pozostałych zbóż były już znacznie mniejsze: jęczmienia 13,6% (15,5% w 1988 r.), owsa 6,2% (9,1% w 1988 r.), pszenżyta 8,4% (7,1% w 1988 r.) i mieszanek zbożowych na ziarno 13,9% (13,8% w 1988 r.). Wzrósł również udział zbóż konsumpcyjnych (pszenica i żyto), z 52,5 do 56,2%, zmalał natomiast paszowych z 47,5 do 43,8%. W rzeczywistości jednak ponad 50% pszenicy i żyta przeznaczone jest na pasze, a więc zboża paszowe stanowiły około 3/4 całości produkcji.

Zróżnicowana regionalnie jest też struktura produkcji zbóż. W 1996 r. na terenach południowo-wschodniej i południowo-zachodniej Polski oraz na Żuławach w produkcji zbóż przeważała pszenica. Na terenach środkowej Polski przeważnie żyto, natomiast na terenach północno-wschodnich i w Wielkopolsce wysoki był udział zbóż paszowych, z przewagą mieszanek zbożowych na ziarno (ryc.23).

W 1996 r. znaczne zróżnicowanie przestrzenne wykazywała również produkcja zbóż ogółem w przeliczeniu na osobę. Najniższa, poniżej 400 kg występowała na terenach aglomeracji miejsko-przemysłowych i w woj. karpackich i sudeckich, a najwyższa, powyżej 1150 kg w Wielkopolsce, na Kujawach, Żuławach, zachodnim Mazowszu, Śląsku Opolskim i środkowo-wschodniej Polsce. Różnice w produkcji zbóż na osobę wynosiły od 65 kg w woj. warszawskim do 1504 kg w łomżyńskim, 1554 kg w leszczyńskim i 1576 kg w zamojskim (ryc. 24).

Ziemniaki

Ziemniaki, obok zbóż, są nadal podstawowym produktem żywnościowym dla ludności, paszą w chowie trzody chlewnej oraz surowcem dla przemysłu rolno-spożywczego. Ich uprawa po pszenicy i życie zajmuje trzecie miejsce w powierzchni zasiewów, chociaż od lat systematycznie maleje. Spowodowane jest to również mniejszym ich wykorzystaniem jako pasz w chowie trzody chlewnej, zwłaszcza w tuczu przemysłowym z powodu nieopłacalności, a także malejącą konsumpcją.

W latach 1988-1996 powierzchnia uprawy ziemniaków zmalała o ponad 1/4 (28,9% - 545 tys. ha) i w 1996 r. uprawiane były na 1343 tys. ha, czyli 10,9% powierzchni zasiewów (1887 tys. ha – 13,3% w 1988 r., 1343 tys. ha – 16,2% powierzchni zasiewów w 1996 r.). Największy spadek powierzchni uprawy ziemniaków, powyżej 40% nastąpił na terenach zachodniej Polski (w tym również w woj. poznańskim i leszczyńskim) oraz w woj. olsztyński i katowickim, na co znaczący wpływ miało zaprzestanie ich uprawy w byłych gospodarstwach państwowych, a w rolnictwie indywidualnym na ograniczenie z racji coraz mniejsze wykorzystania jako pasz w chowie trzody chlewnej. Najniższy spadek, do 20% nastąpił na terenach południowej Polski (woj. karpackie i podkarpackie) oraz w woj. łomżyńskim, plockim, skierniewickim i sieradzkim i wynosił od 1,1% w woj. tarnowskim do 59,4% w leszczyńskim (ryc. 25).

W wielkościach bezwzględnych powierzchnia uprawy ziemniaków zmalała o 545 tys. ha, od 0,5 tys. ha w woj. tarnowskim do 32,8 tys. ha w siedleckim.

W 1996 r. w wyniku zmian, jakie nastąpiły, najniższy udział ziemniaków, poniżej 6% w powierzchni zasiewów występował na terenach północno-zachodniej Polski, w Wielkopolsce, na Kujawach, Żuławach, Warmii i Mazurach, na Śląsku Opolskim, a ich uprawa ukierunkowana była głównie na cele konsumpcyjne ludności i w pewnym stopniu jako surowiec dla przemysłu rolno-spożywczego. Najwyższy udział, powyżej 18% występował w południowej Polsce i w woj. siedleckim i sieradzkim, a nieco niższy, 15-18% na Podlasiu i w środkowej Polsce. Na terenach tych dominuje rolnictwo drobno i średnioobszarowe, o znacznych zasobach siły roboczej, a ziemniaki przeznaczone są na samozaopatrzenie i pasze (południowa Polska), zaopatrzenie chłonnego rynku aglomeracji miejsko-przemysłowych Warszawy, Łodzi i Śląska (Podlasie i środkowo-zachodnia Polska). W rejonie łomżyńskim ziemniaki w wysokim stopniu przeznaczone były jako surowiec dla przemysłu rolno-spożywczego. Różnice w uprawie wynosiły od 3,0% w woj. elbląskim do 23,1% w sieradzkim (ryc. 26).

W latach 1988-1996 zróżnicowane zmiany nastąpiły w produkcji ziemniaków. W pewnych latach (1992 i 1994) spadek zbiorów o 1/3 spowodowany został warunkami klimatycznymi, a przede wszystkim malejącą powierzchnią uprawy (tab. 12).

Tabela 12. Zbiory ziemniaków, buraków cukrowych i rzepaku w latach 1988-1996

Wyszczególnienie	Lata									Zmiany 1988/96
	1988	1989	1990	1991	1992	1993	1994	1995	1996	
Ziemniaki w tys. ton	34 707	34 390	36 313	29 038	23 388	36 270	23 057	24 890	27 217	-7 490
Buraki cukrowe	14 069	14 374	16 721	11 412	11 052	15 620	11 676	13 309	17 846	+3 777
Rzepak i rzepik	1 199	1 568	1 206	1 043	758	758	594	1 377	449	-750

Źródło: *Roczniki Statystyczne 1989-1997*, GUS, Warszawa.

W sumie produkcja ziemniaków zmalała o ponad 1/4 (7490 tys. ton), a spowodowane to było głównie malejącą powierzchnią ich uprawy (o 545 tys. ha). Największy spadek, powyżej 30% nastąpił na terenach zachodniej i północnej Polski, a najmniejszy, do 10% na zachodnim Mazowszu i w woj. konińskim, sieradzkim, siedleckim oraz na Podlasiu, od 0,5% w woj. konińskim do 68,% w koszalińskim. Jedynie w południowej Polsce oraz w woj. bydgoskim i skierniewickim nastąpił niewielki wzrost produkcji, od 4,3% w woj. przemyskim, do 18,4% w tarnowskim. W wielkościach bezwzględnych spadek produkcji ziemniaków wynosił od 10 tys. ton w woj. sieradzkim do 470 tys. ton w koszalińskim i 478 tys. ton w siedleckim. Wzrosła natomiast produkcja ziemniaków od 18 tys. ton w woj. przemyskim do 168 tys. ton w skierniewickim (ryc. 27).

W 1996 r. najniższa produkcja ziemniaków na osobę, poniżej 400 kg występowała na terenach zachodniej Polski, Żuław i aglomeracji miejsko-przemysłowych Warszawy, Łodzi, Gdańska, Krakowa i Górnego Śląska, a najwyższa, powyżej 1300 kg na Podlasiu, Zachodnim Mazowszu i w środkowej Polsce. Różnice w produkcji wynosiły od 112 kg na osobę w woj. katowickim do 2960 kg na osobę w łomżyńskim (ryc. 28). W produkcji ziemniaków występowała wyraźna rejonizacja, a rejony: podlaski, zachodnio-mazowiecki i centralny dostarczały ponad 2/5 (43,7%) całej produkcji ziemniaków w Polsce, z tego prawie 1/5 rejon podlaski.

Buraki cukrowe

W latach 1988-1996 niewielkie zmiany nastąpiły w uprawie buraków cukrowych – wzrost o 10% (41 tys. ha), chociaż w poszczególnych latach występowały pewne wahania: wzrost do 440 tys. ha w 1990 r., spadek do 361 tys. ha w 1991 r., ponowny wzrost do 453 tys. ha w 1996 r.

W uprawie buraków cukrowych występuje wyraźna rejonizacja. Jest ona wynikiem tak jakości gleb, jak i występowania przemysłu przetwórczego – cukrowni. Najwyższy ich udział w powierzchni zasiewów, powyżej 3% występował i występuje w Wielkopolsce, na Kujawach, Żuławach, Pomorzu Szczecińskim, zachodnim Mazowszu i w środkowo-wschodniej Polsce, od 0,0% w woj. nowosądeckim do 9,3% w zamojskim.

Znaczne wahania wykazywały natomiast zbiory buraków cukrowych i w 1996 r. były wyższe o ponad 1/4 (26,7% - 3777 tys. ton) niż w 1988 r., chociaż w poszczególnych latach występowały tak spadki, np. w 1991, 1992 i 1994 r., jak i wzrost zbiorów np. w 1990 i 1997 r. Tak znaczne zmiany były wynikiem niesprzyjających warunków klimatycznych, a tylko w niewielkim stopniu wzrostów lub spadków powierzchni uprawy (w latach 1988-1996 powierzchnia uprawy buraków cukrowych wzrosła o 41 tys. ha).

Również produkcja buraków cukrowych wykazuje wyraźną rejonizację, a największa występowała w rejonach: śląskim (19,3%), w wielkopolskim (17,4%), Dolnej Wisły (25,5%) i środkowo-wschodnim – lubelsko-zamojskim (14,5% całości produkcji), co w sumie dawało 3/4 (75,9%) całości produkcji. Na pozostałych terenach uprawa i produkcja buraków cukrowych ma już lokalny charakter i związana jest z poszczególnymi cukrowniami, np. w województwie przemyskim i części rzeszowskiego z cukrownią w Przeworsku, itp.

Rzepak i rzepik

Z pozostałych roślin uprawnych na uwagę zasługują rzepak i rzepik, rośliny oleiste mające duże znaczenie w gospodarce żywnościowej. Ich uprawa w latach 1988-1996 zmalała o 40,0% - 188 tys. ha, co było wynikiem zaprzestania uprawy w byłych gospodarstwach państwowych. W 1996 r. rzepak i rzepik uprawiano na 283 tys. ha – 2,3% powierzchni zasiewów i była ona najniższa w badanym okresie (471 tys. ha w 1988 r.). Najwyższy udział uprawy rzepaku występował na terenach zachodniej i północnej Polski. Na pozostałych terenach (środkowa, południowa i wschodnia Polska) wynosił poniżej 0,5%, a więc praktycznie nie miał wielkiego znaczenia.

Zmalała również w latach 1988-1996 o 62,6% - 750 tys. ton produkcja rzepaku i była najniższa w badanym okresie.

Warzywa

Mimo że udział warzyw w powierzchni zasiewów jest stosunkowo niewielki i w 1996 r. wynosił 1,9% – 237 tys. ha, mają one duże znaczenie w gospodarce żywnościowej i racjonalnym żywieniu. Ich uprawa od lat nie ulega większym zmianom. Do 1994 r. nastąpił wprawdzie niewielki wzrost powierzchni (o 32 tys. ha), lecz w latach następnych powoli malała (o 54 tys. ha). W sumie w latach 1988-1996 powierzchnia uprawy warzyw zmalała o 9,8% - 22 tys. ha, wykazując nadal znaczne zróżnicowanie przestrzenne i koncentrację na terenach województw górnej i środkowej Wisły, mniejszą zaś w Wielkopolsce.

Najniższy udział warzyw w 1996 r., poniżej 1% występował na terenach północnej Polski i w woj. opolskim, najwyższy, powyżej 3, a nawet 4% w strefach podmiejskich dużych miast tworząc zwarte rejonu uprawy, np. warszawski, łódzki, lubelski, rzeszowski, krakowsko-śląski i poznański, a także mniejsze wokół zakładów przetwórstwa owocowo-

warzywnego. W 1996 r. udział warzyw w powierzchni zasiewów wynosił od 0,7% w woj. olsztyńskim (a więc głównie uprawa na potrzeby własne) do 13,4% w woj. warszawskim, gdzie w niektórych gminach, np. Ożarówie Mazowieckim, wyniosła nawet powyżej 50%, a produkcja przeznaczona była na chłonny rynek Warszawy i nie tylko.

Znaczne zmiany nastąpiły natomiast w uprawie warzyw (i kwiatów) pod osłonami, w szklarniach i tunelach foliowych. W latach 1990-1996 ich uprawa zmalała prawie o 1/4 (23,4% - 7660 tys. m²), głównie w szklarniach, a największy spadek, powyżej 40% nastąpił na terenach zachodniej i środkowej Polski. Na terenach środkowo-wschodnich nastąpił natomiast niewielki wzrost, głównie uprawy warzyw w tunelach foliowych, największy w woj. tarnobrzeskim.

Ograniczenie uprawy, w pierwszej kolejności kwiatów, a następnie warzyw wczesnych, głównie w szklarniach, spowodowane było wysokim wzrostem cen energii, co powodowało w obiektach starego typu nieopłacalności produkcji. Na spadek produkcji znaczący wpływ miało też załamanie eksportu i rosnący import znacznie tańszych kwiatów i niektórych warzyw. Znaczna część szklarni, zwłaszcza w strefach podmiejskich wykorzystana została do innych celów, nie związanych z rolnictwem. Zmiany w uprawie pod osłonami w latach 1990-1996 wynosiły od spadku o 75,6% w woj. zielonogórskim do wzrostu o 96,7% w tarnobrzeskim (ryc. 29).

W wielkościach bezwzględnych powierzchnia uprawy warzyw i kwiatów pod osłonami zmalała od 20 tys. m² (7,2%) w woj. suwalskim, do 830 tys. m² (51,8%) w kaliskim (w woj. warszawskim spadek o 21,5% - 581 tys. m²).

Mimo zmniejszenia się powierzchni uprawy warzyw pod osłonami, głównie w szklarniach, nie uległa zmianom wielkość produkcji, która w 1996 r. wynosiła 319 tys. ton i była niemal taka sama jak w 1990 r. Był to wynik wzrostu produkcji w znacznie tańszych tunelach foliowych.

Tabela 13. Zbiory warzyw i owoców w latach 1988-1996

Wyszczególnienie	Lata									Zmiany 1988/96
	1988	1989	1990	1991	1992	1993	1994	1995	1996	
Warzywa w tys. ton	5 248	5 436	5 628	6 019	4 774	5 875	5 107	5 928	5 423	+175
Owoce w tys. ton	1 670	1 557	979	1 365	1 890	2 223	1 721	1 654	2 315	+645

Źródło: *Roczniki Statystyczne 1989-1997*, GUS, Warszawa.

W latach 1988-1996 zbiory warzyw wykazywały pewne wahania. Wprawdzie w 1996 r. były o 3,3% (175 tys. ton) wyższe niż w 1988 r. i znacznie wyższe, o 13,6% (649 tys. ton) niż w 1992 r. (nieurodzaj), lecz niższe, o 9,9% (596 tys. ton) niż w 1991 r. uznanym za rok urodzaju, co z kolei powodowało spadek cen i trudności w zbyciu, przy załamaniu się rynku wschodniego (tab. 13).

Uprawa i produkcja warzyw, mimo że prowadzone na terenie całego kraju, charakteryzują się wyraźną rejonizacją, a rejon warszawski (mazowiecki) dostarcza 1/5 (1085 tys. ton) całej produkcji.

Również znaczne zróżnicowania przestrzenne wykazywała i wykazuje produkcja warzyw na mieszkańca. W 1996 r. najniższa, poniżej 90 kg, występowała na terenach północnej i północno-zachodniej Polski, najwyższa, powyżej 230 kg, na terenach środkowej i południowej, w pasie od Płocka po Kujawy i Tarnobrzeg, zaś różnice wynosiły od 2,2 kg na osobę w woj. katowickim do 430,5 kg w płockim (ryc. 30).

Sady i produkcja owoców

Mimo, że udział sadów w powierzchni użytków rolnych jest stosunkowo niewielki i w 1996 r. wynosił 1,4% (262 tys. ha), to produkcja owoców ma duże znaczenie w gospodarce żywnościowej kraju. W latach 1988-1996 powierzchnia sadów wzrosła o 10,1% - 24 tys. ha, lecz był to wzrost zróżnicowany w czasie, znaczny, o 23,1% (55 tys. ha) do 1994 r. i spadek w latach następnych, o 16% (31 tys. ha) do 262 tys. ha w 1996 r.

Udział sadów w powierzchni użytków rolnych jest zróżnicowany regionalnie. Mimo że występują na terenie całego kraju, ich największe udziały, powyżej 3% koncentrują się w rejonach sadowniczych, : warszawskim, grójeckim, lubelskim, kieleckim, krakowskim i karpackim (nowosądeckim), a nieco mniejsze 2-3% w rejonie śląskim, płockim i tarnobrzeskim. Tworzą one wielki rejon w sadowniczej środkowej i górnej Wiśle. Na terenach zachodniej Polski udział sadów jest już niewielki, a najniższy na terenach północno-zachodniej Polski i środkowego Pomorza. Zróżnicowanie przestrzenne udziału sadów w 1996 r. wynosiło od 0,2% w woj. olsztyńskim do 8,7% w radomskim, gdzie w skali gmin przekracza 25, a nawet 50%, np. w gminie Belsk Duży w woj. radomskim (okolice Grójca) wynosił 57,4%.

O ile w latach 1988-1996 powierzchnia sadów wykazywała tendencję rosnącą, o tyle zbiory owoców wykazywały znaczne wahania, na co decydujący wpływ miały warunki klimatyczne. W 1996 r. zbiory owoców były wyższe o ponad 1/3 (38,6% - 645 tys. ton) niż w 1988 r. i aż o 136% (1336 tys. ton) wyższe niż w 1990 r, który był rokiem nieurodzaju owoców (tab. 13), co z kolei spowodowało znaczny wzrost ich cen.

W 1996 r. zbiory owoców wynosiły 2315 tys. ton, z czego ponad 2/5 pochodziło z rejonu warszawsko-grójeckiego.

Zróżnicowana przestrzennie była też produkcja owoców w przeliczeniu na mieszkańca. Najniższa, poniżej 20 kg na osobę występowała na terenach południowo-zachodniej Polski i w woj. koszalińskim, gdańskim, olsztyńskim i ostrołęckim, zaś najwyższa, powyżej 90 kg w rejonie środkowo-wschodnim, od Płocka po Tarnobrzeg i Zamość, od 11,4 kg w woj. bielskim do 1015,4 kg na osobę w radomskim (ryc. 31).

Chów zwierząt gospodarskich i produkcja

Między chowem zwierząt a produkcją roślinną w Polsce występują nadal silne powiązania, co uwidacznia się przy spadku produkcji, zwłaszcza zbóż i ziemniaków, zahamowaniem, a nawet spadkiem w chowie zwierząt, głównie trzody chlewnej. W miarę postępującej specjalizacji, zwłaszcza w gospodarstwach towarowych, występujące powiązania tracą na znaczeniu przesuując się na płaszczyznę z przemysłem produkującym pasze na surowcach krajowych i importowanych. Ich wykorzystanie jest jednak nadal zróżnicowane przestrzennie i świadczy o różnym stopniu zaawansowania specjalizacji i intensyfikacji chowu bydła.

Chów bydła

Chów bydła zajmuje nadal pierwszoplanowe miejsce, mimo że od 1975 r. jego pogłowie systematycznie maleje (w 1975 r. pogłowie bydła wynosiło 13 254 tys. sztuki i było najwyższe w okresie powojennym). W latach 1988-1996 w chowie bydła nastąpiły duże i zróżnicowane przestrzennie zmiany (tab. 14).

Pogłowie bydła zmalało o prawie 1/3 (30,9% - 3186 tys. sztuk) osiągając w 1996 r. stan z 1949 r. (7072 tys. sztuk).

U podstaw podejmowanych decyzji o ograniczeniu, lub zaprzestaniu chowu, w początkowym okresie w gospodarstwach bardzo małych i małych leżały głównie względy ekonomiczne. Przy tradycyjnym chowie i niewielkich stadach nieopłacalna dla rolników była produkcja w stosunku do uzyskiwanych cen w zbycie. Natomiast po 1990 r. na dalszy spadek decydujący wpływ miało ograniczenie lub nawet wycofywanie się z chowu gospodarstw o średniej wielkości, szczególnie w środkowej i południowej Polsce. Spowodowane to było głównie nieopłacalnością, na którą znaczący wpływ miał kryzys w przemyśle mleczarskim. Na terenach zachodniej i północnej Polski redukcja stada była wynikiem likwidacji chowu bydła w byłych gospodarstwach państwowych wraz z ich przejmowaniem przez Agencję Własności Rolnej Skarbu Państwa.

Spadek pogłowia bydła nastąpił na terenie całego kraju, chociaż był zróżnicowany regionalnie. Najwyższy spadek, powyżej 50%, nastąpił na terenach zachodnich i północnych, a był spowodowany likwidacją chowu bydła w byłych gospodarstwach państwowych, jak również ograniczeniem lub jego zaprzestaniem w znacznej części gospodarstw indywidualnych, zwłaszcza w niewielkich stadach i chowie tradycyjnym. Na pozostałych terenach spadek pogłowia bydła był już znacznie niższy, 20-30% w południowej i środkowej i poniżej 20% w północno-wschodniej Polsce, i nastąpił we wszystkich grupach wielkościowych gospodarstw, w niewielkich stadach i tradycyjnym chowie. Jedynie w woj. łódzkiej nastąpił w tym czasie niewielki wzrost pogłowia bydła. W sumie zmiany w pogłowie bydła wynosiły od wzrostu o 2,3% w woj. łódzkiej do spadku o 60,6% (o 163 tys. sztuk) w szczecińskim (ryc. 32).

Tabela 14. Pogłowie zwierząt gospodarskich w latach 1988-1996

Rok	Bydło		W tym krowy		Trzoda chlewna		Owce		Konie
	ogółem	gospodarstwa indywidualne	ogółem	gospodarstwa indywidualne	ogółem	gospodarstwa indywidualne	ogółem	gospodarstwa indywidualne	ogółem
1988	10 322	8 364	4 806	4 183	19 605	13 984	4 377	2 889	1 051
1989	10 733	8 809	4 994	4 385	18 835	13 205	4 277	2 970	973
1990	10 049	8 320	4 919	4 362	19 464	13 948	4 159	2 781	941
1991	8 844	7 387	4 577	4 090	21 868	16 398	3 234	2 146	939
1992	8 221	7 110	4 257	3 864	22 086	17 167	1 870	1 393	900
1993	7 643	6 806	3 983	3 680	18 860	15 459	1 268	950	841
1994	7 620	7 026	3 715	3 626	19 138	16 759	766	665	622
1995	7 306	6 742	3 579	3 378	20 418	17 690	713	546	600
1996	7 136	6 595	3 461	3 271	17 964	15 440	552	427	569
Zmiany 1988/96									
w %	-30,9	-21,2	-28,0	-21,8	-8,4	+10,4	-87,4	-85,2	-54,1
w tys. sztuk	-3 186	-1 769	-1 345	-912	-1 646	+1 456	-3 825	-2 462	-482
Na 100 ha UR									
w 1988	55,1	58,2	25,6	29,3	104,6	97,8	23,4	20,2	5,6
w 1996	38,6	43,5	18,7	22,0	97,2	101,8	3,0	2,8	3,1
Zmiany 1988/96	-16,5	-14,7	-6,9	-7,3	-7,4	+4,0	-20,4	-17,4	-2,5

Źródło: Roczniki Statystyczne 1989-1997, GUS, Warszawa, 1989-1997.

W 1996 r. w wyniku zmian jakie nastąpiły, pogłowie bydła na 100 ha UR wynosiło 38,6 sztuk (55,1 sztuki w 1988 r.), wykazując znaczne zróżnicowanie regionalne. Najniższa obsada, poniżej 30 sztuk bydła na 100 ha UR, występowała na terenach zachodniej i północnej Polski, a najwyższa, powyżej 50 sztuk w południowej Wielkopolsce i w woj. ostrołęckim, łomżyńskim i nowosądeckim, od 19,3 sztuk w woj. zielonogórskim do 56,1 sztuki w leszczyńskim, 63,0 sztuk w łomżyńskim i 72,6 sztuk w nowosądeckim (ryc. 33).

W wielkościach bezwzględnych w latach 1988-1996 z każdych 100 ha UR ubyło 16,5 sztuki, od 4,4 sztuki w ostrołęckim do 30,7 sztuk w szczecińskim, a jedynie w woj. łomżyńskim przybyło 1,1 sztuki.

W rolnictwie indywidualnym zmiany w pogłowie bydła były nieco mniejsze. Zmalało ono o 21,2% (1769 tys. sztuk) i w 1996 r. stanowiło 92,4% całości pogłowia (w 1988 r. - 81,0% - 8364 tys. sztuk). Na 100 ha UR przypadało 43,8 sztuk bydła, w latach 1988-1996 ubyło 14,70 sztuk.

W 1995 r. w wyniku zmian jakie nastąpiły, mniej niż połowa (47,7%) gospodarstw indywidualnych prowadziła chów bydła (60,2% w 1988 r.), chociaż w ujęciu regionalnym występowały znaczne zróżnicowania. Najmniej, poniżej 30% gospodarstw indywidualnych prowadziło chów bydła na terenach zachodniej Polski i w aglomeracjach miejsko-przemysłowych Warszawy, Łodzi, Górnego Śląska, Poznania i Wrocławia. Najwięcej natomiast, powyżej 60% gospodarstw prowadziło chów bydła w północno-zachodniej Polsce, na zachodnim Mazowszu i w woj. radomskim, kieleckim, zamojskim i nowosądeckim, od 14,1% w woj. katowickim do 74,0% w łomżyńskim (ryc. 34).

Średnia wielkość stada w gospodarstwie prowadzącym chów w 1995 r. wynosiła 6,9 sztuk. Najmniejsze stada, poniżej 4 sztuk występowały na terenach południowych, zaś największe, powyżej 12 sztuk na zachodnim Pomorzu, w Wielkopolsce, na Kujawach i Warmii i Mazurach, od 3,2 sztuk w gospodarstwach prowadzących chów woj. tarnowskim, do 15,5 sztuki w poznańskim i 18,5 sztuki w olsztyńskim. Wśród gospodarstw prowadzących chów bydła prawie 1/5 (19,5%) miała zaledwie 1 sztukę, prawie 1/4 (23,1%) 2 sztuki, 1/3 zaledwie 3-5 sztuk, a zaledwie 8% gospodarstw miało stada o wielkości 11 i więcej sztuk bydła. W chowie bydła znaczne zmiany nastąpiły również w poszczególnych grupach wielkościowych gospodarstw. W gospodarstwach o wielkości do 5 ha UR mniej niż 1/3 (31,6%) prowadziła chów bydła, podczas gdy w 1990 r. prawie połowa (46,7%). Nastąpił więc znaczny spadek spowodowany wycofywaniem się z chowu w wyniku nieopłacalności gospodarstw o małych stadach i tradycyjnym chowie. Natomiast w gospodarstwach dużych, powyżej 15 ha UR chów bydła prowadziło ponad 5/6 (85,5%) gospodarstw (w 1990 r. aż 90,4%). Tak więc również w tej grupie gospodarstw następowała stopniowa rezygnacja z chowu.

W stosunku do 1990 r. z chowu bydła zrezygnowała ponad 1/5 (20,8%) gospodarstw małych, w tym aż 1/3 posiadających zaledwie 1 sztukę i zaledwie 0,3% gospodarstw dużych, które prowadziły chów towarowy.

Tabela 15. Gospodarstwa indywidualne według skali chowu bydła w 1990 i 1995 r. (% gospodarstw)

Gospodarstwa	Rok	Ogółem	Prowadzące chów	1 sztuka	2 sztuki	3 - 5 sztuk	6 - 10 sztuk	11 i więcej	Nie prowadzące chowu
Powyżej 0,5 ha	1990	100,00	60,2	22,4	23,5	33,1	14,6	6,3	39,8
	1995	100,00	47,7	19,5	23,1	33,3	16,1	8,0	52,3
0,51 - 1,99	1990	100,00	33,9	53,8	31,8	13,1	1,0	0,3	66,1
	1995	100,00	15,6	50,2	34,3	14,3	1,1	0,2	84,6
2,00 - 4,99	1990	100,00	74,5	23,4	34,2	38,5	3,8	0,1	25,6
	1995	100,00	66,3	23,5	36,8	34,7	3,8	0,2	33,7
5,00 - 9,99	1990	100,00	89,2	8,6	20,5	56,4	14,6	0,9	10,7
	1995	100,00	83,4	8,9	17,4	48,3	22,3	2,9	16,6
10,00 - 14,99	1990	100,00	94,3	2,5	5,7	29,4	44,6	17,9	5,7
	1995	100,00	89,0	3,7	7,4	29,1	39,6	20,2	11,0
15 i więcej	1990	100,00	94,0	1,8	3,2	14,3	31,6	49,1	6,0
	1995	100,00	85,5	2,6	4,4	15,3	29,6	48,1	14,5

Źródło: *Rocznik Statystyczny*, GUS, Warszawa, 1991 i 1996.

Tabela 16. Gospodarstwa indywidualne według skali chowu bydła i wielkości pogłowia w latach 1990 i 1995 r. (% gospodarstw)

Gospodarstwa	Rok	Pogłowie bydła	Ogółem	1 sztuka	2 sztuki	3 - 5 sztuk	6 - 10 sztuk	11 i więcej	Prowadzące chów
Powyżej 0,5 ha	1990	8 989,0	100,00	3,7	8,6	28,7	30,1	27,1	60,2
	1995	6 742,1	100,00	4,3	10,3	27,4	26,6	31,7	47,7
0,51 - 1,99	1990	397,4	100,00	30,4	35,9	24,8	3,3	5,6	33,9
	1995	438,3	100,00	26,4	36,0	27,0	5,0	5,6	15,6
2,00 - 4,99	1990	1 399,5	100,00	9,2	26,7	53,2	10,0	0,9	74,5
	1995	1 132,7	100,00	10,8	28,4	49,7	10,2	0,9	66,3
5,00 - 9,99	1990	2 763,1	100,00	1,4	7,0	45,3	38,2	8,0	89,3
	1995	1 955,2	100,00	2,1	8,2	43,2	37,2	9,3	83,4
10,00 - 14,99	1990	2 117,2	100,00	0,3	1,6	16,5	46,9	34,7	94,3
	1995	1 436,0	100,00	0,5	2,0	16,3	41,6	39,6	89,0
15 i więcej	1990	2 314,5	100,00	0,1	0,5	5,1	21,8	72,5	94,0
	1995	1 779,9	100,00	0,2	0,7	4,2	18,9	75,9	85,5

Źródło: *Rocznik Statystyczny*, GUS, Warszawa, 1991 i 1996.

W gospodarstwach prowadzących chów bydła prawie 1/6 (14,3% - 970,2 tys. sztuk) pogłowia występowała w stadach do 2 sztuk (11,7% - 1051,7 tys. sztuk w 1990 r.), ponad 1/4 (27,4% - 1847,3 tys. sztuk) w stadach o wielkości 3-5 sztuk (28,5% - 2561,9 tys. sztuk w 1990 r.), ponad 1/4 (26,6% - 1793,3 tys. sztuk) w stadach o wielkości 6-10 sztuk, (30,1% - 2705,7 tys. sztuk w 1990 r.) i prawie 1/3 (31,6% - 2130,5 tys. sztuk) w stadach o wielkości 11 i więcej sztuk (29,7% - 2666,7 tys. sztuk w 1990 r.), (tab. 15).

W gospodarstwach o wielkości do 5 ha ponad 2/3 (45,7%) pogłowia bydła występowało w stadach o wielkości do 2 sztuk (45,2% w 1990 r.), a w gospodarstwach o wielkości 5-10 ha ponad 2/3 (43,2%) w stadach o wielkości 3-5 sztuk. Natomiast w gospodarstwach dużych (pow. 15 ha) ponad 3/4 (75,6%) pogłowia występowało w stadach o wielkości 11 i więcej sztuk (72,5% w 1990 r.).

W latach 1990-1995 pogłowie bydła w gospodarstwach indywidualnych zmalało o 1/4, a najwięcej, o 1/3 w stadach o wielkości 6-10 sztuk (tab. 16). W sumie zmiany były znaczne, np. w gospodarstwach o wielkości pow. 15 ha i stadach o wielkości 11 i więcej sztuk pogłowie bydła zmalało o prawie 20% - o 332 tys. sztuk, z 1678,0 tys. sztuk w 1990 r. do 1345,6 tys. sztuk w 1995 r.

W 1995 r. ponad połowa (52,3%) gospodarstw indywidualnych nie prowadziła chowu bydła (39,8% w 1990 r.), w tym ponad 2/3 (68,4%) gospodarstw o wielkości do 5 ha i 1/7 (14,5%) gospodarstw dużych (pow. 15 ha). W stosunku do 1990 r. wzrosła liczba gospodarstw małych (do 5 ha) i dużych (pow. 15 ha) nie prowadzących chowu bydła, zmalało również we wszystkich grupach wielkościowych gospodarstw pogłowie, np. w gospodarstwach powyżej 15 ha o 23,9% - 534,6 tys. sztuk.

Zmianie uległa również struktura chowu bydła (ryc. 35). Na terenie południowej Polski przeważały stada o wielkości 3-5 sztuk, a równocześnie wysoki był udział gospodarstw liczących stada o wielkości do 2 sztuk. Na terenach środkowej Polski przeważały stada o wielkości 3-5 i 6-10 sztuk, natomiast na terenach północno-wschodnich o wielkości 6-10 i 11 i więcej sztuk. Jedynie na Pomorzu Zachodnim, w Wielkopolsce, na Kujawach, Żuławach oraz na Warmii i Mazurach dominowały stada o wielkości 11 i więcej sztuk bydła, chociaż znaczny był też udział stad o wielkości 6-10 sztuk.

W latach 1988-1996 w ramach pogłowia bydła zmalało również o 28,0% - 1335 tys. sztuk stado krów, osiągając w 1996 r. wielkość 3461 tys. sztuk i był to stan z początku 1948 r. Największy spadek, powyżej 50% nastąpił na terenach zachodnich i północno-zachodnich, spowodowany likwidacją stad krów wysokomlecznych w byłych gospodarstwach państwowych. Nieco mniejszy spadek, 30-40% nastąpił w Wielkopolsce, na Kujawach, Żuławach oraz na Warmii i Mazurach i spowodowany był likwidacją chowu krów w byłych gospodarstwach państwowych, jak też w rolnictwie indywidualnym. Natomiast w południowej i środkowej Polsce spadek spowodowany był nieopłacalnością chowu w gospodarstwach małych i średnich oraz trudnościami w zbyciu mleka. W wyniku kryzysu, a następnie podjętej restrukturyzacji przemysłu mleczarskiego, przy wprowadzeniu nowych norm jakościowych, ograniczony został do minimum skup mleka od drobnych producentów. Najniższy spadek do 10% nastąpił na terenach północno-wschodnich Polski, a w sumie

pogłowie krów zmalało od 4,4% w woj. ostrołęckim do 57,1% w szczecińskim. Jedyne w woj. łomżyńskim nastąpił wzrost pogłowia krów o 7,1%. W wielkościach bezwzględnych pogłowie krów zmalało od 5,5 tys. sztuk w woj. ostrołęckim do 55,0 tys. sztuk w szczecińskim, a w woj. łomżyńskim wzrosło o 10,2 tys. sztuk.

W wyniku zmian, jakie nastąpiły, w 1996 r. na 100 ha UR przypadało średnio 18,7 krów. Najniższa obsada, poniżej 12 sztuk występowała na terenach zachodniej i północno-zachodniej Polski, najwyższa, powyżej 25, a nawet 30 sztuk na Podlasiu i w południowej Polsce, od 7,3 sztuki na 100 ha UR w woj. zielonogórskim do 34,4 sztuki w woj. łomżyńskim i 43,2 sztuki w nowosądeckim (ryc. 36). O ile jednak na terenach północno-wschodnich był to chów o charakterze towarowym, ukierunkowany na produkcję i sprzedaż mleka, to na terenach południowej Polski, mimo wysokiej obsady, lecz małych stad, produkcja mleka w wysokim stopniu przeznaczana była na samozaopatrzenie.

W wielkościach bezwzględnych w latach 1988-1996 z każdych 100 ha UR ubyło 6,9 sztuk krów, od 0,9 sztuk w woj. ostrołęckim do 11,0 w szczecińskim, a jedynie w woj. łomżyńskim przybyło 2,6 sztuk (ryc. 35).

W rolnictwie indywidualnym zmiany w pogłowie krów były nieco niższe. Zmalało ono o 21,8% (912 tys. sztuk) i w 1996 r. stanowiło 94,5 całości pogłowia (87,0% - 4183 tys. sztuk w 1988 r.). Na 100 ha UR przypadało średnio 21,6 krów i w latach 1988-1996 ubyło 7,6 sztuk.

W 1995 r. chów krów prowadziło 45,9% gospodarstw indywidualnych (70,5% w 1990 r.). Najmniej, poniżej 30% gospodarstw miało krowy w zachodniej i północno-zachodniej Polsce i w aglomeracjach miejsko-przemysłowych, najwięcej, powyżej 60% na terenach północno-wschodniej Polski, zachodniego Mazowsza i w woj. zamojskim i nowosądeckim (od 11% w woj. katowickim i 22,3% w zielonogórskim do 73,6% w łomżyńskim).

Zróznicowane przestrzennie były też wielkości stad w gospodarstwach. Przy średniej wielkości wynoszącej 3,6 krów na gospodarstwo prowadzące chów, najmniejsze stada, poniżej 3 sztuk występowały na terenach południowej Polski, największe powyżej 5 sztuk w zachodniej i północno-wschodniej Polsce (od 2,2 sztuki krów w woj. zamojskim do 7,8 sztuk w woj. olsztyńskim).

Wśród gospodarstw indywidualnych prowadzących chów prawie 1/5 (17,4%) miała zaledwie 1 krowę, a 1/4 (25,2%) 2 sztuki. W sumie, w aż 2/5 (42,7%) gospodarstw był to chów w wysokim stopniu ukierunkowany na samozaopatrzenie. Stada o charakterze towarowym (6 i więcej krów) miało zaledwie 2,8% gospodarstw prowadzących chów.

Znaczne różnice w wielkości stada krów występowały również w poszczególnych grupach wielkościowych gospodarstw. W gospodarstwach o wielkości do 2 ha zaledwie 1/3 z nich miała krowy, w tym aż 2/3 tylko 1 sztukę. Natomiast w gospodarstwach dużych (pow. 15 ha), 84% miało krowy, w tym 1/3 gospodarstw stada o wielkości 6 i więcej sztuk i skupiały one ponad 1/5 (21,9%) całości pogłowia.

Zmianie uległa również struktura chowu. W 1995 r. na terenach południowej Polski w gospodarstwach prowadzących chów przeważały stada o wielkości 1 i 2 sztuk i występowały

one w ponad 4/5 gospodarstw. Na terenach środkowej Polski przeważały stada o wielkości 3-5 sztuk, znaczny był też udział stad o wielkości do 2 sztuk. Natomiast na terenach Wielkopolski, Pomorza Zachodniego, Żuław, Warmii i Mazur oraz w północno-wschodniej Polsce przeważały stada o wielkości 6 i więcej krów i skupiały one ponad połowę pogłowia, np. w woj. łomżyńskim 53,5% pogłowia krów (ryc. 37).

Chów trzody chlewnej

Wraz z malejącym pogłowiem bydła i produkcją (mleka i mięsa), pierwszoplanowe miejsce w chowie zwierząt gospodarskich zajmowała trzoda chlewna, tak pod względem liczebności stada, jak i wielkości produkcji, chociaż nadal występowały znaczne różnice regionalne.

W latach 1988-1996 sytuacja w chowie trzody chlewnej kształtowała się nieco inaczej niż w chowie bydła, wykazując znaczne wahania: spadek o 3,9% - 770 tys. sztuk w 1989 r., wzrost o 17,3% - 3251 tys. sztuk w 1992 r., spadek o 14,6% - 3226 tys. sztuk w 1993 r., ponowny wzrost o 8,3% - 1558 tys. sztuk w 1995 r. i spadek o 12,0% - 2454 tys. sztuk w 1996 r. W sumie w latach 1988-1996 pogłowiu trzody chlewnej zmalało o 8,4% - 1641 tys. sztuk.

Zachodzące zmiany spowodowane były wieloma przyczynami, między innymi likwidacją chowu w byłych gospodarstwach państwowych, a w rolnictwie indywidualnym malejącą opłacalnością, zwłaszcza w gospodarstwach o małych stadach i tradycyjnym chowie. Znaczący wpływ w pewnych latach miały również zasoby pasz własnych i rosnące ceny pasz przemysłowych, co powodowało, że opłacalny był jedynie chów towarowy, a więc w gospodarstwach o dużych stadach.

Zachodzące zmiany w latach 1988-1996 były jednak zróżnicowane regionalnie. Wysoki, o ponad 25%, spadek pogłowia trzody chlewnej nastąpił na terenach zachodniej i północnej Polski, spowodowany likwidacją stad w byłych gospodarstwach państwowych oraz na Podlasiu i w woj. południowych, gdzie przyczyną było wycofywanie się z chowu gospodarstw małych, o niewielkich stadach. Tradycyjny tucz na bazie ziemniaków, a więc pracołłonny stawał się nieopłacalny. Zróżnicowany wzrost pogłowia trzody chlewnej nastąpił natomiast w Wielkopolsce, na Kujawach, Śląsku Opolskim i w środkowej Polsce, najwyższy, powyżej 20% w Wielkopolsce i w woj. toruńskim. Zmiany w chowie wynosiły od spadku o 45,0% w woj. szczecińskim i 22,6% w białostockim, po wzrost od 1,1% w woj. płockim, do 27,7% w tarnowskim i 42,0% w leszczyńskim (ryc. 38).

Wysoki spadek pogłowia trzody chlewnej w 1993 r. spowodowany został w połowie (52,0% - 1,5 mln sztuk) likwidacją w byłych gospodarstwach państwowych, a w rolnictwie indywidualnym dalszym wycofywaniem się z chowu gospodarstw spowodowanym trudnościami paszowymi (w 1992 r. produkcja zbóż wynosiła zaledwie 19,9 mln ton).

W latach następnych spadek pogłowia został w znacznym stopniu odbudowany. Nastąpił wzrost, zwłaszcza w gospodarstwach o dużych stadach w Wielkopolsce, a w nieco

mniejszym stopniu na zachodnim Mazowszu i w środkowej Polsce, na co znaczny wpływ miało zwiększenie zasobów pasz i poprawa opłacalności chowu. W rezultacie do 1995 r. pogłowie trzody chlewnej wzrosło o 14,4% - 2331 tys. sztuk.

W rolnictwie indywidualnym w chowie trzody chlewnej po 1993 r. wystąpiły dwie tendencje. Z jednej strony trwało nadal wycofywanie się z chowu, głównie gospodarstw o małych stadach, głównie na południu kraju i w nieco mniejszym stopniu na terenach środkowej i wschodniej Polski, z drugiej natomiast następowała jego powolna koncentracja w gospodarstwach o charakterze towarowym w - Wielkopolsce, na Kujawach i Ziemi Chełmińskiej.

Znaczne zmiany nastąpiły również w obsadzie trzody chlewnej na 100 ha UR użytków rolnych. W rolnictwie ogółem w skali całego kraju nastąpił spadek o 7,4%, z 104,6 do 97,2 sztuki na 100 ha UR, natomiast w indywidualnym niewielki wzrost, o 4,0%, z 97,8 do 101,8 sztuk. Zmiany nastąpiły również w ujęciu regionalnym. W 1996 r. najniższa obsada trzody chlewnej, poniżej 70, a nawet 50 sztuk na 100 ha UR, występowała w południowej i środkowej Polsce oraz w woj. szczecińskim, białostockim i olsztyńskim, a najwyższa, powyżej 110, a nawet 130 sztuk w Wielkopolsce, na Kujawach, wschodnim Pomorzu i na Śląsku Opolskim, tworząc rejon intensywnego i towarowego chowu trzody chlewnej. Różnice w obsadzie wynosiły od 25,1 sztuki na 100 ha UR w woj. krośnieńskim do 285,6 sztuk w leszczyńskim (ryc. 39). W wyniku zmian z każdych 100 ha UR ubyło średnio od 1,5 sztuki (spadek pogłowia o 7,0 tys. sztuk) w woj. częstochowskim do 51,1 sztuki (spadek pogłowia o 270,1 tys. sztuk) w szczecińskim, przybyło natomiast od 1,1 sztuk (wzrost pogłowia o 4,6 tys. sztuk) w woj. plockim, do 80,8 sztuk (wzrost o ponad 250,6 tys.) w leszczyńskim.

Tak więc w Wielkopolsce, na Dolnym Śląsku i zachodnim Mazowszu następowała wraz z postępującą specjalizacją w rolnictwie koncentracja w chowie trzody chlewnej. Istniał wprawdzie nadal, chociaż tracił na znaczeniu rejon podlaski, gdzie chów w wysokim stopniu oparty był na ziemniakach. Natomiast na terenach środkowej i południowej Polski przeważał nadal tradycyjny chów, o niewielkich stadach, w wysokim stopniu ukierunkowany na samozaopatrzenie.

W latach 1988-1996 w rolnictwie indywidualnym, mimo występujących w niektórych latach (1989, 1993 i 1996) niewielkich spadków, pogłowie wzrosło o 10,4% (1456 tys. sztuk), z 13 984 do 15 440 tys. sztuk i stanowiło już ponad 5/6 (85,9%) całości stada (71,3% w 1988 r.).

W 1995 r. już tylko nieco ponad 2/5 (42,5%) gospodarstw indywidualnych prowadziło chów trzody chlewnej (62,7% w 1990 r.), chociaż w ujęciu regionalnym występowały znaczne różnice. Najmniej, poniżej 30% gospodarstw prowadziło chów trzody chlewnej na terenach aglomeracji miejsko-przemysłowych oraz zachodniej, północnej i południowej Polski, zaś najwięcej, powyżej 60% na terenach północno-wschodniej Polski, zachodniego Mazowsza i w woj. leszczyńskim, od 10,5% w woj. katowickim, do 65,3% w leszczyńskim i 72,3% w łomżyńskim (ryc. 40).

Średnia wielkość stada trzody chlewnej w gospodarstwach prowadzących chów w 1995 r. wynosiła 20,3 sztuki. Najmniejsze stada, poniżej 8 sztuk występowały na terenach

południowej Polski, a więc był to chów drobnoskalowy, w wysokim stopniu przeznaczony na samozaopatrzenie, zaś największe, powyżej 30 sztuk w Wielkopolsce, na zachodnim Mazowszu, dolnym Powiślu i na Warmii i Mazurach. Na tych terenach były to już stada o charakterze towarowym, a zróżnicowanie wynosiło od 3,6 sztuk w gospodarstwach prowadzących chów w woj. nowosądeckim do 80,9 sztuk w poznańskim (ryc. 41).

Wśród gospodarstw prowadzących chów trzody chlewnej prawie 1/3 gospodarstw (30,4%) miała do 2 sztuk (36,0% w 1990 r.), 1/4 (20,0%) 3-5 sztuk (22,5% w 1990 r.), a po 1/6 stada o wielkości 6-10 i 11-20 sztuk. Również 1/6 (16,7%) gospodarstw miała stada o wielkości 21 i więcej sztuk (9,7%). W sumie ponad 1/2 (50,4%) gospodarstw prowadzących chów trzody chlewnej miała stada małe o wielkości do 5 sztuk (58,5% w 1990 r.), a więc był to chów tradycyjny w wysokim stopniu ukierunkowany na samozaopatrzenie. Dlatego też często ponoszone nakłady (pracy i kapitału) były wyższe niż uzyskiwane przychody, a chów w ocenie rolników uznawany był za mało opłacalny.

W stosunku do 1990 r. zmalała, o ponad 1/4 (25,9%), liczba gospodarstw indywidualnych prowadzących chów trzody chlewnej. Zmalała również o 1/3 (36,1%) liczba gospodarstw mających stada o wielkości do 5 sztuk, o 1/4 (24,9%) stada o wielkości 6-10 sztuk i o ponad 1/5 (21,2%) liczących 11-20 sztuk. Wzrosła natomiast o ponad 1/4 (27,7%) liczba gospodarstw prowadzących stada liczące 21 i więcej sztuk.

W 1995 r. ponad 2/3 (68,3%) gospodarstw o wielkości 0,5-2 ha prowadzących chów trzody chlewnej (78,1% w 1990 r.) i ponad 1/2 (51,1%) o wielkości 2-5 ha (55,5% w 1990 r.) miało zaledwie 2 sztuki, a równocześnie ponad 1/2 (55,1% w) gospodarstw dużych (33,3% w 1990 r.) miała stada o wielkości 21 i więcej sztuk (tab. 17).

Tak więc w stosunkowo krótkim okresie następowała koncentracja chowu trzody chlewnej. Mimo malejącej liczby gospodarstw prowadzących chów trzody chlewnej, rosła liczba i udział gospodarstw mających stada duże (21 i więcej sztuk), a średnia wielkość stada wynosiła 85,2 sztuk. Uznać to można za zjawisko pozytywne, świadczące o postępujących przemianach w chowie i rolnictwie, kiedy niewiele gospodarstw produkuje bardzo dużo. Równocześnie na znacznych obszarach południowej i środkowej Polski przeważał chów o charakterze drobnoskalowym, w wysokim stopniu ukierunkowany na samozaopatrzenie, chociaż i na tych terenach powoli rosła liczba gospodarstw liczących stada duże. Jest to jednak proces w wysokim stopniu ograniczony istniejącą strukturą gospodarstw.

W gospodarstwach prowadzących chów trzody chlewnej w 1995 r, niecała 1/10 (9,5% - 1680 tys. sztuk pogłównia) występowała w stadach o wielkości do 5 sztuk (18,8% - 2622 tys. sztuk w 1990 r.), 1/10 (9,4% - 1663 tys. sztuk) występowała w stadach o wielkości 6-10 sztuk (15,9% - 2220 tys. sztuk w 1990 r.), niecała 1/5 (18,7% - 3308 tys. sztuk) w stadach o wielkości 11-20 sztuk (26,4% - 3682 tys. sztuk w 1990 r.), a prawie 2/3 (62,4% - 11039 tys. sztuk) w stadach o wielkości 21 i więcej sztuk (38,9% - 5426 tys. sztuk w 1990 r.).

W gospodarstwach o wielkości do 5 ha ponad 1/3 (36,8%) pogłównia trzody chlewnej występowała w stadach do 5 sztuk (51,7% w 1990 r.), natomiast w gospodarstwach o wielkości 5-10 ha ponad 2/5 (43,9%) pogłównia trzody chlewnej występowało w stadach o wielkości 21 i więcej sztuk (26,6% w 1990 r.). Natomiast w gospodarstwach dużych (pow. 15

ha) ponad 4/5 (89,1%) pogłowia trzody chlewnej występowało w stadach o wielkości 21 i więcej sztuk (70,9% w 1990 r.) i skupiały one ponad 1/3 (34,6% całości pogłowia trzody chlewnej – tab. 18).

W latach 1990-1995 zmalała wprawdzie liczba gospodarstw indywidualnych prowadzących chów trzody chlewnej (spadek o 25,9%), lecz równocześnie wzrosło o ponad 1/4 (26,8% - 3742 tys. sztuk) pogłowia, a największy wzrost o 53,4% - 2132 tys. sztuk nastąpił w gospodarstwach dużych (pow. 15 ha). W pozostałych grupach wielkościowych gospodarstw wzrost pogłowia trzody chlewnej był znacznie niższy, zaś jego udział w całości stada malał (tab. 18).

W 1995 r. ponad połowa (57,5%) gospodarstw indywidualnych nie prowadziła już chowu trzody chlewnej (37,3% w 1990 r.), w tym prawie 3/4 (72,9%) o wielkości do 5 ha i prawie 1/7 (13,9%) gospodarstw dużych. W stosunku do 1990 r. zmalała o ponad 1/4 liczba gospodarstw małych i o ponad 1/5 dużych prowadzących chów trzody chlewnej, lecz równocześnie wzrosło o ponad 1/4 (26,8%) pogłowia trzody, w tym najbardziej, o 53,4% w gospodarstwach dużych.

Zmianie uległa również struktura chowu trzody chlewnej (ryc. 41). W gospodarstwach indywidualnych w południowej Polsce przeważały stada o wielkości do 5 sztuk, a wśród nich wysoki był udział w stadach o wielkości do 2 sztuk i był to typowy chów przeznaczony na samozaopatrzenie. Natomiast na terenach północno-wschodniej Polski w gospodarstwach przeważały stada o wielkości 11-20 i powyżej 21 sztuk, zaś w Wielkopolsce dominowały stada o wielkości powyżej 51 sztuk trzody chlewnej, w których skupione było ponad 2/3 pogłowia i był to już w pełni chów towarowy.

Tabela 17. Gospodarstwa indywidualne według skali chowu trzody chlewnej w 1990 i 1995 r. (wg liczby gospodarstw)

Gospodarstwa	Rok	Ogółem	Prowadzące chów	Do 2 sztuk	3 - 5 sztuk	6 - 10 sztuk	11 - 20 sztuk	21 i więcej	Nie prowadzące chowu
Powyżej 0,5 ha	1990	100,00	62,7	36,0	22,5	15,8	15,9	9,7	37,3
	1995	100,00	42,5	30,4	20,0	16,0	16,9	16,7	57,6
0,51 - 1,99	1990	100,00	29,6	78,1	15,2	4,0	2,3	0,4	70,4
	1995	100,00	17,2	68,3	17,7	8,5	3,4	2,2	84,9
2,00 - 4,99	1990	100,00	58,9	56,5	26,2	9,8	6,9	1,8	41,1
	1995	100,00	51,1	45,6	27,6	13,5	10,0	3,3	48,9
5,00 - 9,99	1990	100,00	80,3	25,6	28,2	21,2	18,3	6,7	19,7
	1995	100,00	75,6	16,3	23,0	23,6	23,4	13,7	24,9
10,00 - 14,99	1990	100,00	89,9	12,4	18,0	22,0	27,8	19,8	10,1
	1995	100,00	86,5	6,7	11,6	17,6	30,0	35,9	13,5
15 i więcej	1990	100,00	91,5	7,9	12,7	17,7	28,4	33,3	8,5
	1995	100,00	86,1	4,1	7,3	10,9	22,4	55,1	13,9

Źródło: *Rocznik Statystyczny*, GUS, Warszawa, 1991 i 1996.

Tabela 18. Gospodarstwa indywidualne według skali chowu i wielkości pogłowia trzody chlewnej w latach 1990 i 1995 r.

Gospodarstwa	Rok	Pogłowie trzody chlewnej	Ogółem	Do 2 sztuk	3 - 5 sztuk	6 - 10 sztuk	11 - 20 sztuk	21 i więcej	Prowadzące chów
Powyżej 0,5 ha	1990	13 948,0	100,00	6,6	9,7	14,0	26,4	43,3	62,7
	1995	17 650,1	100,00	3,7	5,8	9,4	18,7	62,4	42,5
0,51 - 1,99	1990	516,1	100,00	45,3	21,0	11,7	12,3	9,7	29,6
	1995	831,4	100,00	27,9	17,4	18,7	12,0	12,0	17,2
2,00 - 4,99	1990	1 640,0	100,00	23,4	24,8	19,2	23,3	10,2	58,9
	1995	1 910,5	100,00	14,0	19,2	19,2	26,4	21,2	51,1
5,00 - 9,99	1990	4 170,5	100,00	5,5	13,8	20,7	33,4	26,6	80,3
	1995	4 723,3	100,00	2,7	7,9	16,0	29,8	43,9	75,6
10,00 - 14,99	1990	3 668,3	100,00	1,5	5,1	12,5	29,5	51,4	89,9
	1995	4 104,4	100,00	0,5	2,2	6,5	19,6	71,2	86,5
15 i więcej	1990	3 989,1	100,00	0,6	2,3	6,5	19,7	70,9	91,5
	1995	6 120,8	100,00	0,2	0,7	2,0	8,0	89,1	89,1

Źródło: *Roczniki Statystyczne 1991 i 1996*, GUS, Warszawa, 1991, 1996.

Chów owiec

W latach 1988-1996 nastąpiło załamanie w chowie owiec. Jeszcze w 1988 r. ich pogłowie liczyło 4377 tys. sztuk, a na 100 ha UR przypadało średnio 23,4 sztuki, zaś najwyższa obsada występowała na terenach Karpat, Sudetów, w Wielkopolsce, na Podlasiu i w woj. piotrkowskim, najniższa na Mazowszu, od 4,3 sztuki w woj. ostrołęckim do 74,6 sztuk w nowosądeckim. Począwszy od 1990 r. nastąpił kryzys w chowie owiec i do 1996 r. ich pogłowie zmalało o prawie 90% (87,4% - 3785 tys. sztuk), do 552 tys. sztuk, a na 100 ha UR przypadało już zaledwie 2,8 sztuk owiec. W wyniku zmian, jakie nastąpiły, w 1996 r. najniższa obsada owiec na 100 ha UR, poniżej 1 sztuki, występowała na terenach środkowej Polski, a najwyższa, powyżej 5 sztuk, na Podlasiu, w Wielkopolsce, na Kujawach, i w Karpatach - od 0,5 sztuki na 100 ha UR w woj. ciechanowskim (8,8 sztuk w 1988 r.) do 26,6 sztuk w nowosądeckim (74,5 sztuki w 1988 r.) (ryc. 42). W wielkościach bezwzględnych średnio z każdych 100 ha UR ubyto 20,4 sztuki owiec, od 7,8 sztuk w woj. płockim do 44,9 sztuk w białkopodlaskim, 48,0 sztuk w nowosądeckim i 54,6 sztuk w bielskim. Tak znaczny spadek, a zwłaszcza załamanie i likwidacja chowu były wynikiem jego nieopłacalności w nowych warunkach gospodarczych i trudności, jakie napotykali producenci w zbyciu mięsa i wełny.

Produkcja mięsa, mleka i jaj

Znaczne i zróżnicowane zmiany nastąpiły w latach 1988-1996 w produkcji i strukturze gatunkowej mięsa. Były one wynikiem zmian, jakie następowały w chowie zwierząt gospodarskich. Do 1991 r. z niewielkim załamaniem w 1989 r., mimo spadku pogłowia bydła (o 1478 tys. sztuk), lecz wzrostu trzody chlewnej (o 2263 tys. sztuk), wzrosła o 4,6% - 146 tys. ton produkcja mięsa ogółem. W latach następnych (1991 - 1994), tak w wyniku malejącego pogłowia bydła (o 1224 tys. sztuk), jak i trzody chlewnej (o 2730 tys. sztuk), zmalała również o 19,5% - 654 tys. ton produkcja mięsa. Po 1994 r., mimo dalszego spadku pogłowia bydła (o 484 tys. sztuk), lecz wzrostu trzody chlewnej (o 1174 tys. sztuk), wzrosła również o 15,3% - 411 tys. ton produkcja mięsa. Tak więc w wyniku zmian, jakie następowały, w 1991 r. produkcja mięsa osiągnęła wielkość 3105 tys. ton i była tylko nieco mniejsza (o 3,1% - 97 tys. ton) niż w 1988 r., lecz znacznie mniejsza niż w 1996 r. (o 7,3% - 243 tys. ton), a znacznie większa (o 15,3% - 411 tys. ton) niż w 1994 r, co praktycznie, poza wzrostem cen i malejącą konsumpcją nie uwidoczniło się niedoborami na rynku (tab. 19). Występujące wahanie w produkcji mięsa, a w zasadzie niewielki spadek w latach 1988-1996 uwidocznił się jednak w znacznych i zróżnicowanych zmianach w ujęciu regionalnym. Były one wynikiem tak likwidacji chowu i produkcji mięsa w byłych gospodarstwach państwowych, jak również wycofywaniem się z chowu z racji różnych przyczyn, głównie o charakterze ekonomicznym, gospodarstw indywidualnych o tradycyjnych sposobach gospodarowania i małych stadach. Równocześnie jednak, w wyniku postępującej

koncentracji, zwłaszcza w chowie trzody chlewnej, na znacznych obszarach nastąpił wzrost produkcji.

Tabela 19. Produkcja mięsa, mleka i jaj w latach 1988-1996

Wyszczególnienie	Lata									Zmiany 1988-96
	1988	1989	1990	1991	1992	1993	1994	1995	1996	
Mięso ogółem w tys. ton waga poubojowa ciepła	3 202	3 172	3 325	3 348	3 211	2 954	2 694	2 959	3 105	-97
w tym:	3 005	2 973	3 113	3 150	3 037	2 809	2 552	2 808	2 947	-58
Wołowe	727	675	793	651	492	409	373	373	388	-339
Cielęce	32	45	63	59	54	50	49	46	47	+15
Wieprzowe	1 808	1 819	1 841	2 011	2 069	1 975	1 736	2 008	2 072	+246
Drobiowe	347	362	332	342	322	288	333	335	390	+43
Mięso w wadze schłodzonej	3 059	3 026	3 099	3 147	3 079	2 854	2 628	2 860	3 012	-47
Mleko w mln litrów	15 177	15 926	15 371	14 022	12 770	12 271	11 860	11 303	11 355	-3 822
Jaja w mln sztuk	8 222	8 024	7 597	6 505	6 115	5 581	5 793	6 308	7 056	-1 166

Źródło: *Roczniki Statystyczne 1989-1997*, GUS, Warszawa.

Zmalała o ponad 30% produkcja mięsa na terenach zachodniej i północnej Polski oraz w woj. warszawskim i tarnobrzeskim, a w nieco mniejszym stopniu, o 10-30% na terenach południowej, środkowej i północno-wschodniej Polski. Wzrosła natomiast o ponad 30% w Wielkopolsce i na zachodnim Mazowszu, a zmiany wynosiły od spadku od 1,4% w woj. skierniewickim do 56,9% w śluskim, po wzrost od 7,7% w woj. białkopodlaskim do 59,0% w poznańskim (rys. 42). W wielkościach bezwzględnych produkcja mięsa zmalała od 0,4 tys. ton w woj. skierniewickim do 36,1 tys. ton w śluskim, zaś wzrosła od 4,2 tys. ton w woj. ostrołęckim do 68,1 tys. ton w poznańskim (ryc. 43).

W bilansie regionalnym na ponad 2/3 obszarów kraju produkcja mięsa zmalała o 487 tys. ton, w tym prawie 2/3 (291 tys. ton) na ziemiach zachodnich i północnych. Natomiast na 1/3 produkcja mięsa wzrosła o 391 tys. ton, w tym wkład Wielkopolski i Kujaw (7 województw) wynosił prawie 3/5 (229 tys. ton), co świadczyło o dynamicznie rozwijającym się chowie, głównie trzody chlewnej.

W 1996 r. w wyniku zmian, jakie nastąpiły, zróżnicowana przestrzennie była też produkcja mięsa ogółem na mieszkańca (ryc. 44). Najmniejsza, poniżej 35 kg na osobę występowała na terenach aglomeracji miejsko-przemysłowych Warszawy, Łodzi, Krakowa, Górnego Śląska i w woj. sudeckich, a nieco wyższa, 35-70 kg na terenach południowej Polski. Najwyższa produkcja, powyżej 140, a nawet 170 kg na osobę występowała w Wielkopolsce, na zachodnim Mazowszu i Podlasiu, a więc głównych rejonach chowu zwierząt gospodarskich, a różnice wynosiły od 6,7 kg na osobę w woj. warszawskim do 314,9 kg w leszczyńskim.

Również w latach 1988-1996 znaczne zmiany nastąpiły w produkcji mięsa na osobę, od spadku na terenach zachodniej, północnej, południowej i środkowej Polski, od 2,6 kg w woj. skierniewickim do 92,2 kg w śluskim, po wzrost w Wielkopolsce, na Kujawach, zachodnim Mazowszu i Podlasiu, od 4,8 kg w woj. ostrołęckim do 104,2 kg w leszczyńskim.

Zmiany nastąpiły również w strukturze produkowanego mięsa. Zmalała o 46,6% - 339 tys. ton produkcja mięsa wołowego, wzrosła natomiast o 14,6% - 246 tys. ton wieprzowego, o 12,4% - 43 tys. ton drobiowego i o 46,9% - 15 tys. ton cielęcego. W rezultacie w 1996 r. w strukturze produkowanego mięsa zaledwie 12,5% stanowiła wołowina (24,2% w 1988 r.), 66,7% mięso wieprzowe (60,2% w 1988 r.), 12,6% drobiowe (11,5% w 1988 r.) i 1,6% cielęcina (1,1% w 1988 r.).

Zróźnicowania regionalne występowały również w strukturze produkcji mięsa: od równowagi udziału mięsa wołowego i wieprzowego na terenach województw karpaccich, poprzez przewagę mięsa wieprzowego, ze znacznym udziałem wołowego na terenach północno-wschodnich i na Podkarpaciu, aż po przewagę, a nawet dominację mięsa wieprzowego w Wielkopolsce (ryc. 45).

Po niewielkim wzroście w 1989 r. (o 749 mln litrów), w latach następnych malała produkcja mleka i w 1996 r. była niższa o 1/4 (25,2% - 3822 mln litrów) niż w 1988 r. Był to wynik likwidacji stada krów w byłych gospodarstwach państwowych, jak też wycofywanie się z chowu i produkcji mleka w rolnictwie indywidualnym spowodowane niską opłacalnością, zwłaszcza w chowie tradycyjnym o niewielkich stadach, jak też trudnościami w zbycie. Na początku lat dziewięćdziesiątych znaczna część zakładów mleczarskich przeżywała kryzys, stąd też ograniczały one skup i zalegały z wypłatą należności producentom. W latach następnych wraz z wprowadzeniem nowych norm jakości mleka wiele gospodarstw indywidualnych, zwłaszcza o tradycyjnym chowie, nie potrafiło im sprostać.

Najwyższy spadek produkcji mleka, powyżej 40%, nastąpił na terenach zachodniej i północno-zachodniej, a najniższy, do 10% w południowej i południowo-wschodniej Polsce. Jedynie w województwach łódzkiej i ostrołęckiej nastąpił w tym czasie wzrost produkcji mleka, lecz na tych terenach restrukturyzacja przemysłu mleczarskiego nastąpiła najwcześniej, a wraz z nią znaczne zmiany nastąpiły również w gospodarstwach ukierunkowanych na produkcję mleka, co zaowocowało wzrostem opłacalności (ryc. 46). W wielkościach bezwzględnych zmiany w produkcji mleka wynosiły od spadku od 5,3% (18 mln litrów) w woj. nowosądeckiej do 62,0% (207 mln litrów) w szczecińskiej, po wzrost od 7,0% (26 mln litrów) w woj. ostrołęckiej do 13,9% (57 mln litrów) w łódzkiej.

Zróźnicowana przestrzennie w 1996 r. była również produkcja mleka na osobę. Najniższa, poniżej 150 litrów na osobę, występowała na terenach aglomeracji miejsko-przemysłowych Warszawy, Łodzi, Gdańska, Szczecina, Krakowa, Górnego i Dolnego Śląska, a nieco wyższa, 150-300 litrów na Pomorzu Zachodnim. Najwyższa produkcja, powyżej 600 litrów mleka na osobę występowała w północno-wschodniej Polsce, na zachodnim Mazowszu i w woj. leszczyńskiej, sieradzkiej i zamojskiej, a różnice wynosiły od 34 litrów w

woj. warszawskim do 686 litrów w leszczyńskim i 1332 litrów na osobę w łomżyńskim (ryc. 47).

Również zróżnicowane zmiany nastąpiły w latach 1988-1996 w produkcji jaj, która do 1993 r. systematycznie malała, o 32,2% - 2641 mln sztuk, by w latach następnych powoli rosła (w latach 1993-1996 wzrost o 26,3% - 1475 mln sztuk). W sumie jednak w latach 1988-1996 produkcja jaj zmalała o 14,2% - 1166 mln sztuk. Najwyższy spadek nastąpił na terenach zachodniej i północnej Polski i w woj. tarnobrzeskim i piotrkowskim, zaś najniższy na terenach północno-wschodnich. Jedynie w kilku województwach produkcja jaj nieznacznie wzrosła, a różnice wynosiły od spadku od 52,1% w woj. tarnobrzeskim do wzrostu o 32,8% w łódzkim (ryc. 48).

W 1996 r. najniższa produkcja jaj, poniżej 100 sztuk na osobę występowała w aglomeracjach miejsko-przemysłowych Warszawy, Łodzi, Górnego Śląska i w zachodniej Polsce, zaś najwyższa powyżej 250 sztuk w południowej Wielkopolsce, na Podlasiu, zachodnim Mazowszu i w północno-wschodniej Polsce, a różnice wynosiły od 61 sztuk w woj. warszawskim do 491 sztuk w sieradzkim (ryc. 49).

Produkcja globalna rolnictwa w latach 1988-1996

Zachodzące w latach 1988-1996 zmiany w strukturze rolnictwa, a głównie w produkcji roślinnej i zwierzęcej, uwidoczniły się znacznie w całości produkcji (tab. 20).

Tabela 20. Zmiany produkcji wybranych produktów w latach 1988-1996 (w tys. ton, mln litrów i sztuk)

Wyszczególnienie	Lata		Zmiany 1988-1996
	1988	1996	
Zboża	24 504	25 298	+794
Ziemniaki	34 707	27 212	-7 490
Buraki cukrowe	14 069	17 846	+3 777
Rzepak	1 199	449	-750
Warzywa	5 248	5 423	+175
Owoce	1 670	2 315	+645
Mięso	3 202	3 105	-97
Mleko	15 177	11 355	-3 822
Jaja	8 222	7 056	-1 160

Źródło: *Rocznik Statystyczny 1989, 1997*, GUS, Warszawa 1989, 1997.

W 1996 r. produkcja globalna rolnictwa była o ponad 1/10 (11,4%) niższa niż w 1988r. Był to wynik spadku produkcji ziemniaków, roślin przemysłowych i polowych pastewnych, mięsa, mleka i jaj, chociaż w tym czasie nastąpił wzrost produkcji zbóż,

buraków cukrowych, warzyw i owoców. Największy spadek produkcji globalnej rolnictwa nastąpił w 1992 r. o 18,1% i w 1994 r. o 20,8% w stosunku do 1988 r. Spowodowane to zostało spadkiem produkcji roślinnej w wyniku niesprzyjających warunków klimatycznych, co w znacznym stopniu spowodowało również spadek produkcji zwierzęcej. Znaczący wpływ miała również zapoczątkowana restrukturyzacja rolnictwa, w wyniku której na ziemiach zachodnich i północnych w wyniku likwidacji byłych gospodarstw państwowych nastąpił spadek produkcji. Znaczne i zróżnicowane zmiany nastąpiły również w rolnictwie indywidualnym, spowodowane głównie przyczynami ekonomicznymi, począwszy od znacznego spadku produkcji na terenach południowej i wschodniej, a w mniejszym stopniu środkowej Polski, aż po wzrost produkcji w Wielkopolsce i w woj. toruńskim, a w mniejszym stopniu na Kujawach i zachodnim Mazowszu.

Największy spadek produkcji globalnej rolnictwa, o ponad 1/4 nastąpił na terenach zachodniej i północnej Polski, a więc na terenach, gdzie przeważało wcześniej rolnictwo państwowe, a nieco mniejszy, o 1/5 na terenach południowej i północno-wschodniej Polski. Na terenach Dolnego Śląska i wschodniej Polski produkcja globalna rolnictwa zmalała o 10-20%, najmniejszy spadek do 10% nastąpił na terenach środkowej Polski i w woj. opolskim. Na pozostałych terenach, a więc w Wielkopolsce, na Kujawach, zachodnim Mazowszu i w woj. łódzkiej nastąpił w tym czasie wzrost produkcji globalnej rolnictwa, najwyższy, powyżej 10% w Wielkopolsce i w woj. toruńskim, zaś zmiany jakie nastąpiły, były zróżnicowane, począwszy od spadku o 41,9% w woj. koszalińskim, do wzrostu o 14,5% w toruńskim (ryc. 50).

Tak więc zmiany w produkcji uznać można za znaczące, świadczące o dokonujących się przeobrażeniach w rolnictwie.

W nieco mniejszym stopniu, o 10,2% zmalała również produktywność ziemi z 52,1 JZ w 1988 r. do 46,8 JZ w 1996 r., a jej zróżnicowanie przestrzenne wynosiło od 8,5 JZ w woj. śląskim do 78,8 JZ w leszczyńskim.

Zmiany w spożyciu żywności w gospodarstwach domowych w latach 1988-1996

W wyniku zachodzących przemian w gospodarce, w tym też w rolnictwie, w latach 1988-1996 nastąpiły znaczne zmiany w spożyciu żywności, tak w skali kraju, regionów, jak i w gospodarstwach domowych.

W ujęciu regionalnym, jak i gospodarstw domowych reprezentujących różne grupy społeczne, występowały i występują różne modele konsumpcji. Są one wynikiem zakorzenionych tradycji charakteryzujących się dużą trwałością. Na występujące różnice w konsumpcji znaczący wpływ miały odmienne warunki ekonomiczno-społeczne, rodzaje źródeł utrzymania, wielkości dochodów i związanych z tym wydatków na żywność, udział samozaopatrzenia itp. Znaczne różnice w spożyciu żywności występowały i występują

również w ramach poszczególnych grup i gospodarstw domowych i zależne były i są od liczby osób w gospodarstwach i dochodów na członka rodziny.

W ostatnich latach znaczący wpływ na zmiany w spożyciu żywności miała zapoczątkowana restrukturyzacja gospodarki, a wraz z nią zubożenie znacznych grup społeczeństwa i rosnące koszty utrzymania. W tym samym czasie zaopatrzenie rynku w produkty żywnościowe zmieniło się diametralnie, od występujących niedoborów w latach osiemdziesiątych po pełne zaopatrzenie w latach dziewięćdziesiątych.

Nie bez znaczenia dla zachodzących zmian w strukturze konsumpcji był też wpływ propagowanych zdrowych modeli żywienia, wzrost spożycia tłuszczów roślinnych (margaryny, oleje), a spadek spożycia masła i tłuszczów zwierzęcych, ograniczenia konsumpcji mleka, przede wszystkim pełnotłustego, wzrost spożycia warzyw, owoców i drobiu, a spadek ziemniaków, mięsa wieprzowego itp. Tym niemniej proces ten zarówno w skali regionów, poszczególnych grup zawodowych, a przede wszystkim gospodarstw domowych przebiega bardzo różnie. Badania budżetów gospodarstw domowych prowadzone przez GUS wykazały, że w latach 1988-1996 nastąpiły, od niewielkich po znaczne, zmiany w spożyciu podstawowych produktów żywnościowych, chociaż w poszczególnych grupach społeczno-zawodowych ludności, a w ramach nich w gospodarstwach domowych przebiegały bardzo różnie.

W dużym uproszczeniu, w gospodarstwach domowych prezentowanych grup społeczno-zawodowych ludności wyróżnić można było następujące warianty zachodzących zmian w spożyciu podstawowych produktów żywnościowych:

we wszystkich grupach gospodarstw domowych nastąpił niewielki, spadek konsumpcji pieczywa, ziemniaków i warzyw, (np. warzyw od 5,6% w gospodarstwach rolniczo-robotniczych do 11,8% w gospodarstwach emerytów i rencistów),

we wszystkich grupach gospodarstw domowych nastąpił znaczący spadek konsumpcji mąki, mleka, masła, śmietany, serów, jaj i cukru (np. mleka od 16,8% w gospodarstwach rolniczo-robotniczych do 35,4% w robotniczych),

zróżnicowane zmiany, począwszy od wzrostu aż po spadek, nastąpiły we wszystkich grupach gospodarstw domowych w konsumpcji kasz i mięsa (np. mięsa od spadku o 4,5% w robotniczych po wzrost o 9,3% w gospodarstwach emerytów i rencistów),

we wszystkich grupach gospodarstw domowych nastąpił zróżnicowany wzrost spożycia owoców i tłuszczów roślinnych (np. owoców od 4,1% w gospodarstwach rolniczych do 36,4% w pracowniczych, zaś tłuszczów roślinnych od 60,0% w gospodarstwach rolniczo-robotniczych do 87,0% w rolniczych).

Zachodzące zmiany w konsumpcji były znaczne. Zmalało w różnym stopniu spożycie większości podstawowych produktów żywnościowych, a nastąpił wzrost tylko nielicznych. I tak w gospodarstwach robotniczych i rolniczych nastąpił jedynie wzrost konsumpcji owoców i tłuszczów roślinnych, a w rolniczo-robotniczych oraz emerytów i rencistów - owoców, mięsa i tłuszczów roślinnych, w pracowniczych zaś - kasz, ryżu, owoców mięsa i tłuszczów roślinnych.

W sumie największy spadek w konsumpcji mięsa, masła, mleka, śmietany i jaj nastąpiły w gospodarstwach robotniczych, a mąki i ziemniaków w pracowniczych, które i tak charakteryzowały się niską konsumpcją. Spadek konsumpcji w znacznym stopniu spowodowany został, przy wzroście cen produktów żywnościowych, malejącymi dochodami. Z pozostałych produktów spożywczych największy spadek konsumpcji pieczywa, mięsa, serów i cukru nastąpił w gospodarstwach rolniczych. Spowodowane to było w znacznym stopniu ograniczeniem produkcji w gospodarstwach bardzo małych i małych, stąd też zmalało samozaopatrzenie.

Nieco inaczej kształtowały się w latach 1988-1996 zmiany w konsumpcji w wielkościach bezwzględnych. Zarówno spadek spożycia wielu produktów żywnościowych, jak i wzrost spożycia nielicznych z nich charakteryzował się znacznymi rozpiętościami. I tak np. spadek konsumpcji warzyw wynosił od 1,6 kg w gospodarstwach rolniczo-robotniczych, do 11,5 kg u emerytów i rencistów, rozpiętość konsumpcji mięsa wahała się od spadku o 2,7 kg w gospodarstwach robotniczych do wzrostu o 6,6 kg u emerytów i rencistów, a wzrost spożycia owoców wynosił od 1,1 kg w gospodarstwach emerytów i rencistów do 15,4 kg w pracowniczych (tab. 21).

Stąd też prezentowany obraz zmian w konsumpcji układa się nieco inaczej. Największy spadek konsumpcji kasz (o 1,8 kg), warzyw (o 11,5 kg), masła (o 6,1 kg), mleka (o 39,9 litrów), śmietany (o 4,1 kg), serów (o 5,8 kg) i jaj (o 55,1 sztuki) nastąpił w gospodarstwach emerytów i rencistów. Z pozostałych produktów największy spadek spożycia ziemniaków (o 12,7 kg) nastąpił w gospodarstwach pracowniczych, pieczywa (o 7,1 kg), mąki (o 6,5 kg) i jaj (o 59,0 sztuk) w gospodarstwach rolniczych. Również w tym samym czasie nastąpił wzrost konsumpcji owoców, największy (o 15,4 kg) w gospodarstwach pracowniczych oraz mięsa (o 6,6 kg) i tłuszczów roślinnych (o 5,8 kg) u emerytów i rencistów.

W każdej z badanych grup gospodarstw domowych inna była jednak podstawa wyjściowa określająca wielkość spożycia. Stąd często, mimo wysokiego spadku, konsumpcja była nadal wysoka, np. w gospodarstwach domowych emerytów i rencistów, mimo spadku spożycia warzyw o 11,5 kg, ich konsumpcja w 1996 r. wynosiła 86,2 kg na osobę i nadal była najwyższa wśród gospodarstw domowych.

Zachodzące zmiany w spożyciu dokonywały się w różny sposób. Był to bowiem bądź stały spadek, np. mąki, mleka, masła, śmietany itp., a w nielicznych przypadkach wzrost, np. tłuszczów roślinnych. Często jednak proces ten był zróżnicowany w czasie, po początkowym wzroście następował spadek konsumpcji. I tak np. wzrost spożycia mięsa do 1991 r. spowodowany był głównie zniesieniem reglamentacji, a więc po wielu latach ograniczeń i limitów nastąpiła możliwość swobodnego zakupu, a mięso i jego przetwory stały się ogólnodostępne. W latach następnych zmiany w spożyciu mięsa były już bardziej zróżnicowane. W 1992 i 1994 r. nastąpił we wszystkich grupach gospodarstw spadek konsumpcji mięsa, spowodowany głównie wzrostem cen, chociaż po pewnym czasie spożycie wzrosło do normy. Nastąpił ponowny wzrost spożycia, lecz był on już nieco niższy niż uprzednio. We wszystkich grupach gospodarstw domowych z wyjątkiem pracowniczych

nastąpiło ograniczenie zakupu wysokogatunkowych przetworów mięsnych (połędwica, szynka, balerony itp.), przy wzroście pozostałych.

Podobna sytuacja wystąpiła również w spożyciu innych produktów żywnościowych. Nastąpił bowiem wzrost, spadek i ponowny wzrost konsumpcji, np. ziemniaków i warzyw, spadek w 1992 r., wzrost w 1993 i ponowny spadek w latach następnych. Był to wynik spadku zbiorów i wzrostu cen na rynku, co uwidoczniło się malejącą konsumpcją. Natomiast spożycie pieczywa, mąki, a w pewnym stopniu kasz i ryżu, wykazywało niewielkie wahania, lecz w sumie zmiany były nieznaczne.

Występujące wahania w spożyciu produktów żywnościowych w poszczególnych grupach gospodarstw domowych były bardzo różne, od niewielkich po znaczne. I tak np. w latach 1991-1992 konsumpcja mięsa w gospodarstwach pracowniczych zmalała z 62,1 do 59,5 kg (spadek o 2,7 kg), podczas gdy u emerytów i rencistów z 76,0 do 71,8 kg (spadek o 4,2 kg), bądź ziemniaków w latach 1993-1994, których konsumpcja w gospodarstwach pracowniczych zmalała z 84,8 do 84,4 kg, podczas gdy u emerytów i rencistów z 154,9 do 140,8 kg (spadek o 14,1 kg na osobę).

Podjmując próbę przedstawienia zmian jakie nastąpiły w latach 1988-1996 w spożyciu żywności w skali gospodarstw domowych poszczególnych grup społeczno-zawodowych ludności, zasygnalizować należy stan z 1988 r., a więc roku zamykającego pewien etap, w którym część produktów żywnościowych podlegała jeszcze reglamentacji.

Analiza materiałów dotyczących budżetów gospodarstw domowych wykazała, że różnice w konsumpcji występowały już znacznie wcześniej, zaś między poszczególnymi grupami gospodarstw i w ramach nich, były znacznie większe. Świadczą o tym występujące w 1988 r. znacznie większe rozpiętości w konsumpcji podstawowych produktów żywnościowych.

Toteż uogólniając stwierdzić można, że występowały również znaczne różnice w dochodach, chociaż jest to tylko częściowo prawdziwe, gdyż z racji braku innych możliwości znacznie większą część dochodów gospodarstw przeznaczano na żywność.

W 1988 r. najwyższą konsumpcją na członka rodziny charakteryzowały się gospodarstwa domowe rolników oraz emerytów i rencistów, były to jednak różne produkty.

Spśród wszystkich grup gospodarstw domowych w gospodarstwach rolniczych najwyższe było spożycie pieczywa (109,3 kg), mięsa (78,0 kg), mleka 152,9 litrów) i jaj (277,2 sztuki), a także bardzo wysokie ziemniaków i warzyw, a więc w większości produktów pochodzących z samozaopatrzenia. Natomiast w gospodarstwach emerytów i rencistów najwyższe było spożycie mąki (24,8 kg), kasz i ryżu (11,2 kg), ziemniaków (144,8 kg), warzyw (97,7 kg) i owoców (48,9 kg), a wysokie pieczywa, mleka, śmietany i jaj, a więc produktów w owym czasie ogólnodostępnych i o cenach na miarę zasobów i możliwości tej grupy społecznej. Również w gospodarstwach emerytów i rencistów na wsi znaczna część produktów żywnościowych pochodziła z samozaopatrzenia. W obydwu grupach gospodarstw najwyższe było też spożycie cukru, np. w gospodarstwach rolniczych 43,2 kg na osobę.

Najniższe spożycie produktów żywnościowych występowało natomiast w gospodarstwach pracowniczych, począwszy od pieczywa (76,8 kg) i ziemniaków (85,4 kg),

po mięso (56,5 kg), mleko (85,3 litrów) itp., a jedynie najwyższa była konsumpcja masła (9,6 kg) i serów (13,8 kg) (tab. 22).

Nieco wyższą konsumpcją charakteryzowały się gospodarstwa robotnicze, w których jedynie spożycie warzyw i owoców było najniższe spośród wszystkich grup gospodarstw. Natomiast gospodarstwa rolniczo-robotnicze stanowiły grupę przejściową między rolniczymi a robotniczymi, od tych ostatnich różniąc się wyższą konsumpcją, gdyż znaczna część produktów pochodziła z samozaopatrzenia.

W 1988 r. w ramach poszczególnych gospodarstw domowych występowały znaczne, nawet wysokie rozpiętości w spożyciu żywności. Sugerować by to mogło występowanie dużych rozpiętości w uzyskiwanych dochodach, co nie w pełni pokrywało się z rzeczywistością. I tak, na przykład, największe rozpiętości w konsumpcji podstawowych produktów żywnościowych, o ponad 100% (mąka, warzywa, tłuszcze roślinne, mięso, mleko, masło i jaja), a nawet o ponad 150% (kasze, owoce, sery) występowały w gospodarstwach rolniczych, w których większość produktów pochodziła z samozaopatrzenia, lecz gospodarstwa te charakteryzowały się dużym rozwarstwieniem w uzyskiwanych dochodach.

Znacznie mniejsze, chociaż również wysokie rozpiętości w spożyciu podstawowych produktów żywnościowych występowały w gospodarstwach rolniczo-robotniczych, na co w wysokim stopniu wpływ miało samozaopatrzenie, a następnie robotniczych, co wynikało tak z różnic w wielkości uzyskiwanych dochodów, jak też w pewnym stopniu było wynikiem zaopatrywania się w produkty u rodzin na wsi.

Najniższe rozpiętości w spożyciu, lecz różnych produktów występowały w gospodarstwach pracowniczych oraz emerytów i rencistów. Świadczyło to o niewielkich różnicach w uzyskiwanych dochodach w ramach tych grup, a także o tym, że znaczna ich część, zwłaszcza gospodarstw emerytów i rencistów na wsi opierała konsumpcję na samozaopatrzeniu. I tak w gospodarstwach pracowniczych poza warzywami, owocami i jajami rozpiętości w spożyciu wynosiły, np.: pieczywa od 72,2 do 91,9 kg, ziemniaków od 76,4 do 116,0 kg, mięsa od 45,0 do 71,6 kg, mleka od 78,7 do 102,6 litrów, itp., a jedynie wyższe były w konsumpcji owoców, od 36,8 do 60,4 kg i serów od 13,2 do 21,5 kg. Natomiast spożycie mięsa nie wykazywało znaczących rozpiętości, obowiązywał bowiem system reglamentacji, chociaż w gospodarstwach emerytów i rencistów na wsi pochodziło ono z samozaopatrzenia.

O ile występujące w 1988 r. rozpiętości w spożyciu podstawowych produktów żywnościowych w gospodarstwach pracowniczych oraz emerytów i rencistów wymuszone było zasobami finansowymi, zaś mięsa obowiązywały jeszcze limitami, to w gospodarstwach rolniczo-robotniczych, a przede wszystkim rolniczych spożycie oparte było w wysokim stopniu na samozaopatrzeniu, co przy znacznych różnicach w uzyskiwanych dochodach rzutowało na taki, a nie inny model konsumpcji.

W latach 1988-1996 znaczne i zróżnicowane zmiany nastąpiły w konsumpcji podstawowych produktów żywnościowych, nie tylko między poszczególnymi grupami społeczno-zawodowymi ludności, lecz również w ramach nich. W wyniku zachodzących zmian spowodowanych restrukturyzacją gospodarki nastąpił znaczny i zróżnicowany spadek

konsumpcji w gospodarstwach robotniczych, pracowniczych oraz emerytów i rencistów. Najwyższy spadek nastąpił w gospodarstwach o najniższej konsumpcji, co świadczyło o zubożeniu znacznej części społeczeństwa. I tak np. w gospodarstwach emerytów i rencistów zmalało spożycie: warzyw (o 31,8%), owoców (o 28,4%), mięsa (o 20,9%), mleka (o 24,3%), serów (o 49,3%) i jaj (o 37,6%). W tych samych grupach społeczno-zawodowych nastąpił również spadek w gospodarstwach charakteryzujących się najwyższym spożyciem, np. w gospodarstwach robotniczych - ziemniaków (o 15,8%), warzyw (o 17,7%), mleka (o 34,9%), serów (o 30,4%), jaj (o 20,9%) itp. Wzrosła natomiast konsumpcja niektórych produktów, np. w gospodarstwach pracowniczych - owoców (o 73,0%), mięsa (o 5,8%), tłuszczów roślinnych (o 76,0%) itp. (tab. 23).

Tak więc w latach 1988-1996 w gospodarstwach o najniższej konsumpcji najwyższy spadek spożycia pieczywa, mąki, kasz i ryżu, warzyw, mięsa, serów i jaj nastąpił u emerytów i rencistów, a masła, mleka i śmietany w gospodarstwach robotniczych. W pozostałych grupach spadek konsumpcji był już znacznie niższy. Równocześnie nastąpił też wzrost konsumpcji warzyw, owoców i tłuszczów roślinnych, najwyższy w gospodarstwach pracowniczych.

Natomiast w grupie gospodarstw o najwyższej konsumpcji spadek był już bardziej zróżnicowany; najwyższy - ziemniaków (o 24,8%), warzyw (o 20,7%) i jaj (o 24,4%) nastąpił w gospodarstwach pracowniczych, mleka (o 34,9%) i serów (o 30,4%) w rolniczych i emerytów i rencistów. Zróżnicowany był również wzrost konsumpcji nielicznych produktów żywnościowych, a najwyższy np. owoców (o 73,0%) nastąpił w gospodarstwach pracowniczych, mięsa (o 17,7%) u emerytów i rencistów, a tłuszczów roślinnych (o 126,0%) w gospodarstwach rolniczych.

W sumie najmniejsze zmiany w konsumpcji w latach 1988-1996 nastąpiły w gospodarstwach rolniczych i rolniczo-robotniczych.

Nieco inaczej prezentowały się zmiany w latach 1988-1996, a więc spadek lub wzrost spożycia w wielkościach bezwzględnych. I tak np. w gospodarstwach o najniższej konsumpcji najwyższy spadek spożycia ziemniaków (o 16,2 kg), warzyw (o 23,1 kg), mięsa (o 11,9 kg) i jaj (o 76,3 sztuki) nastąpił w gospodarstwach emerytów i rencistów, zaś mleka (o 28,5 litrów) w robotniczych. Równocześnie w tej grupie nastąpił wzrost spożycia, najwyższy - owoców (o 8,7 kg) w gospodarstwach pracowniczych i tłuszczów roślinnych (o 8,6 kg) w gospodarstwach robotniczych.

W gospodarstwach o wysokim spożyciu podstawowych produktów żywnościowych najwyższy spadek spożycia - ziemniaków (o 28,8 kg) i warzyw (o 22,1kg) nastąpił w gospodarstwach pracowniczych, mleka (o 44,2 litrów), w robotniczych serów (o 7,2 kg) i w rolniczych jaj (o 72,8 sztuk) w gospodarstwach pracowniczych. Wysoki był też wzrost spożycia np. warzyw (o 13,1 kg) w gospodarstwach rolniczo-robotniczych, owoców (o 49,9 kg) w pracowniczych, mięsa (o 16,0 kg) w robotniczych, zaś tłuszczów roślinnych (o 13,8 kg) w rolniczych.

Tabela 21. Przeciętne spożycie niektórych artykułów żywnościowych w gospodarstwach domowych w kg na osobę w 1988 i 1996 r.
Zmiany w latach 1988-1996

Produkty	Robotnicze				Pracownicze				Rolniczo-Robotnicze				Rolnicze				Emerytów i Rencistów			
	1988	1996	Zmiany		1988	1996	Zmiany		1988	1996	Zmiany		1988	1996	Zmiany		1988	1996	Zmiany	
			w %	w kg			w %	w kg			w %	w kg			w %	w kg				
Pieczywo	87,4	87,0	-0,5	-0,4	76,8	75,6	-1,7	-1,2	102,1	98,0	-4,9	-4,1	109,3	102,2	-6,5	-7,1	104,6	100,1	-4,3	-4,5
Mąka	14,5	11,6	-20,0	-2,9	13,2	10,3	-22,0	-2,9	25,0	21,5	-14,0	-4,5	30,7	24,2	-21,2	-6,5	24,8	22,0	-11,3	-2,8
Kasza + ryż + płatki	4,9	4,1	-16,4	-0,8	4,3	4,8	+11,6	+0,5	7,2	5,4	-26,3	-1,8	7,8	6,2	-20,0	-1,6	11,2	9,4	-16,0	-1,8
Ziemniaki	101,6	90,0	-11,5	-11,6	85,4	72,7	-14,9	-12,7	114,8	109,6	-5,4	-5,2	120,4	118,6	-1,5	-1,8	144,8	133,7	-7,7	-11,1
Warzywa i przetwory	65,3	58,1	-10,0	-7,2	69,6	64,4	-7,5	-5,2	73,1	71,5	-5,6	-1,6	83,9	77,4	-7,8	-6,5	97,7	86,2	-11,8	-11,5
Owoce i przetwory	32,0	36,5	+14,0	+4,5	42,2	57,6	+36,4	+15,4	33,8	37,7	+11,5	+3,9	38,8	40,4	+4,1	+1,6	48,9	51,0	+4,3	+1,1
Mięso i przetwory	58,7	56,0	-4,5	-2,7	56,5	58,2	+3,0	+1,7	62,5	63,6	+1,7	+1,1	78,0	75,6	-4,1	-2,5	66,2	72,4	+9,3	+6,6
Tłuszcze roślinne	6,0	11,0	+83,3	+5,0	5,6	10,7	+73,2	+5,1	6,0	10,8	+60,0	+4,8	6,1	11,4	+87,0	+5,3	9,1	14,9	+63,7	+5,8
Masło	9,0	3,1	-65,6	-5,8	9,6	4,2	-56,3	-5,4	7,2	3,2	-55,6	-4,0	8,3	3,2	-61,1	-5,1	10,9	4,8	-66,0	-6,1
Mleko (w litrach)	93,7	60,6	-35,4	-33,1	85,3	64,0	-24,9	-21,3	128,4	106,9	-16,8	-21,5	152,9	116,6	-23,8	-36,3	143,8	103,9	-27,9	-39,9
Śmietana (w litrach)	7,6	4,6	-39,5	-3,0	7,8	5,0	-35,9	-2,8	10,6	8,4	-20,8	-5,1	12,0	9,0	-25,0	-3,0	11,4	7,3	-36,0	-4,1
Sery	10,3	7,8	-24,3	-2,5	13,8	11,5	-16,7	-2,3	11,8	9,4	-20,0	-2,5	12,5	8,6	-31,2	-2,9	17,3	11,5	-34,6	-5,8
Jaja (w sztukach)	190,2	151,4	-22,6	-38,8	202,3	164,3	-18,8	-38,0	235,6	191,0	-19,4	-44,0	277,2	218,2	-21,3	-59,0	264,6	209,5	-20,8	-55,1
Cukier	27,8	19,7	-29,2	-8,1	26,3	17,9	-32,0	-8,5	35,5	27,5	-22,6	-8,0	43,2	29,6	-31,5	-13,6	40,2	29,8	-25,9	-10,4
Ryby	5,4	4,8	-11,2	-0,6	7,2	5,6	-22,3	-1,6	3,6	4,8	+33,3	+1,2	4,3	4,8	+11,5	+0,5	7,4	7,0	-5,4	-0,4

Źródło: Rocznik Statystyczny, GUS, Warszawa, 1989 i 1997.

Tabela 22. Spożycie niektórych artykułów żywnościowych w gospodarstwach domowych w kg na osobę w 1988 r.
i zróżnicowanie w ramach gospodarstw

Produkty	Pracownicze robotnicze			Pracownicze nierobotnicze			Rolniczo-Robotnicze			Rolnicze			Emerytów i Rencistów		
	1988	Min	Max	1988	Min	Max	1988	Min	Max	1988	Min	Max	1988	Min	Max
Pieczywo	87,4	81,0	117,8	76,8	72,2	91,9	102,1	88,3	138,8	109,3	89,0	176,9	104,6	94,1	111,5
Mąka	14,5	13,1	22,8	13,2	12,0	17,8	25,0	21,0	39,7	30,7	22,9	52,4	24,8	19,0	33,4
Kasza + ryż + płatki	4,9	4,2	9,2	4,3	3,8	6,7	7,2	5,9	13,9	7,8	5,6	25,4	11,2	7,3	15,1
Ziemniaki	101,6	89,6	149,4	85,4	76,4	116,0	114,8	102,5	158,6	120,4	98,2	182,3	144,8	116,4	157,8
Warzywa i przetwory	65,3	50,9	109,4	69,6	53,6	106,9	73,1	56,8	124,1	83,9	62,3	152,3	97,7	72,7	114,5
Owoce i przetwory	32,0	23,2	56,4	42,2	29,5	68,4	33,8	26,6	51,2	38,8	30,7	68,6	48,9	36,8	60,4
Mięso i przetwory	58,7	48,0	83,3	56,5	45,5	71,6	62,5	51,6	97,7	78,0	60,4	121,2	66,2	57,0	70,4
Tłuszcze roślinne	6,0	2,0	8,6	5,6	4,4	7,9	6,0	4,8	9,5	6,1	4,8	10,9	9,1	7,2	10,0
Masło	9,0	7,8	14,6	9,6	8,4	13,7	7,2	7,1	12,0	8,3	6,6	15,4	10,9	9,2	13,2
Mleko (w litrach)	93,7	86,2	126,8	85,3	78,7	102,6	128,4	114,7	182,1	152,9	122,9	289,1	143,8	112,3	174,0
Śmietana (w litrach)	7,6	5,8	13,7	7,8	6,4	11,0	10,6	8,8	16,4	12,0	8,2	13,4	11,4	9,0	13,4
Sery	10,3	8,4	17,8	13,8	10,9	22,7	11,8	9,6	19,1	12,5	9,1	25,4	17,3	13,2	21,5
Jaja (w sztukach)	190,2	152,3	327,4	202,3	159,1	298,2	235,6	187,9	375,7	277,2	205,0	511,0	264,6	205,8	312,8
Cukier	27,8	25,3	46,4	26,3	23,6	35,3	35,5	30,5	57,0	43,2	35,0	70,0	40,2	21,3	47,6
Ryby	5,4	3,7	10,6	7,2	4,1	9,0	3,6	2,8	6,4	4,3	3,2	7,4	7,4	5,5	8,5

Źródło: Rocznik Statystyczny, GUS, Warszawa, 1989.

Tabela 23. Różnice w spożyciu niektórych artykułów spożywczych w gospodarstwach domowych w latach 1988-1996 między minimum a maksimum

Produkty	Robotnicze-robotnicze				Pracownicze-nierobotnicze				Rolniczo-robotnicze				Rolnicze				Emerytów i Rencistów			
	Min 1988/96		Max 1988/96		Min 1988/96		Max 1988/96		Min 1988/96		Max 1988/96		Min 1988/96		Max 1988/96		Min 1988/96		Max 1988/96	
	%	kg	%	kg	%	kg	%	kg	%	kg	%	kg	%	kg	%	kg	%	kg	%	kg
Pieczywo	+2,7	+2,2	-0,4	-0,4	0	0	-0,4	-0,3	+1,8	+1,6	-4,4	-6,0	+1,1	+1,0	-1,3	-2,5	-4,5	-4,2	-3,9	-4,1
Mąka	-18,2	-2,4	-28,5	-6,5	-29,9	-2,5	-32,0	-5,7	-9,5	-3,0	-18,5	-11,3	-10,0	-2,4	-33,6	-17,6	-18,5	-3,5	-27,0	-9,0
Kasza + ryż	-16,7	-0,7	-6,5	-0,6	0	0	+14,9	+1,0	-20,0	-1,2	-21,6	-3,0	-17,7	-1,0	-1,6	-0,4	-31,5	-2,3	+3,3	+0,5
Ziemniaki	-7,8	-6,9	-15,8	-23,5	-19,5	-14,9	-24,8	-28,8	-2,5	-2,5	-10,4	-16,5	+3,3	+3,3	+6,5	+11,5	-13,1	-16,2	-3,0	-4,0
Warzywa i przetwory	-8,9	-4,5	-17,7	-19,0	+4,8	+2,5	-20,7	-22,1	-7,1	-4,0	+10,9	+13,1	-5,0	-3,0	-13,8	-20,9	-31,8	-23,1	-6,7	-7,6
Owoce i przetwory	+18,1	+4,2	+19,0	+10,7	+29,4	+8,7	+73,0	+49,9	+17,3	+4,5	+22,3	+11,9	+12,7	+3,9	+8,4	+5,8	-28,4	-10,5	+20,3	+12,3
Mięso i przetwory	-11,5	-5,5	+19,2	+16,0	-3,8	-1,7	+5,8	+4,2	+3,3	+1,7	-2,0	-1,9	+0,5	+0,3	+9,4	+11,4	-20,9	-11,9	+17,7	+12,5
Tłuszcze roślinne	+43,0	+8,6	+101,1	+8,7	-115,9	+5,1	+76,0	+6,0	+91,6	+4,4	+72,6	+6,9	+91,6	+4,4	+126,6	+13,8	+54,1	+3,9	+90,0	+9,1
Masło	-73,0	-5,7	-63,0	-9,2	-57,2	-5,0	-53,3	-7,2	-56,3	-4,0	-66,7	-8,0	-66,0	-3,7	-49,4	-6,6	-71,8	-6,6	-49,7	-6,5
Mleko	-33,0	-28,5	-34,9	-44,2	-24,0	-18,9	-19,1	-19,6	-11,0	-11,6	-17,9	-32,7	-17,5	-21,4	-11,0	-31,7	-24,3	-27,3	-19,6	-34,0
Śmietana	-46,6	-2,7	-46,0	-6,3	-36,0	-2,3	-40,9	-4,5	-12,5	-1,1	-23,2	-3,9	-17,0	-1,4	-35,9	-4,8	-31,2	-3,7	-35,9	-4,8
Sery	-34,5	-2,9	-30,4	-5,4	-26,6	-2,8	-18,0	-4,0	-12,5	-1,2	-21,0	-4,0	-25,3	-2,3	-28,4	-7,2	-49,3	-6,5	-30,7	-6,6
Jaja	-20,1	-30,6	-20,9	-68,2	-14,7	-22,4	-24,4	-72,8	-16,4	-30,7	-15,2	-56,9	-15,8	-32,3	-10,5	-53,6	-37,6	-76,3	-16,0	-50,0
Cukier	-28,5	-7,1	-45,7	-21,1	-30,6	-7,2	-38,0	-12,4	-23,7	-7,1	-28,2	-16,0	-26,3	-9,2	-17,4	-12,5	+9,0	+1,9	-28,0	-13,3

Źródło: Rocznik Statystyczny, GUS, Warszawa, 1989 i 1997.

Mimo zmian, jakie nastąpiły, nadal między gospodarstwami domowymi poszczególnych grup społeczno-zawodowych, jak również w ramach grup między gospodarstwami, występowały znaczne różnice w spożyciu podstawowych produktów żywnościowych.

W 1996 r. najwyższym spożyciem podstawowych produktów żywnościowych charakteryzowały się gospodarstwa domowe rolników oraz emerytów i rencistów, lecz były to różne produkty. W gospodarstwach domowych rolników, w stosunku do pozostałych, najwyższe było spożycie pieczywa (102,2 kg), mąki (24,2 kg), mięsa (75,6 kg), mleka (116,6 litrów), śmietany (9,0 kg) i jaj (218,2 sztuki), a wysokie ziemniaków i warzyw. Natomiast w gospodarstwach emerytów i rencistów najwyższe było spożycie ziemniaków (133,7 kg), warzyw (86,2 kg), tłuszczów roślinnych (14,9 kg), masła (4,8 kg) i serów (11,5 kg), a wysokie pieczywa, mąki, owoców, mięsa i jaj.

Najniższym spożyciem charakteryzowały się natomiast gospodarstwa robotnicze i pracownicze. W gospodarstwach robotniczych najniższe było spożycie kasz i ryżu (4,1 kg), owoców (36,5 kg), mięsa (56,0 kg), masła (3,1 kg), mleka (60,6 litrów), a także serów (7,8 kg) i jaj (151,4 sztuki). W gospodarstwach pracowniczych najniższe było spożycie pieczywa (75,6 kg) i ziemniaków (72,7 kg) oraz tłuszczów roślinnych (10,7 kg), lecz równocześnie najwyższe ze wszystkich grup gospodarstw spożycie owoców (57,6 kg) i sera (11,5 kg), (tab. 24).

Tak więc w prezentowanych gospodarstwach domowych występowały różne modele konsumpcji będące wynikiem istniejących tradycji, zasobów finansowych i ponoszonych kosztów wyżywienia, a w pewnym stopniu, zwłaszcza w gospodarstwach pracowniczych wynikiem racjonalnego żywienia.

Stąd też w gospodarstwach domowych rolników wysokie było spożycie produktów żywnościowych pochodzących z samozaopatrzenia (mąka, ziemniaki, warzywa, mięso, mleko, śmietana, sery i jaja). Natomiast w gospodarstwach emerytów i rencistów, wysokie spożycie ziemniaków, warzyw, tłuszczów roślinnych, serów itp. było wynikiem dostosowania konsumpcji do cen żywności i posiadanych zasobów finansowych, a w pewnym stopniu również do wymagań racjonalnego, wynikającego z wieku żywienia. Była to bowiem i jest nadal najbardziej złożona grupa gospodarstw domowych, obejmująca emerytów i rencistów w miastach, o bardzo zróżnicowanych dochodach i na wsi, w znacznym stopniu opierających konsumpcję na samozaopatrzeniu. Rzutuje to na wielkość konsumpcji i jej strukturę, chociaż w pewnym stopniu jest ona wymuszona względami zdrowotnymi, lecz również w pewnym stopniu kontynuacją wcześniejszych modeli spożycia. W gospodarstwach domowych pracowniczych nierobotniczych spożycie podstawowych produktów żywnościowych jest chyba najbardziej zbliżone do lansowanych modeli zdrowego żywienia (warzywa, owoce, sery, jaja, a także mniej mięs, a więcej ryb itp.). W gospodarstwach robotniczych bardzo niska konsumpcja podstawowych produktów żywnościowych jest w obecnych czasach wynikiem niewielkich zasobów finansowych i w przypadku większości podstawowych produktów żywnościowych najniższa wśród wszystkich grup gospodarstw domowych.

Tabela 24. Spożycie niektórych artykułów żywnościowych w gospodarstwach domowych w kg na osobę w 1996 r. i zróżnicowanie w ramach gospodarstw

Produkty	Pracownicze robotnicze			Pracownicze nierobotnicze			Rolniczo-Robotnicze			Rolnicze			Emerytów i Rencistów		
	1996	Min	Max	1996	Min	Max	1996	Min	Max	1996	Min	Max	1996	Min	Max
Pieczywo	87,0	83,2	117,4	75,6	72,7	91,6	98,0	89,9	132,8	102,2	90,0	174,5	100,1	89,9	107,2
Mąka	11,6	10,7	16,3	10,3	9,5	12,1	21,5	19,0	28,4	24,2	20,5	34,8	22,0	15,5	24,4
Kasza + ryż + płatki	4,1	3,5	8,6	4,8	3,8	7,7	5,4	4,7	10,9	6,2	4,6	25,0	9,4	5,0	15,6
Ziemniaki	90,0	82,7	125,9	72,7	60,5	87,2	109,6	100,0	142,1	118,6	101,5	193,8	133,7	100,2	153,8
Warzywa i przetwory	58,1	46,4	90,0	64,4	56,2	84,8	71,5	52,8	137,7	77,4	59,3	131,4	86,2	49,6	106,9
Owoce i przetwory	36,5	27,4	67,1	57,6	38,2	118,3	37,7	31,1	63,1	40,4	34,6	74,4	51,0	26,3	72,7
Mięso i przetwory	56,0	42,5	99,3	58,2	43,8	75,8	63,6	53,3	95,8	75,6	60,7	132,6	72,4	45,1	82,9
Tłuszcze roślinne	11,0	10,6	17,3	10,7	9,5	13,9	10,8	9,2	16,4	11,4	9,2	24,7	14,9	11,1	19,1
Masło	3,1	2,1	5,4	4,2	3,6	6,4	3,2	3,1	4,0	3,2	2,9	8,8	4,8	2,6	6,7
Mleko (w litrach)	60,6	57,8	82,6	64,0	59,8	83,0	106,9	103,1	149,4	116,6	101,5	257,4	103,9	85,0	140,0
Śmietana (w litrach)	4,6	3,1	7,4	5,0	4,1	6,5	8,4	7,7	12,5	9,0	6,8	18,1	7,3	5,3	8,6
Sery	7,8	5,5	12,4	13,8	8,0	18,7	9,3	8,4	15,1	8,6	6,8	18,2	11,5	6,7	14,9
Jaja (w sztukach)	151,4	121,7	259,2	164,3	136,7	225,4	191,0	157,2	318,8	218,2	172,7	457,4	209,5	129,5	262,8
Cukier	19,7	18,2	25,2	17,9	16,4	22,9	27,5	23,4	41,0	29,6	25,8	57,8	29,8	23,2	34,3
Ryby	4,8	3,1	8,8	5,6	3,8	8,2	4,8	3,2	8,5	4,8	3,2	13,0	5,4	3,6	8,5

Źródło: Rocznik Statystyczny, GUS, Warszawa, 1997.

Spożycie żywności w gospodarstwach domowych rolniczo-robotniczych, bądź robotniczo-rolniczych (wg obowiązującej obecnie terminologii są to gospodarstwa pracowników użytkujących gospodarstwa rolne), jest w pewnym sensie wypadkową między konsumpcją w gospodarstwach rolniczych i robotniczych.

Są to jednak wielkości średnie. W ramach poszczególnych grup gospodarstw domowych występują znaczne rozpiętości w spożyciu podstawowych produktów żywnościowych, będących wynikiem liczby osób w gospodarstwie i uzyskiwanych dochodów.

Największe różnice w spożyciu podstawowych produktów żywnościowych, przekraczające 100% (pieczywo, warzywa, owoce, mięso, jaja), a nawet 150% (tłuszcze roślinne, masło, jaja) występowały w 1996 r. w gospodarstwach rolniczych, które charakteryzowały się zróżnicowaniem w uzyskiwanych dochodach, liczebnością rodzin i konsumpcja opartą w wysokim stopniu na samozaopatrzeniu. I tak np. w spożyciu pieczywa różnice wynosiły od 90,0 do 174,5 kg, ziemniaków od 101,5 kg do 193,8 kg, warzyw od 59,3 do 131,4 kg, zaś mięsa od 60,7 kg do 132,6 kg i mleka od 101,5 do 257,4 litrów na osobę.

Nieco niższe, lecz również wysokie rozpiętości w spożyciu podstawowych produktów żywnościowych występowały w gospodarstwach emerytów i rencistów. Uznać to jednak można za zjawisko normalne, gdyż jest to najbardziej zróżnicowana grupa gospodarstw domowych. Dlatego też rozpiętości w spożyciu były od niewielkich, np. pieczywa od 89,9 kg do 107,2 kg, ziemniaków od 100,2 kg do 153,8 kg, mleka od 85,0 do 140,0 litrów, czy też mięsa od 45,1 do 82,9 kg, po znaczne, np. warzyw od 49,6 kg do 106,9 kg i owoców od 26,3 do 72,7 kg.

W obydwu tych grupach wysokie było też spożycie cukru, a występujące rozpiętości, np. w gospodarstwach rolniczych, wynosiły od 25,8 do 57,8 kg na osobę.

W gospodarstwach domowych rolniczo-robotniczych, które tworzą grupę przejściową między rolniczymi a robotniczymi, różnice w spożyciu podstawowych produktów żywnościowych były bardzo różne, mniejsze jednak od występujących w gospodarstwach rolniczych, a większość od robotniczych. I tak w spożyciu pieczywa wynosiły od 89,9 do 132,8 kg, ziemniaków od 100,0 do 142,1 kg, mleka od 103,1 do 149,4 litrów, lecz już większe w spożyciu mięsa, od 53,3 do 95,8 kg, owoców od 31,1 do 63,1 kg, a zwłaszcza warzyw od 52,8 do 137,7 kg. Tak więc konsumpcja w mniejszym lub większym stopniu była rezultatem powiązania z gospodarstwem rolnym i wynikającym z tego samozaopatrzeniem.

Mimo że w gospodarstwach robotniczych występowało najniższe spośród wszystkich grup spożycie większości podstawowych produktów żywnościowych, tym niemniej, chociaż niższe niż w pozostałych gospodarstwach, występowały również znaczne różnice w konsumpcji. Świadczyło to o tym, że gospodarstwa te były również zróżnicowane pod względem uzyskiwanych dochodów, a zapoczątkowana restrukturyzacja gospodarki wymusiła w znacznej ich części ograniczenie konsumpcji. Stąd też różnice w spożyciu: np. pieczywa od 83,2 kg do 117,4 kg, ziemniaków od 82,7 do 125,9 kg, mleka od 57,8 do 82,6 litrów; znacznie większe były w spożyciu warzyw od 46,4 do 90,0 kg, aż po znaczne, np. owoców od 27,4 do 67,1 kg, czy też mięsa od 42,5 do 99,3 kg na osobę.

Tabela 25. Spożycie wybranych produktów żywnościowych wg makroregionów w 1996 r.
w gospodarstwach domowych rolników, emerytów i rencistów i robotników

Produkty	Gospodarstwa	Makroregiony									
		Stołeczny	Północno-wschodni	Północny	Północno-zachodni	Południowy	Południowo-wschodni	Środkowo-wschodni	Środkowy	Środkowo-zachodni	Południowo-zachodni
Pieczywo	Rolników	107,2	90,7	99,0	120,1	99,5	104,4	93,8	101,2	106,2	106,2
	Emerytów i rencistów	100,0	96,6	89,3	100,9	102,7	100,6	99,0	100,8	100,8	99,2
	Robotników	85,7	82,6	83,4	98,5	85,9	85,0	79,2	85,8	94,2	90,4
Ziemniaki	Rolników	130,4	134,9	132,0	125,2	114,7	112,6	97,2	100,9	117,2	127,3
	Emerytów i rencistów	141,1	163,0	152,0	148,4	124,7	125,4	126,0	116,5	121,1	159,7
	Robotników	93,4	99,0	87,0	92,7	96,2	90,8	82,3	90,2	84,8	105,7
Warzywa	Rolników	85,2	69,1	61,3	87,5	86,8	65,5	81,5	75,2	75,7	112,8
	Emerytów i rencistów	97,3	92,0	71,8	83,3	77,5	79,9	91,2	91,4	76,1	104,8
	Robotników	65,2	57,2	51,4	53,1	55,8	58,7	63,5	62,0	55,2	70,1
Owoce	Rolników	48,2	36,5	39,0	34,5	35,6	35,3	36,2	40,7	42,5	54,5
	Emerytów i rencistów	66,0	50,8	51,8	45,2	48,8	51,0	49,1	50,4	49,8	61,4
	Robotników	41,9	36,7	34,0	31,3	34,3	37,0	33,2	37,4	34,3	37,7
Mięso	Rolników	77,8	81,0	75,7	82,3	67,4	66,1	63,1	77,6	85,8	73,7
	Emerytów i rencistów	75,7	88,2	65,9	67,8	73,1	63,7	64,6	79,7	66,1	72,4
	Robotników	58,4	61,7	56,2	53,2	53,9	49,0	49,6	58,4	55,7	53,2
Mleko	Rolników	105,8	117,9	100,9	92,9	84,7	147,7	115,7	102,2	103,2	120,0
	Emerytów i rencistów	103,1	117,1	93,7	98,8	88,1	127,4	112,8	100,6	93,0	110,2
	Robotników	57,4	70,0	65,3	68,6	51,7	72,1	63,1	57,4	62,4	65,4
Jaja	Rolników	227,8	224,4	219,6	223,2	163,2	185,6	177,2	238,9	230,5	214,9
	Emerytów i rencistów	136,7	168,2	133,8	122,0	127,1	144,7	126,0	145,9	142,1	135,8
	Robotników	150,8	162,9	151,3	150,1	150,1	157,2	151,4	163,4	145,8	165,2

Źródło: Rocznik Statystyczny, GUS, Warszawa, 1997.

W gospodarstwach pracowniczych różnice w spożyciu, z wyjątkiem owoców i jaj, były najniższe, chociaż i ta grupa pod względem uzyskiwanych dochodów jest zróżnicowana, to jednak znaczny wpływ na konsumpcję miały lansowane zdrowe modele żywienia. I tak rozpiętości w spożyciu wynosiły, na przykład: pieczywa od 72,7 do 91,6 kg, mięsa od 43,8 do 75,8 kg, mleka od 57,8 do 82,6 litrów, a jaj od 121,7 do 259,2 sztuki.

Wysokie różnice w konsumpcji we wszystkich grupach gospodarstw domowych świadczyły o dużym ich rozwarstwieniu. Świadczyły też o tym, że mimo postępujących zmian, poza gospodarstwami pracowniczymi przeważały nadal tradycyjne, chociaż modyfikowane modele konsumpcji.

Spożycie podstawowych artykułów żywnościowych wykazuje nie tylko znaczne różnice między poszczególnymi grupami społeczno-zawodowymi ludności, a w ich ramach między gospodarstwami, lecz także jest zróżnicowane regionalnie, na co znaczący wpływ miał dotychczasowy rozwój społeczno-gospodarczy.

W ujęciu makroregionów w gospodarstwach domowych rolników najwyższe spożycie pieczywa (120,1 kg na osobę w roku) występowało w byłym makroregionie północno-zachodnim, ziemniaków w północno-wschodnim (134,9 kg) i północnym, warzyw (112,8 kg) i owoców (54,5 kg) w południowo-zachodnim, mięsa (85,8 kg) w środkowo-zachodnim i północno-wschodnim (81,0 kg), mleka (147,1 litrów) w południowo-wschodnim, a jaj w środkowym (238,9 sztuk) i środkowo-zachodnim (230,5 sztuki), (tab. 25).

Również w gospodarstwach domowych emerytów i rencistów spożycie podstawowych artykułów żywnościowych wykazywało znaczne zróżnicowanie przestrzenne i niejednokrotnie było we wszystkich makroregionach wyższe (np. ziemniaków i owoców, lub tylko niektórych artykułów, np. mięsa) niż w gospodarstwach domowych rolników. I tak np. spożycie pieczywa wykazywało niewielkie zróżnicowanie regionalne, od 89,3 kg w makroregionie północnym do 102,7 kg w południowym. Najwyższe spożycie ziemniaków występowało w makroregionie północno-wschodnim (163,0 kg) i południowo-zachodnim (159,7 kg), warzyw (104,8 kg) w południowo-zachodnim, owoców (66,0 kg) w stołecznym, zaś mięsa (88,2 kg) w północno-wschodnim, mleka (127,4 litrów) w południowo-wschodnim i jaj (168,2 sztuki) w północno-wschodnim. W konsumpcji podstawowych produktów żywnościowych w gospodarstwach domowych rolniczych, emerytów i rencistów, robotniczych i rolniczo-robotniczych w ujęciu regionalnym występują pewne prawidłowości, będące wynikiem odmiennego rozwoju społeczno-gospodarczego. Z reguły, we wszystkich grupach gospodarstw, mimo występujących między nimi różnic, spożycie pewnych produktów jest bardzo wysokie i wysokie w tych samych makroregionach.

I tak np. najwyższe spożycie mleka w gospodarstwach rolniczych (147,1 litrów) oraz emerytów i rencistów (127,4 litrów) występuje w makroregionie południowo-wschodnim, zaś mięsa w gospodarstwach rolniczych (81,0 kg), emerytów i rencistów (88,2 kg) i robotniczych (61,7 kg) w południowo-wschodnim. Jedynie w gospodarstwach domowych pracowniczych nierobotniczych spożycie układa się nieco inaczej, a najwyższa konsumpcja ziemniaków (102,8 kg), mięsa (63,1 kg) i mleka (76,6 litrów) występuje w makroregionie północno-

wschodnim, zaś pozostałych produktów jest zróżnicowana regionalnie, np. owoców (64,0 kg) w stołecznym, warzyw (78,1 kg) w środkowo-wschodnim itp.

Zakończenie

Niniejsze opracowanie jest próbą ukazania przemian, jakie nastąpiły w rolnictwie i gospodarce żywnościowej w wyniku zapoczątkowanej restrukturyzacji i przechodzenia do gospodarki rynkowej.

Mimo upływu czasu brak jest nadal jasnej, spójnej i konsekwentnej koncepcji rozwoju rolnictwa i jego przekształceń, chociaż zmiany w rolnictwie następują i są zróżnicowane regionalnie, tak jak zróżnicowane było rolnictwo polskie, znajdujące się na różnych etapach rozwoju, od samowystarczalnego aż po rynkowe.

Zmiany, jakie nastąpiły w latach 1988-1996, to początek długiej i trudnej drogi, chociaż w ujęciu regionalnym są one już zauważalne, tak w nakładach na rolnictwo, jak i uzyskiwanych efektach produkcyjnych. Z jednej strony jest to spadek produkcji na terenach zachodnich i północnych spowodowany likwidacją byłych gospodarstw państwowych, czy też trwającego regresu w gospodarstwach mało- i średnioobszarowych w południowej, środkowej i wschodniej Polsce, z drugiej natomiast wzrost produkcji, zwłaszcza zwierzęcej w Wielkopolsce, a w mniejszym stopniu na zachodnim Mazowszu będący wynikiem wkraczania w gospodarkę rynkową.

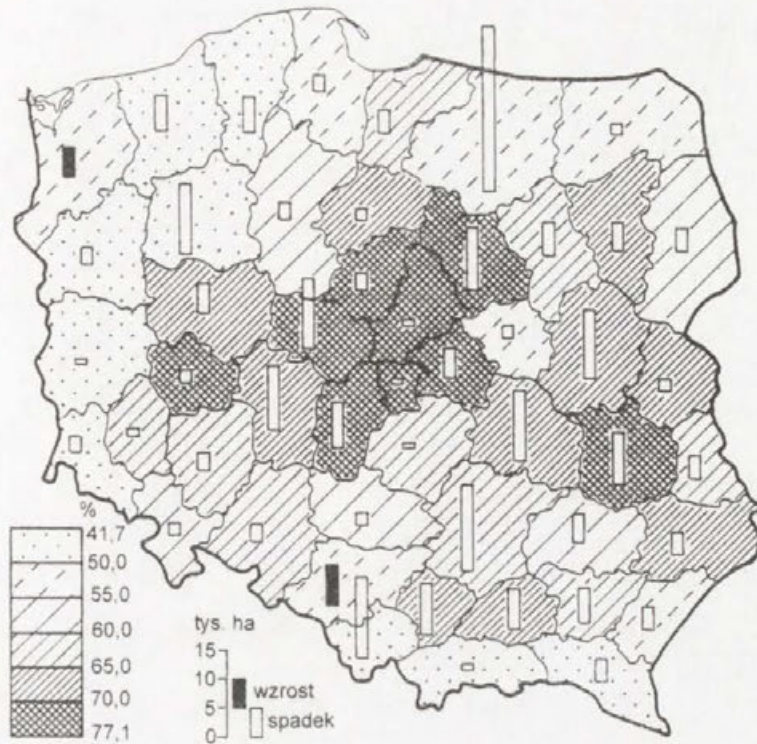
Mimo stosunkowo krótkiego czasu wyraźne zmiany nastąpiły w spożyciu podstawowych produktów żywnościowych. Nadal wprawdzie występują znaczne różnice w konsumpcji między poszczególnymi grupami społeczno-zawodowymi ludności, lecz stosunkowo największe zmiany (spadek konsumpcji) nastąpiły w gospodarstwach domowych pracowniczych robotniczych.

Znaczne zmiany nastąpiły również w strukturze spożycia, będąc wynikiem tak propagowanych zdrowych modeli konsumpcji, jak również zmian, jakie nastąpiły w budżetach gospodarstw domowych i zubożenia znacznej części społeczeństwa.

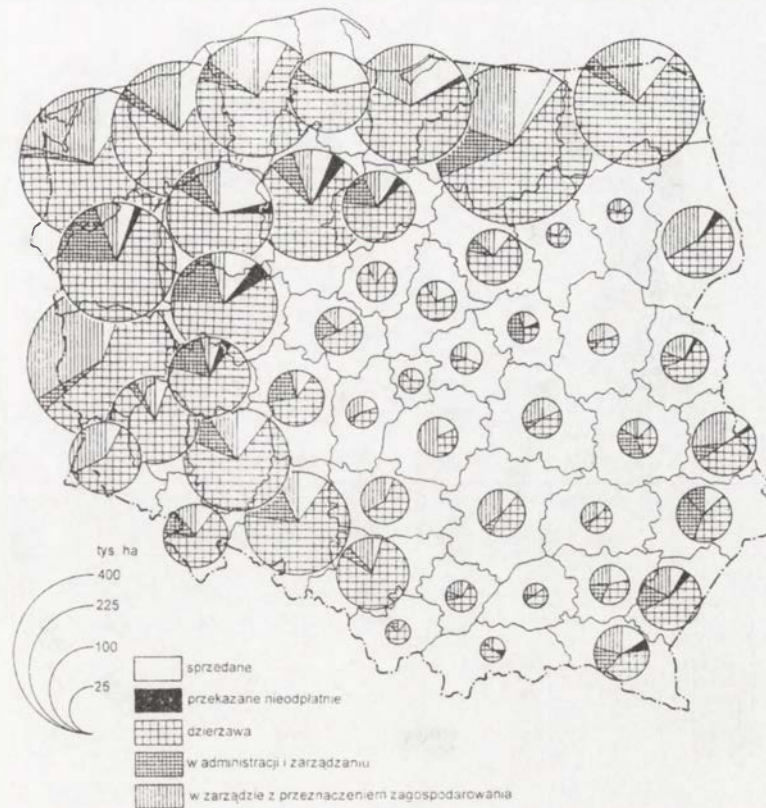
Autor w pełni zdaje sobie sprawę, że prezentowany obraz w skali województw jest zgeneralizowany. Zasygnalizowane zostały tylko niektóre zagadnienia i problemy, zaś próby wyjaśnień są niepełne, często uproszczone, a w wielu przypadkach celowo pozostawione bez komentarza, aby wnioski wyciągnąć mógł sam czytelnik.

Taka, a nie inna prezentacja zmian, jakie nastąpiły w rolnictwie polskim, przyjęta została świadomie, zważywszy na to, że w panującym "szumie informacyjnym" na temat rolnictwa prezentowane są różne poglądy i opinie, często sprzeczne, a prawda leży gdzieś pośrodku.

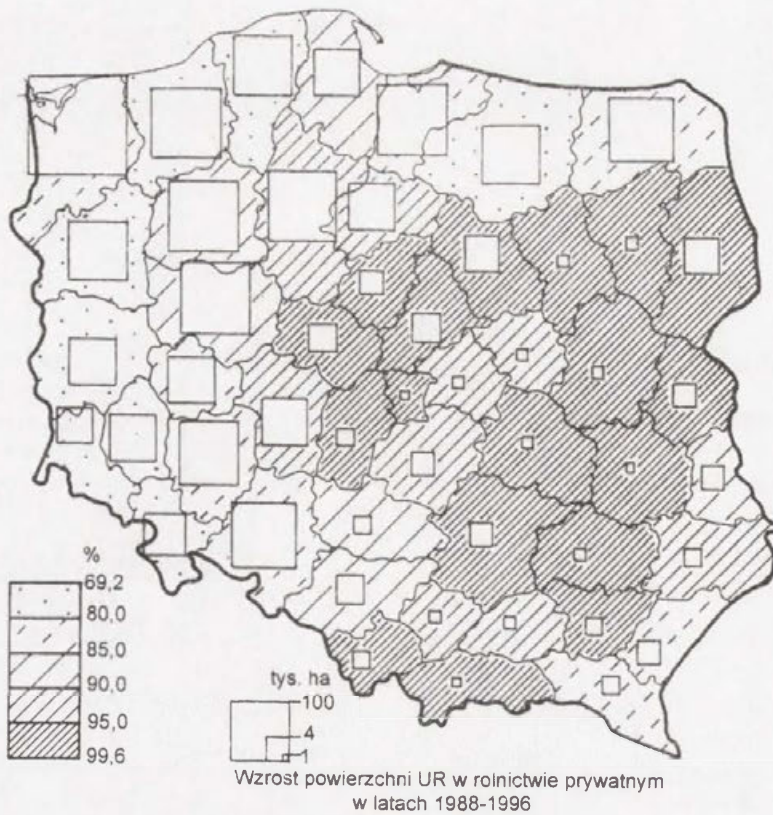
Głównym celem była próba prezentacji zmian jakie już nastąpiły, będących skutkiem zapoczątkowanej restrukturyzacji i przechodzenia do gospodarki rynkowej. Zmiana podziału administracyjnego poważnie opóźni i utrudni prowadzenie badań nad przemianami struktury przestrzennej rolnictwa, toteż niniejsza praca zamyka pewien okres.

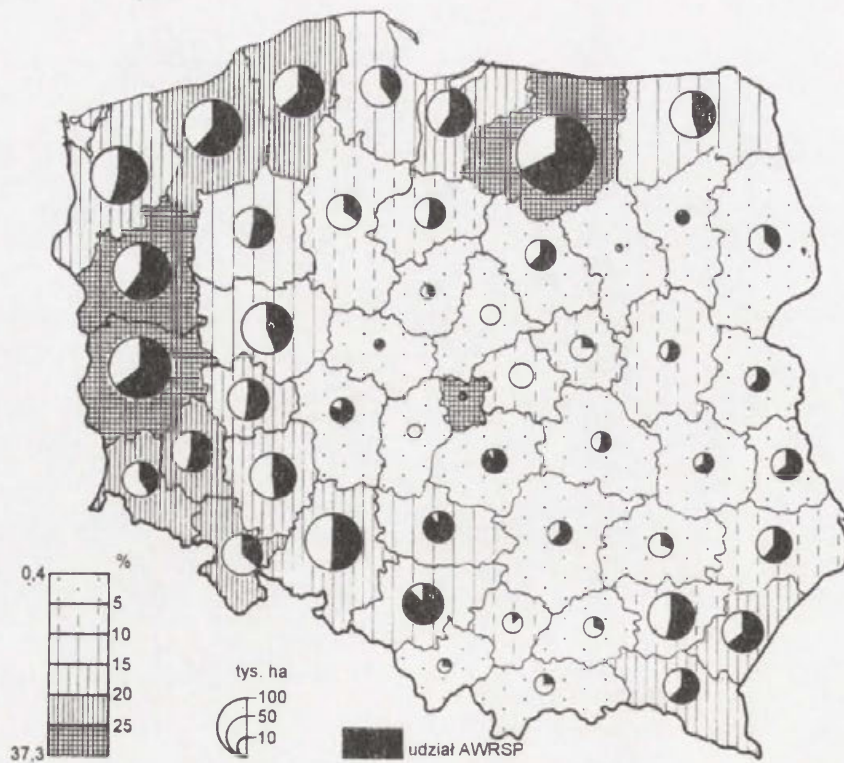
Ryc. 1. Udział użytków rolnych w powierzchni ogółem w 1996 r.
Zmiany UR w latach 1988-1996
Share of agricultural land in total area in 1996. Changes in agricultural land in 1988-1996

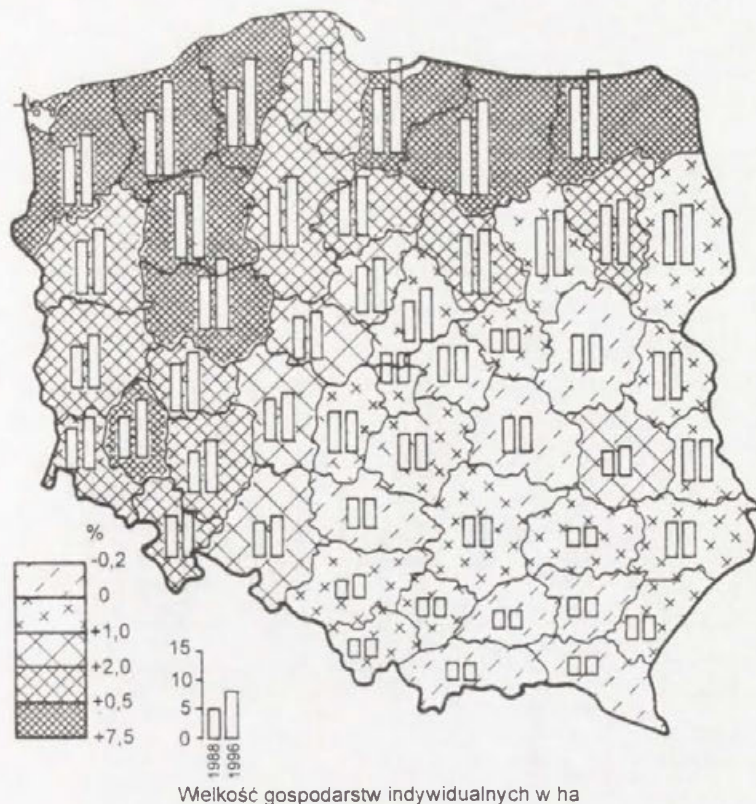
Ryc. 2. Zagospodarowanie gruntów zasobu AWRSP (wg Zglińskiego)
Use of the land under the trust of State Agency for Agricultural Estate (after Zgliński)

Ryc. 3. Udział rolnictwa prywatnego w powierzchni UR wg użytkowania w 1996 r.
Zmiany UR 1988-1996
Share of private sector in total area of agricultural land according to land use in 1996
Changes in agricultural land in 1988-1996

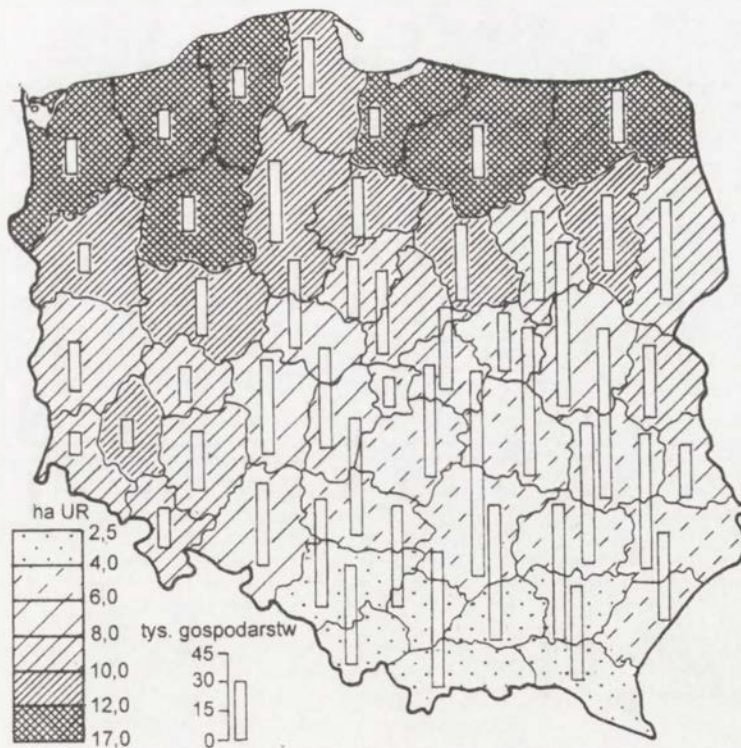

Ryc. 4. Udział rolnictwa publicznego w powierzchni UR wg użytkowania w 1996 r.
Zmiany UR w latach 1988-1996
Share of public sector in total area of agricultural land according to land use in 1996
Changes in agricultural land in 1988-1996

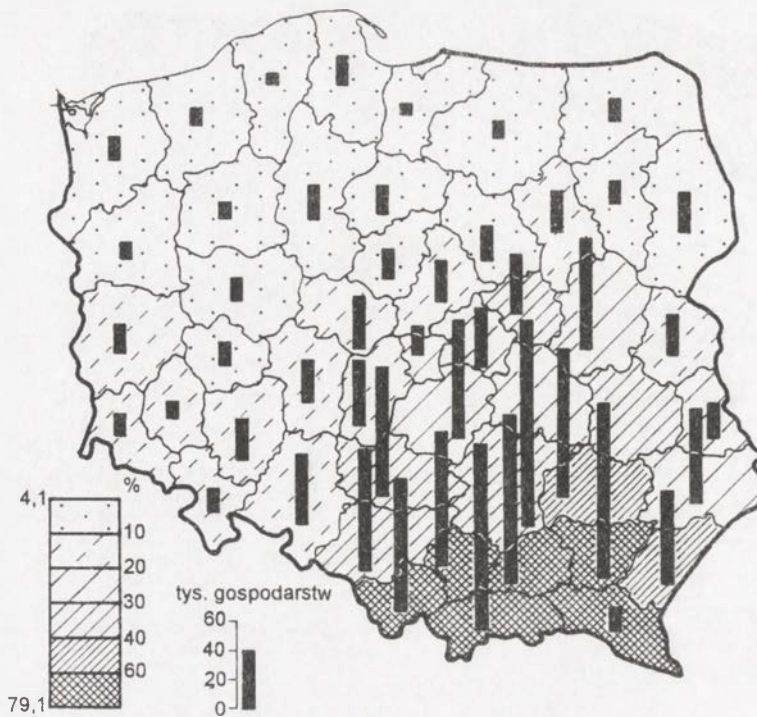

Wielkość gospodarstw indywidualnych w ha

Ryc. 5. Zmiany wielkości gospodarstw indywidualnych w latach 1988-1996
 Wielkość gospodarstw w 1988 i 1996
 Changes in sizes of individual farms in 1988-1996. Farm sizes in 1988 and 1996

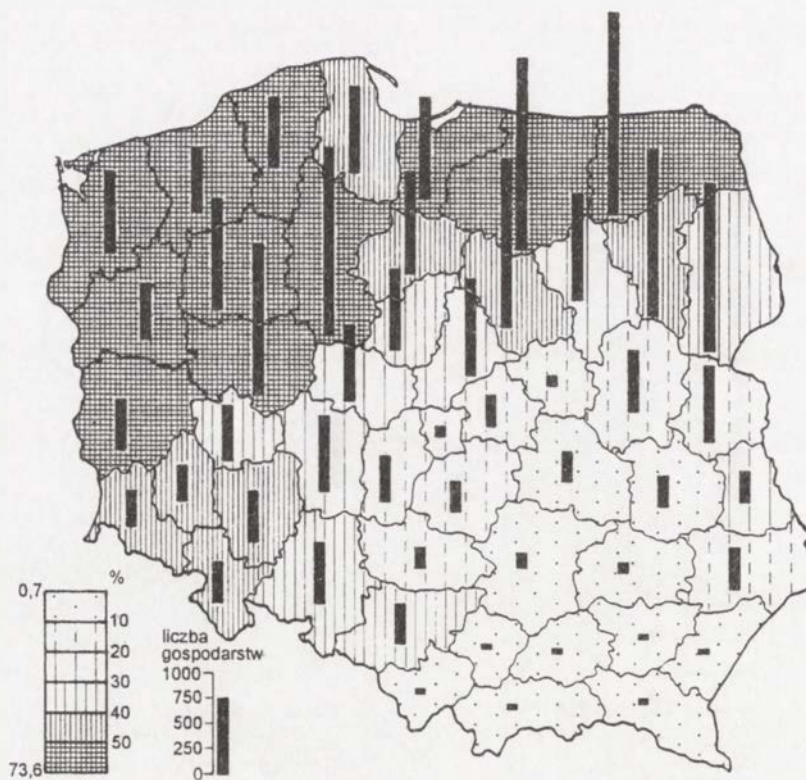
Ryc. 6. Średnia wielkość gospodarstw indywidualnych w 1996 r.
 Liczba gospodarstw indywidualnych w 1996 r.
 Average size of individual farms in 1996. Number of individual farms in 1996

Ryc. 7. Udział gospodarstw indywidualnych o wielkości 1-5 ha powierzchni UR w 1996 r.

Liczba gospodarstw indywidualnych w 1996 r.

Share of individual farms possessing 1-5 ha in agricultural land total in 1996. Number of individual farms in 1996

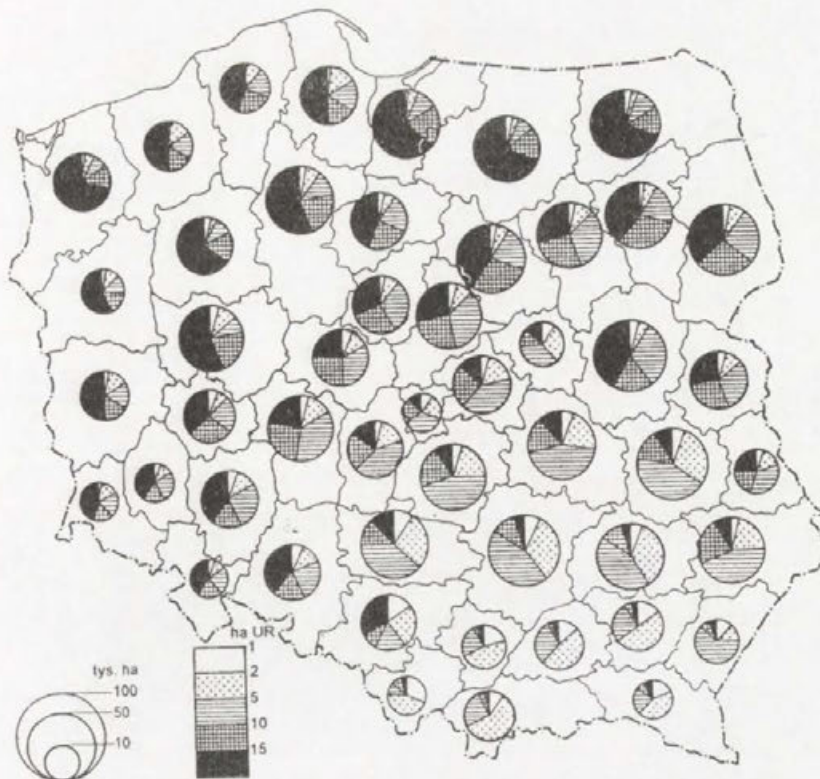

Ryc. 8. Udział gospodarstw indywidualnych o wielkości 15 i więcej ha powierzchni UR w 1996 r.

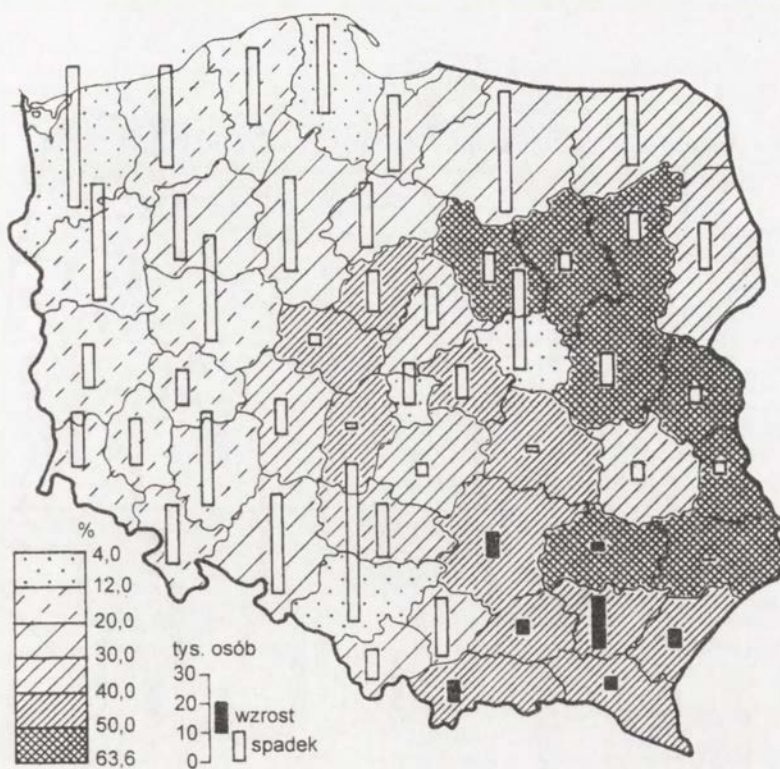
Liczba gospodarstw indywidualnych w 1996 r.

Share of individual farms possessing 15 ha and more in agricultural land total in 1996.

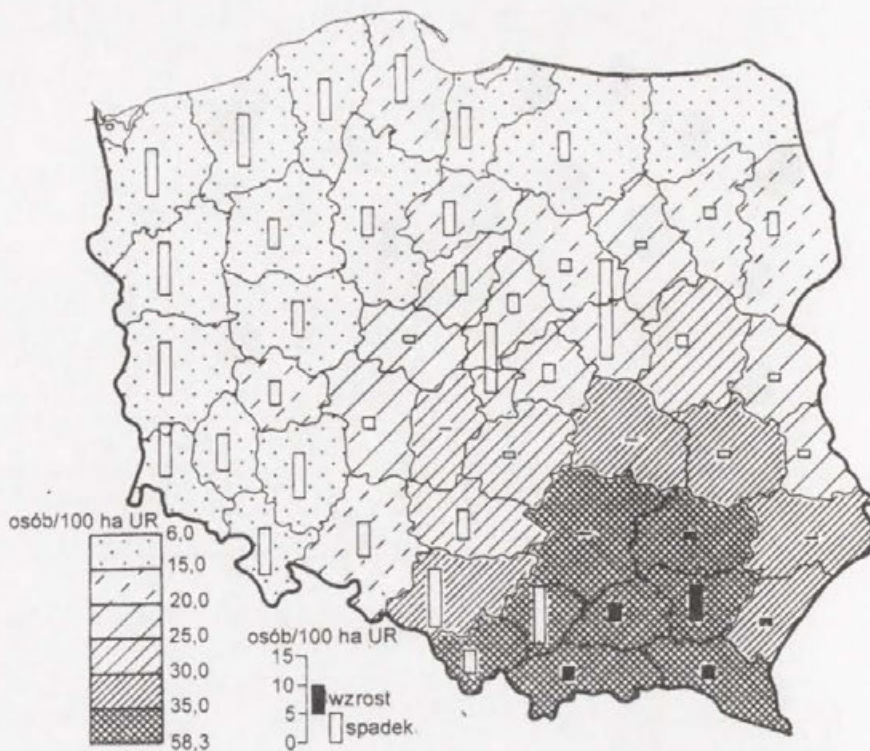
Number of individual farms in 1996

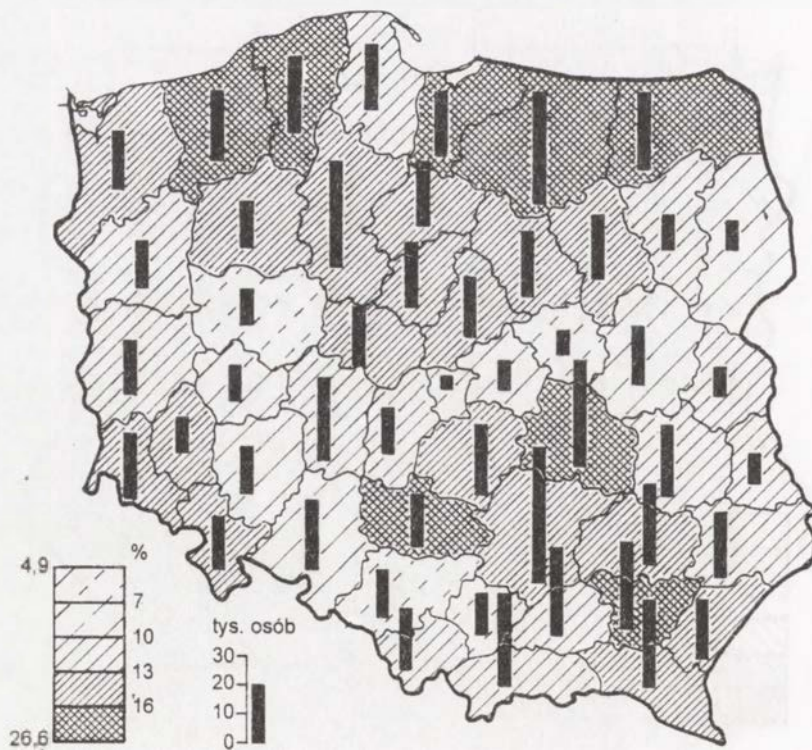
Ryc. 9. Struktura gospodarstw indywidualnych wg zajmowanej powierzchni UR w 1996 r.
Structure of individual farms according to area of agricultural land in 1996

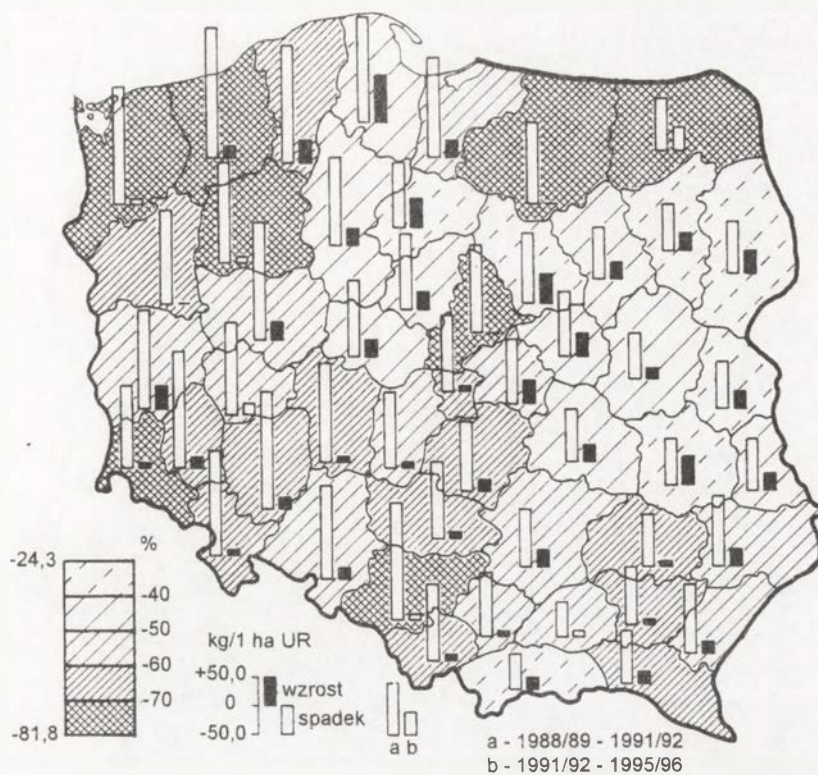
Ryc. 10. Udział pracujących w rolnictwie do ogółu pracujących w 1996 r.
Zmiany pracujących 1988-1996
Share of employed in agriculture to total employed in 1996
Changes in employed in agriculture in 1988-1996

Ryc. 11. Ludność zatrudniona w rolnictwie na 100 ha UR w 1996 r.
Zmiany na 100 ha UR 1988-1996
Population employed in agriculture per 100 ha of agricultural land in 1996.
Changes per 100 ha of agricultural land in 1988-1996

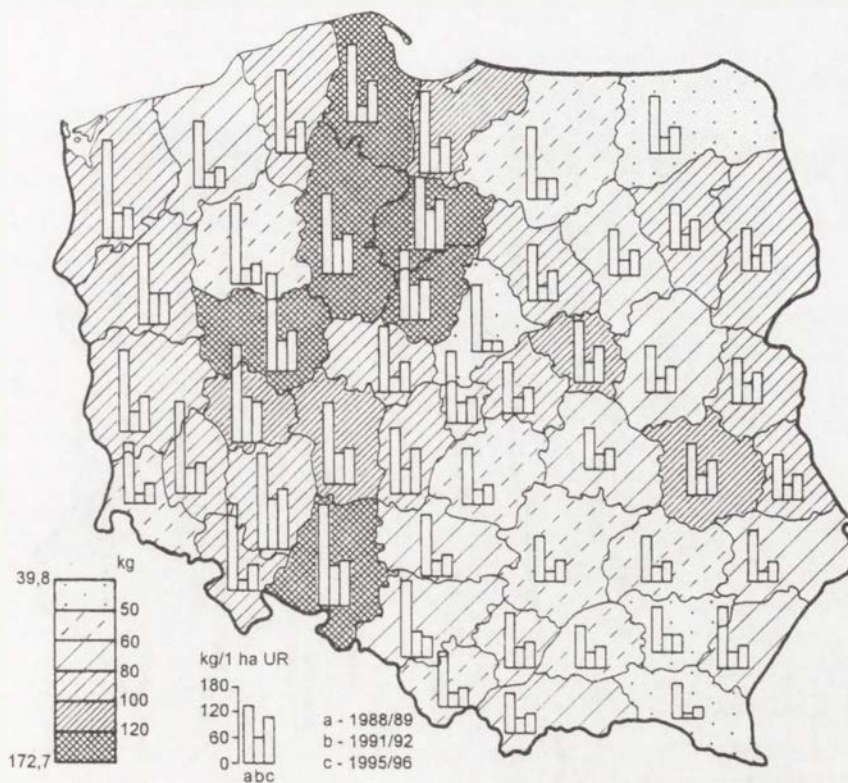
Ryc. 12. Udział bezrobotnych na wsi do ogółu ludności w wieku produkcyjnym w 1996 r.
Bezrobotni na wsi w 1996 r. w tys. osób
Share of unemployed in the villages in unemployed total in productive age in 1996.
Unemployed in the villages in 1996 in thousand persons

Ryc. 13. Zmiany nawożenia mineralnego 1988/89-1995/96

Zmiany nawożenia na ha UR 1988/89-1995/96

Changes in mineral fertilizing in 1988/89-1995/96. Changes in fertilizing per ha of agricultural land in 1988/89-1995/96

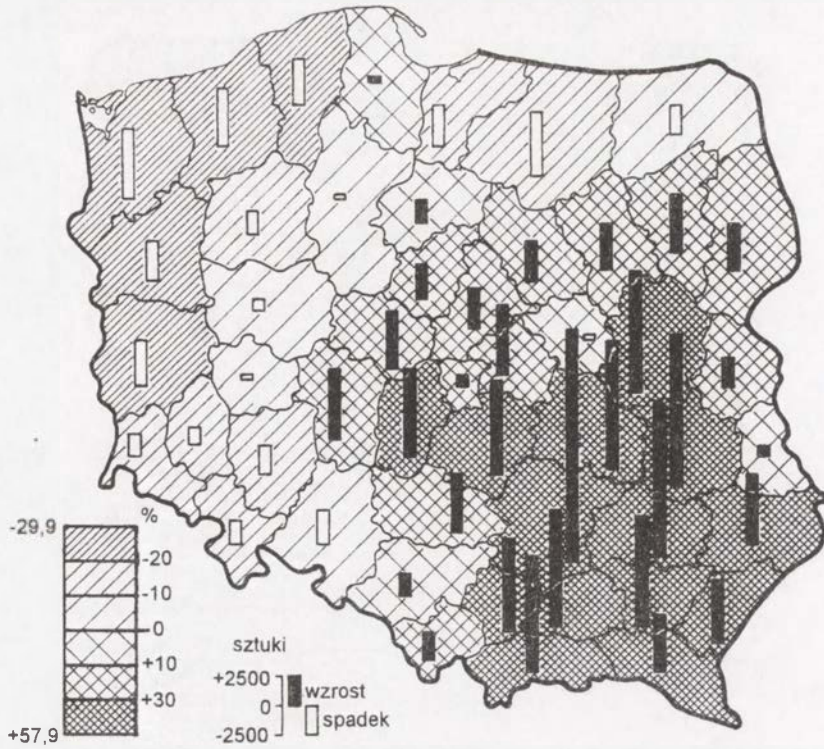

Ryc. 14. Nawożenie mineralne w kg NPK na ha UR 1995/96

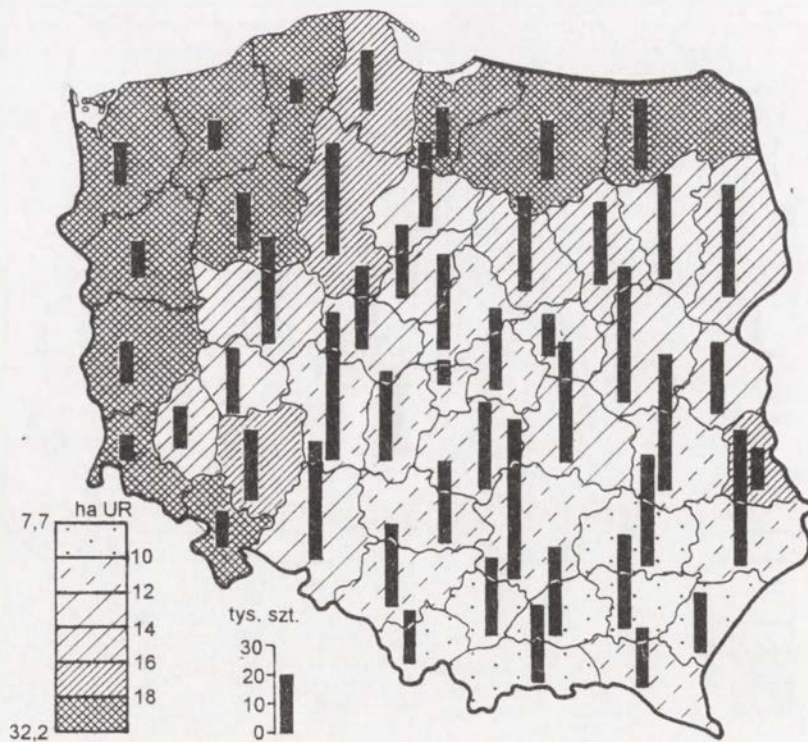
Nawożenie w kg na ha UR 1995/96

Mineral fertilizing in kg NPK pure content per 1 ha of agricultural land in 1995/96.

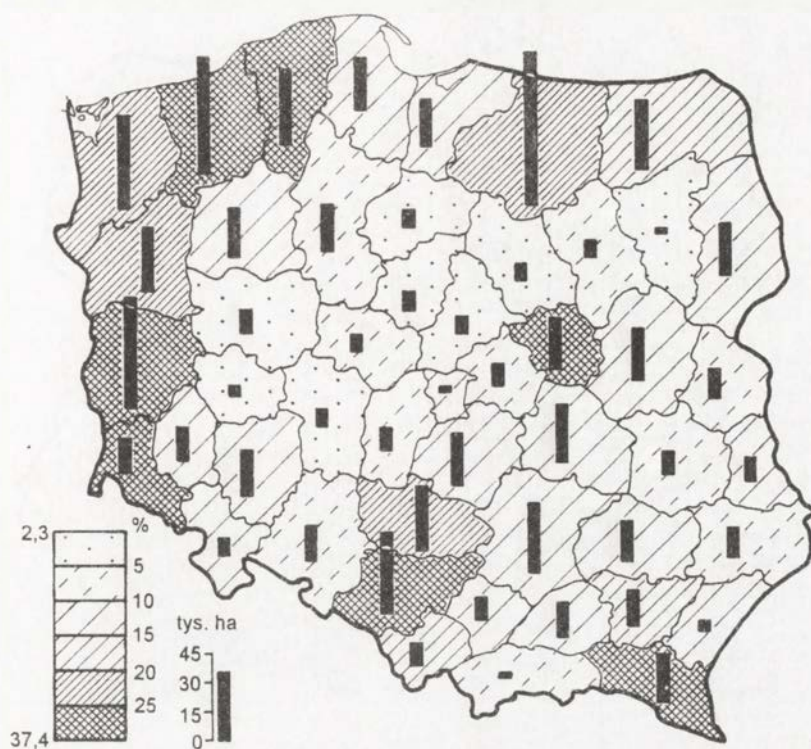
Mineral fertilizing in kg per 1 ha of agricultural land in 1995/96

Ryc. 15. Zmiany liczby traktorów w latach 1988-1996
 Zmiany liczby traktorów w tys. sztuk w latach 1988-1996
 Changes in number of tractors in 1988-1996. Changes in number of tractors in thousand in 1988-1996

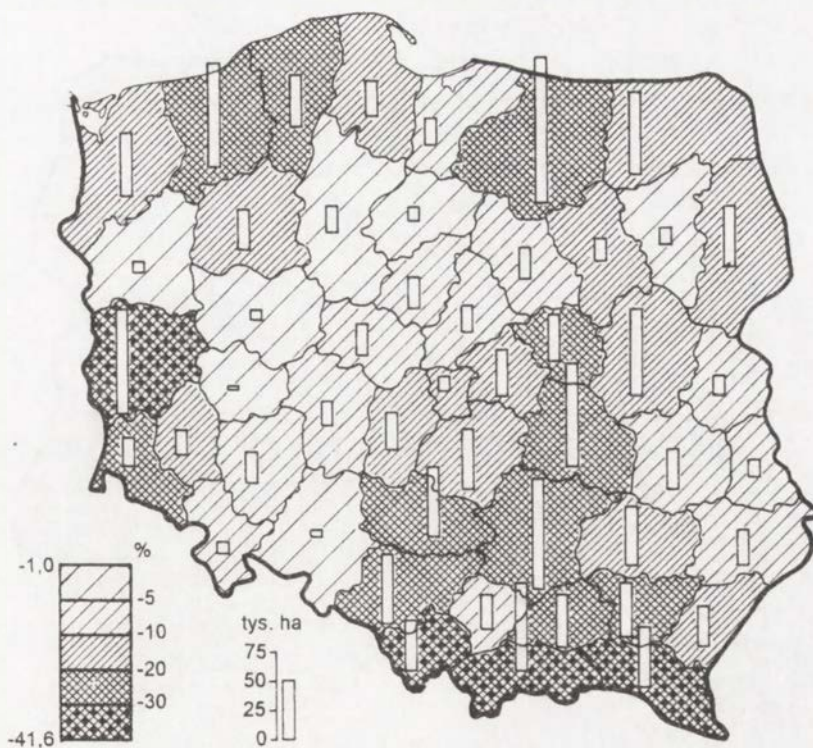

Ryc. 16. Powierzchnia UR na 1 traktor w 1996 r.
 Traktory w tys. sztuk w 1996 r.
 Area of agricultural land per 1 tractor in 1996. Tractors in thousand in 1996

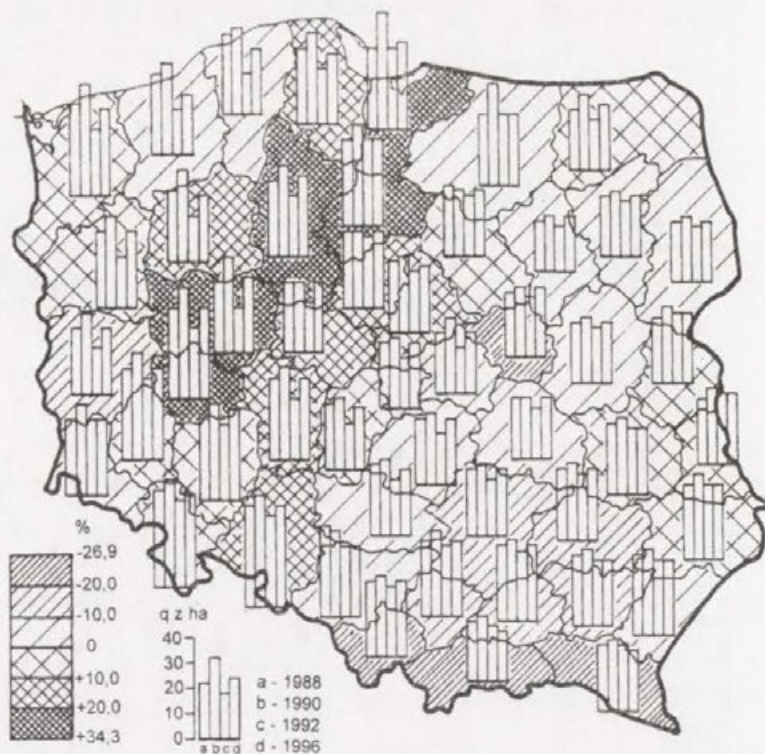
Ryc. 17. Udział odłogów i ugorów w powierzchni gruntów ornych w 1996 r.
Powierzchnia odłogów w tys. ha w 1996 r.

Share of uncultivated areas and follows in area of tilled land in 1996. Area of follows in thousand ha in 1996

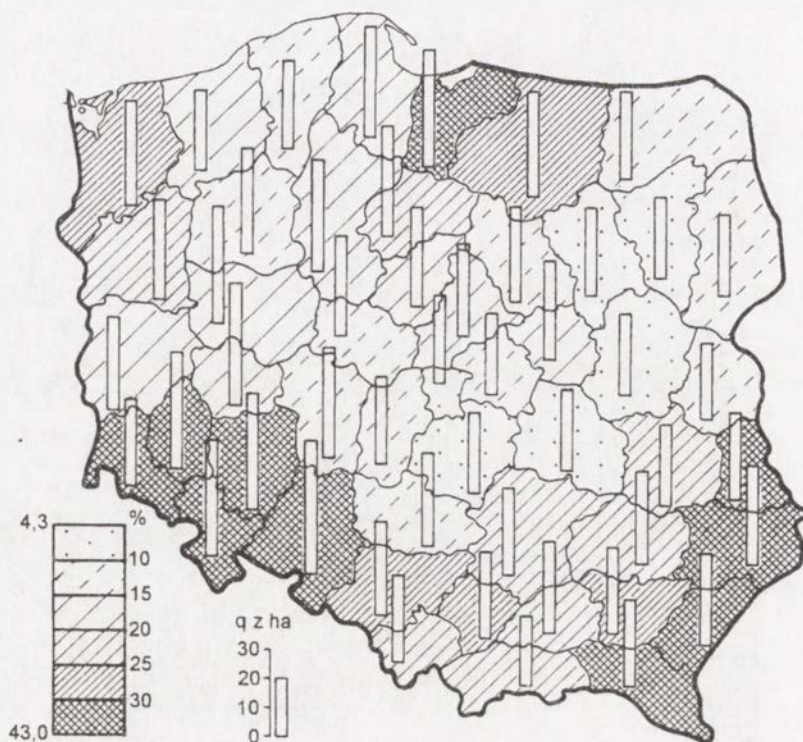

Ryc. 18. Zmiany powierzchni zasiewów w latach 1988-1996
Zmiany w tys. ha w 1988-1996

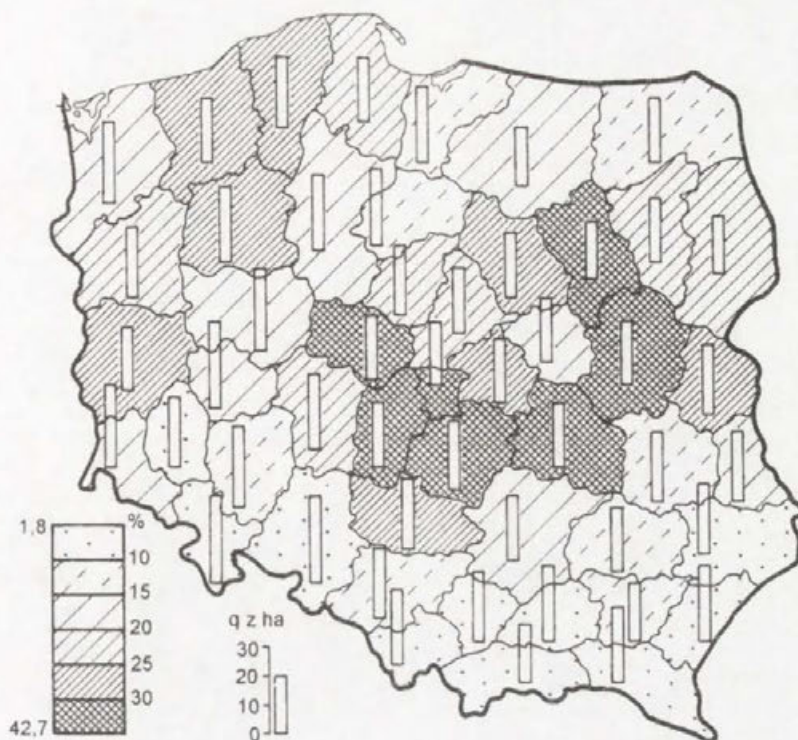
Changes in area of cropland in 1988-1996. Changes in thousand ha in 1988-1996

Ryc. 19. Zmiany powierzchni zasiewów zbóż w 1988-1996
 Plony zbóż w latach 1988, 1992, 1996
 Changes in grain cropland in 1988-1996. Harvest of grain in 1988, 1992, 1996

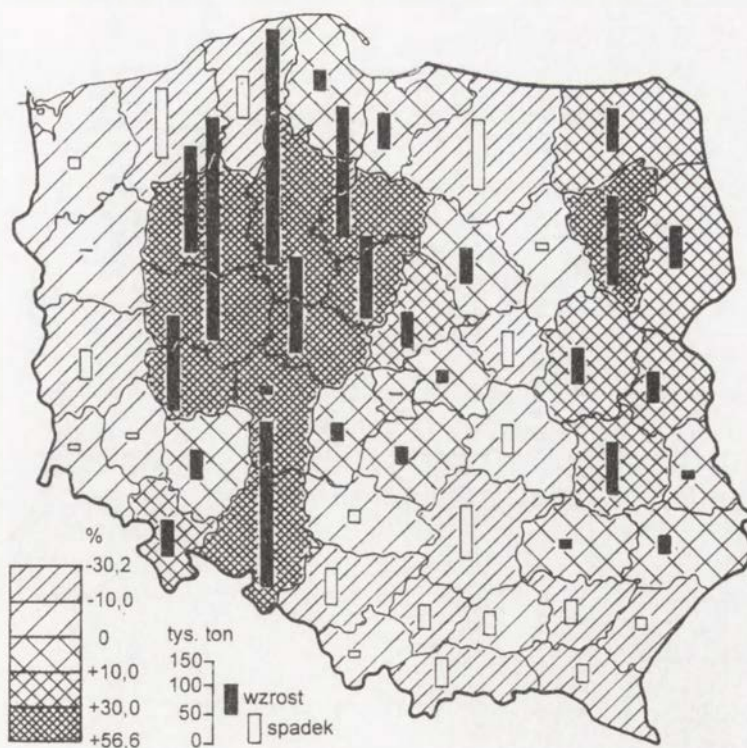

Ryc. 20. Udział pszenicy w powierzchni zasiewów w 1996 r.
 Plony pszenicy w 1996 r.
 Share of wheat in cropland in 1996. Yield of wheat in 1996

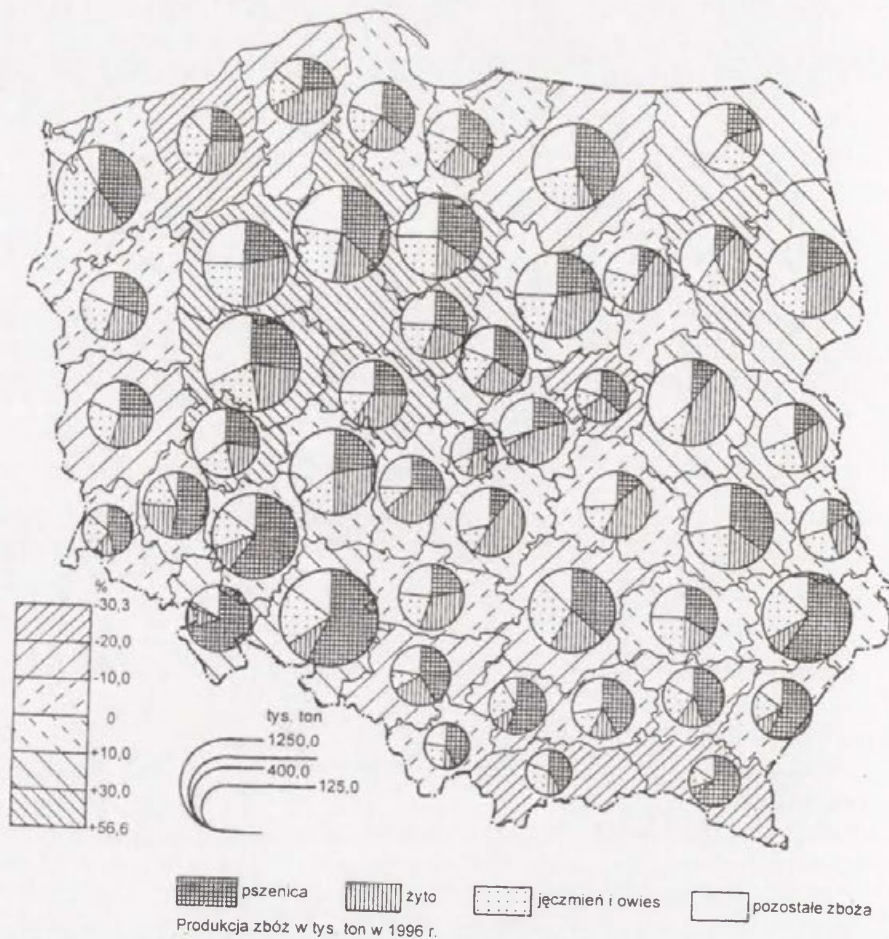
Ryc. 21. Udział żyta w powierzchni zasiewów w 1996 r.
Plony żyta w 1996 r.

Share of rye in total cropland in 1996. Yield of rye in 1996

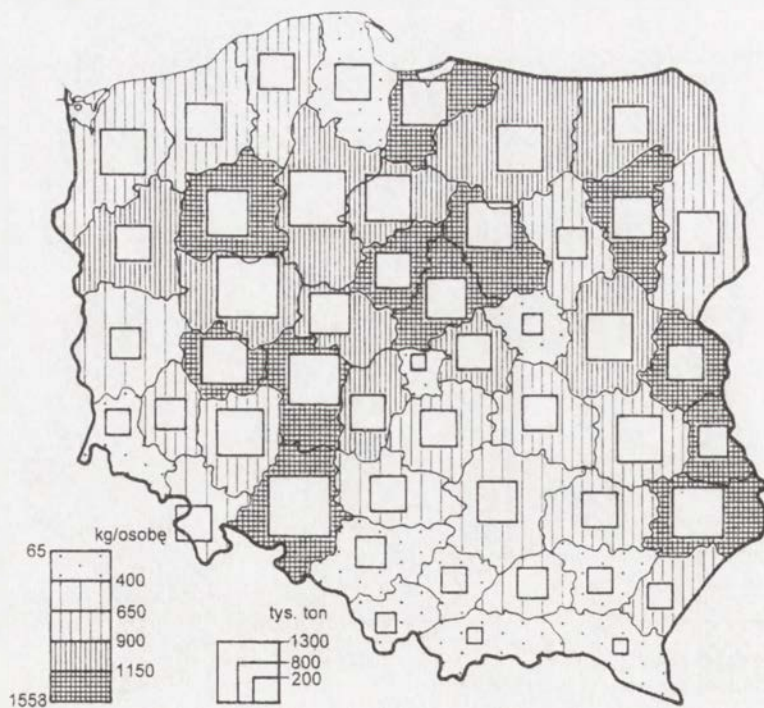

Ryc. 22. Zmiany w produkcji zbóż w latach 1988-1996
Zmiany w tys. ton w 1988-1996

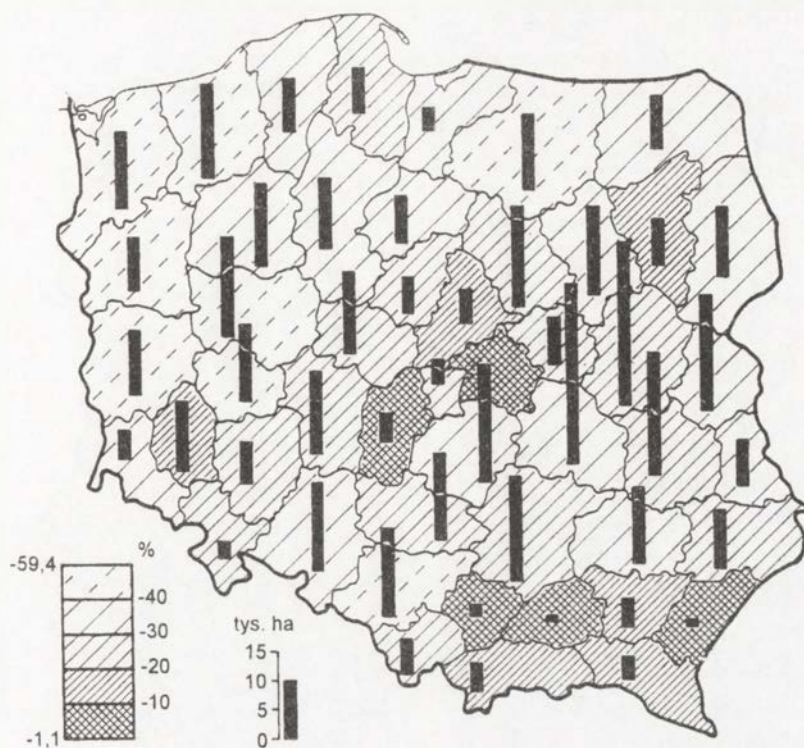
Changes in cereals production in 1988-1996. Changes in thousand ton 1988-1996

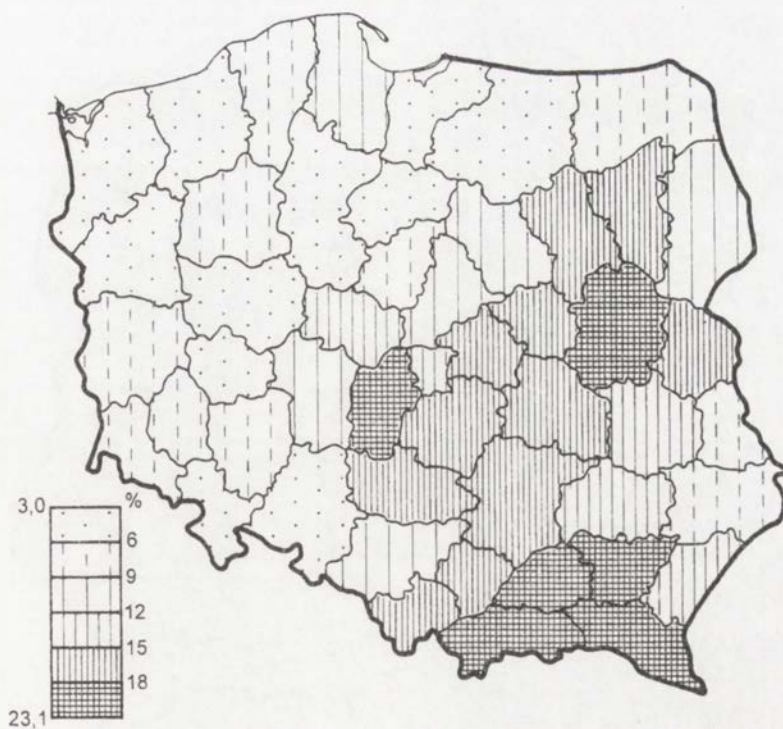
Ryc. 23. Struktura produkcji zbóż w 1996 r.
Structure of cereals production in 1996

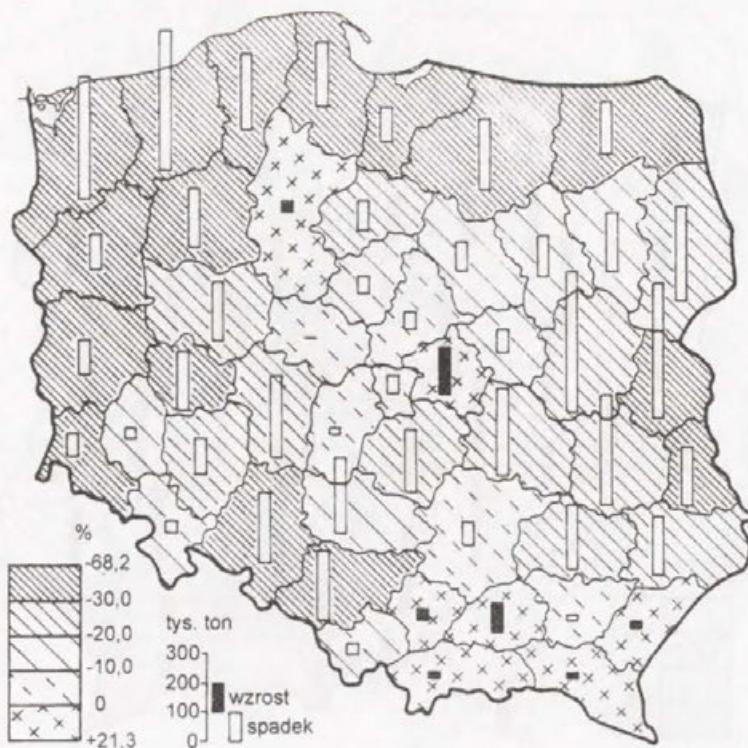
Ryc. 24. Produkcja zbóż na osobę w 1996 r.
Wielkość produkcji zbóż w 1996 r.
Cereals production per 1 person in 1996. Volume of production of cereals in 1996

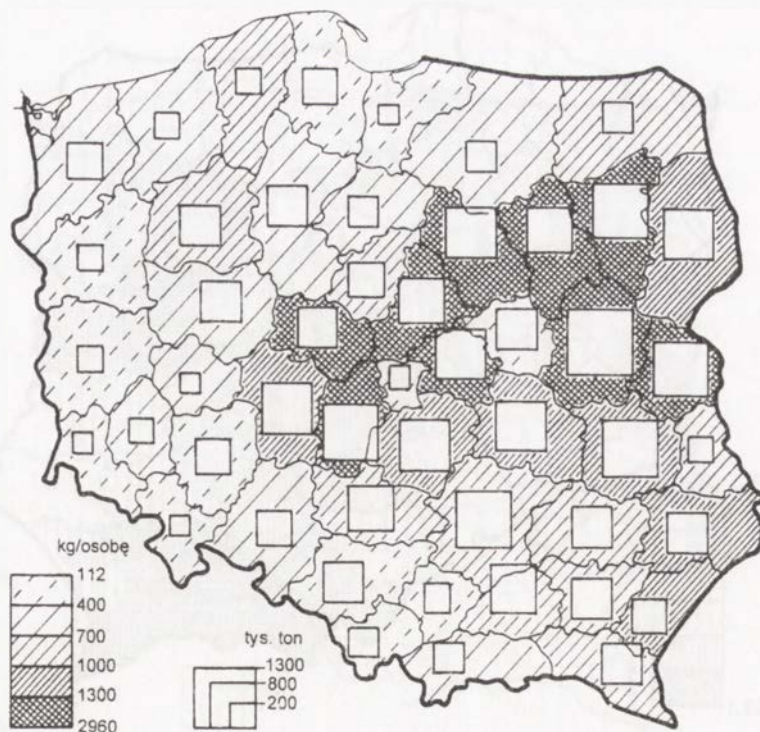
Ryc. 25. Zmiany w uprawie ziemniaków w latach 1988-1996
 Zmiany uprawy w tys. ha w latach 198-1996
 Changes in area under potatoes in 1988-1996. Changes in cultivation in thousand ha 1988-1996

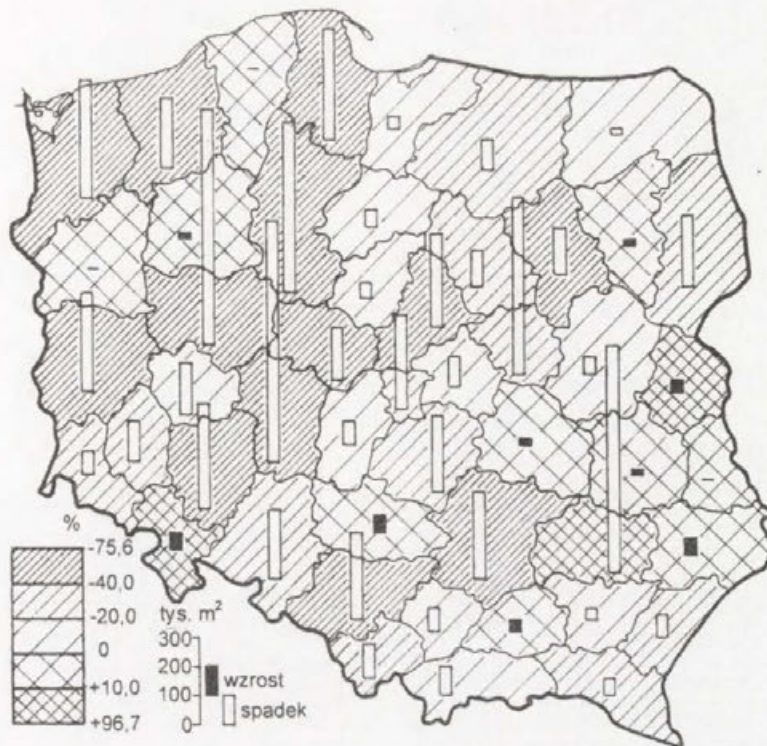
Ryc. 26. Udział ziemniaków w powierzchni zasiewów w 1996 r.
 Plony ziemniaków w 1996.
 Share of potatoes in area of cropland in 1996. Yield of potatoes in 1996

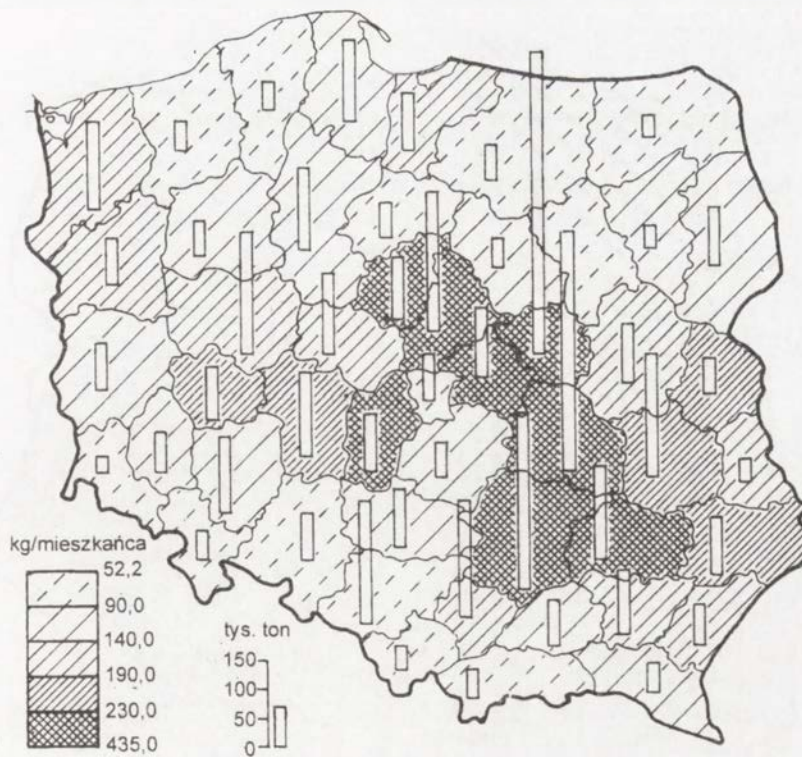
Ryc. 27. Zmiany w produkcji ziemniaków w latach 1988-1996
 Zmiany w tys. ton w latach 1988-1996
 Changes in potatoes production in 1988-1996. Changes in thousand ton in 1988-1996

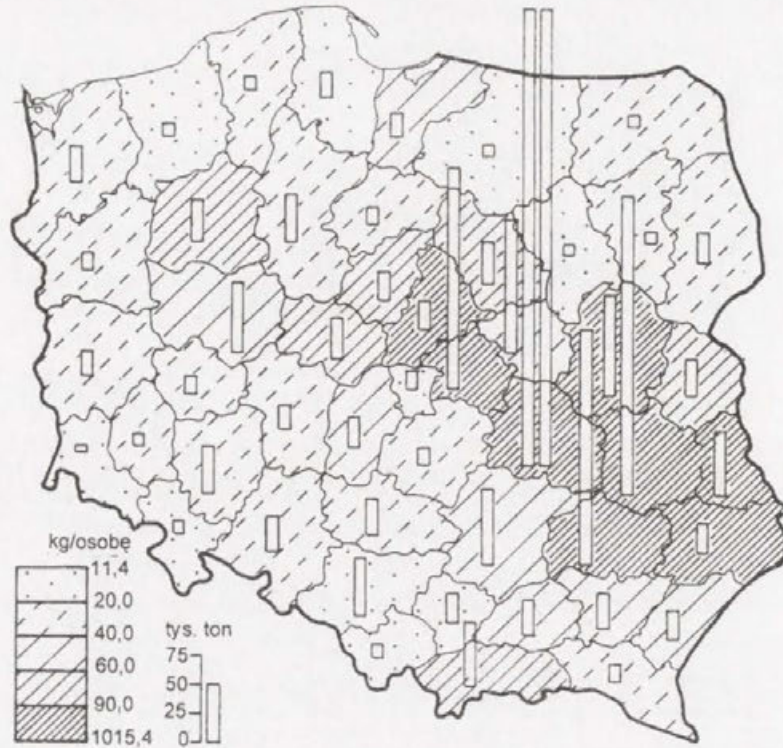
Ryc. 28. Produkcja ziemniaków na 1 osobę w 1996 r.
 Wielkość produkcji w tys. ton w 1996 r.
 Production of potatoes per 1 person in 1996. Volume of production in thousand ton 1996

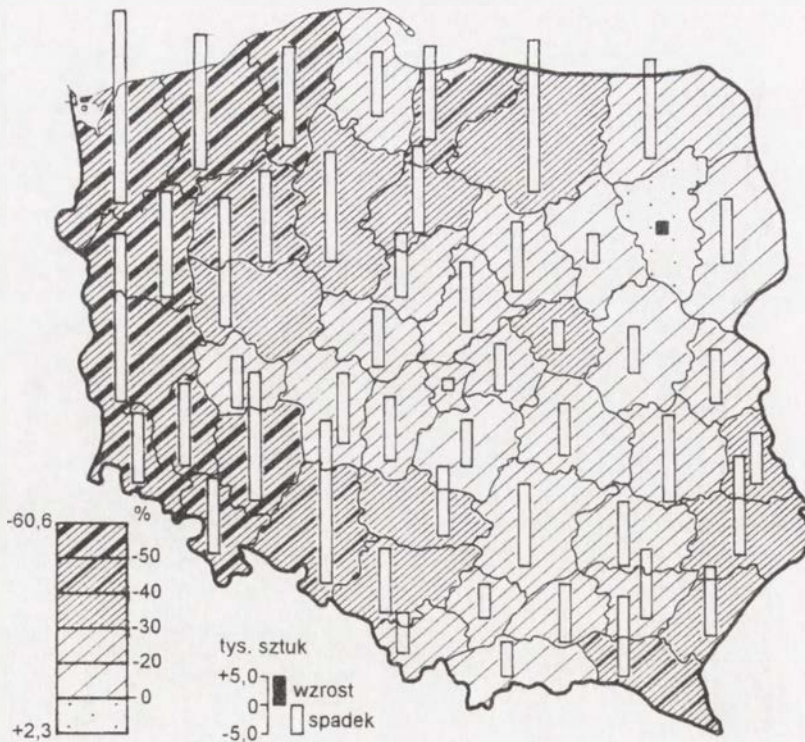
Ryc. 29. Zmiany powierzchni uprawy warzyw pod osłonami w latach 1988-1996
Zmiany w tys. m² w 1988/96
Changes in cultivation of vegetables under covers in 1988-1996. Changes in thousand m² in 1988-1996

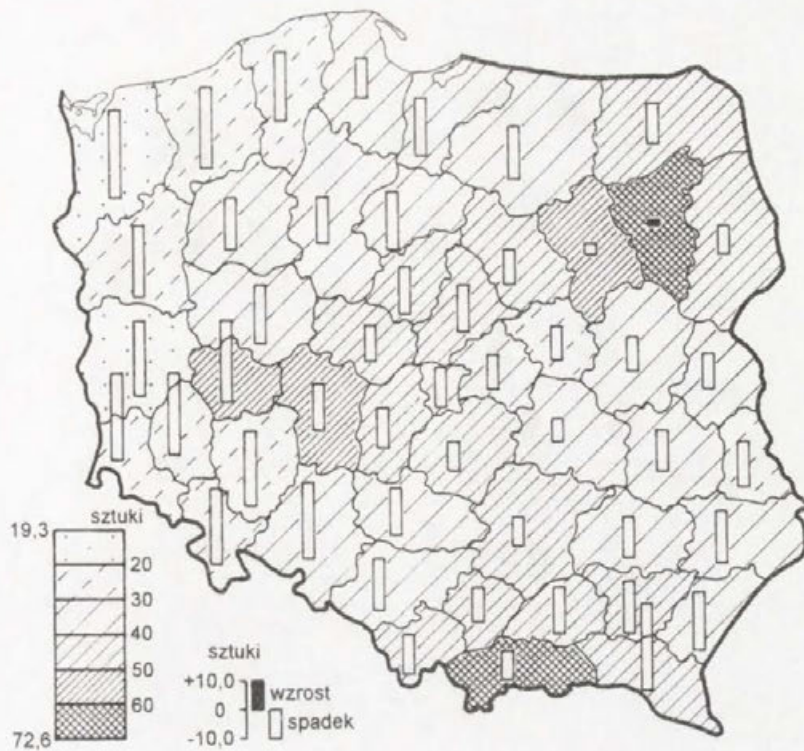
Ryc. 30. Produkcja warzyw na 1 osobę w 1996 r.
Produkcja warzyw w tys. ton w 1996 r.
Production of vegetables per 1 person in 1996. Production of vegetables in thousand tons in 1996

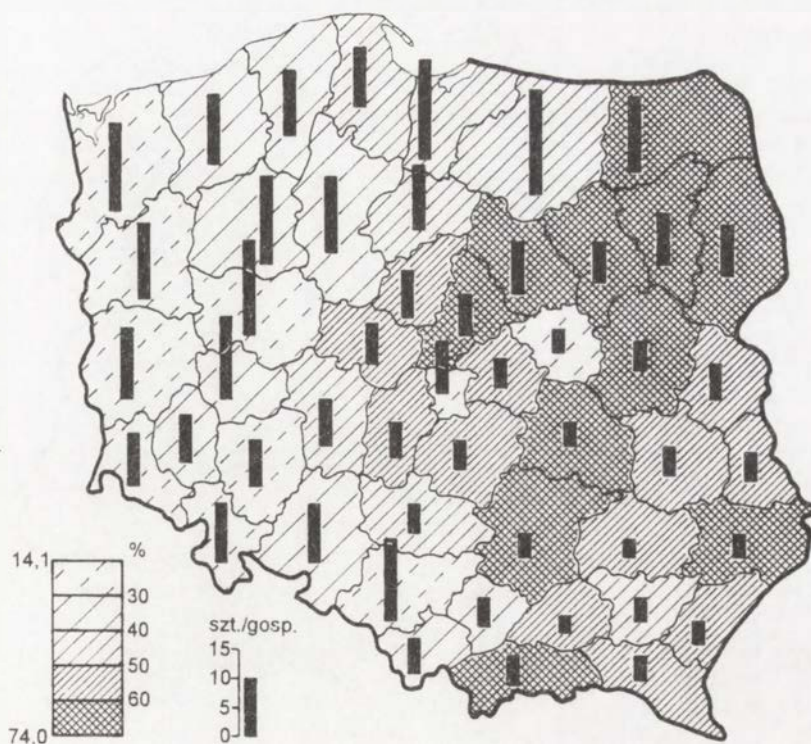
Ryc. 31. Produkcja owoców na 1 osobę w latach 1988-1996
Produkcja owoców w tys. ton w 1996 r.
Fruits production per 1 person in 1988-1996. Fruits production in thousand ton in 1996

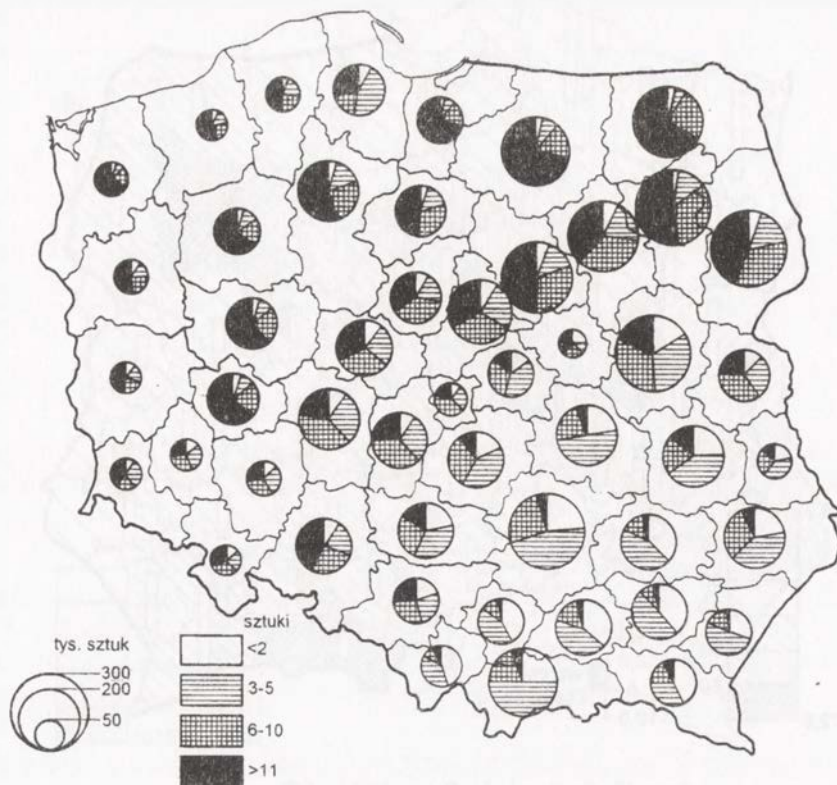
Ryc. 32. Zmiany pogłowia bydła w latach 1988-1996
Zmiany w tys. sztuk w latach 1988-1996
Changes in cattle raising in 1988-1996. Change in thousand heads in 1988-1996

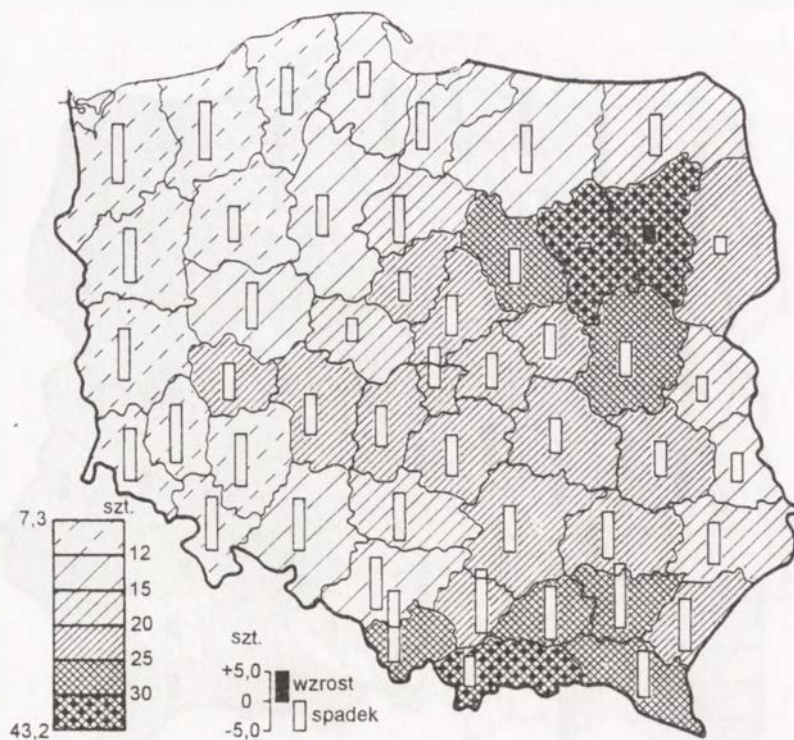
Ryc. 33. Pogłowie bydła na 100 ha UR w 1996 r.
 Zmiany w sztukach na 100 ha UR w latach 1988-1996
 Number of cattle per 100 ha of agricultural land in 1996.
 Changes in number of cattle per 100 ha of agricultural land in 1988-1996

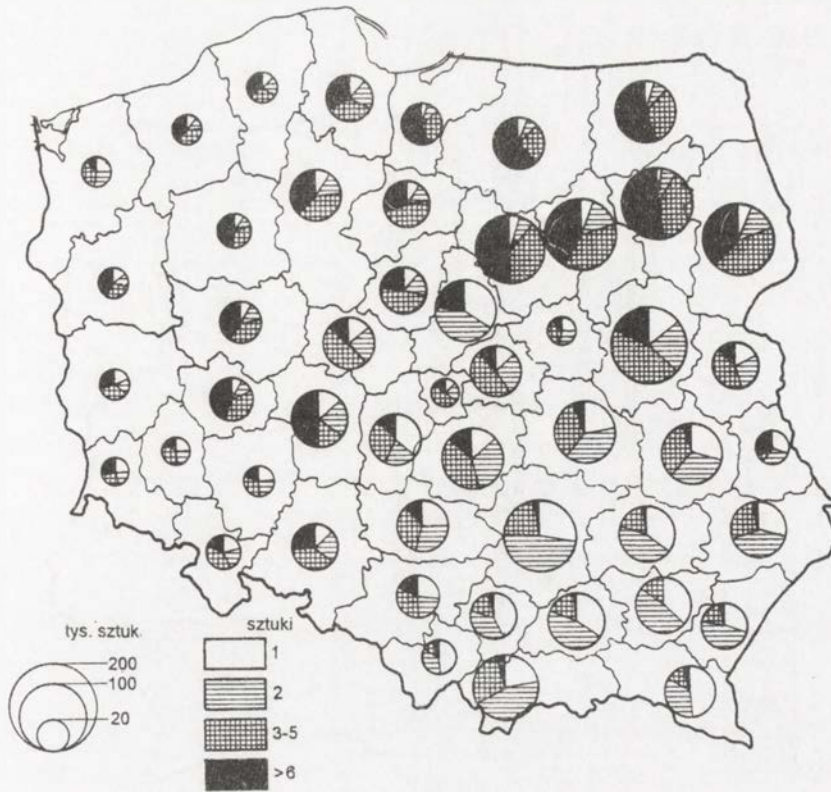
Ryc. 34. Udział gospodarstw indywidualnych prowadzących chów bydła w 1996 r.
 Średnia wielkość stada w 1996 r.
 Share of individual farms raising cattle in 1996. Average size of a herd in 1996

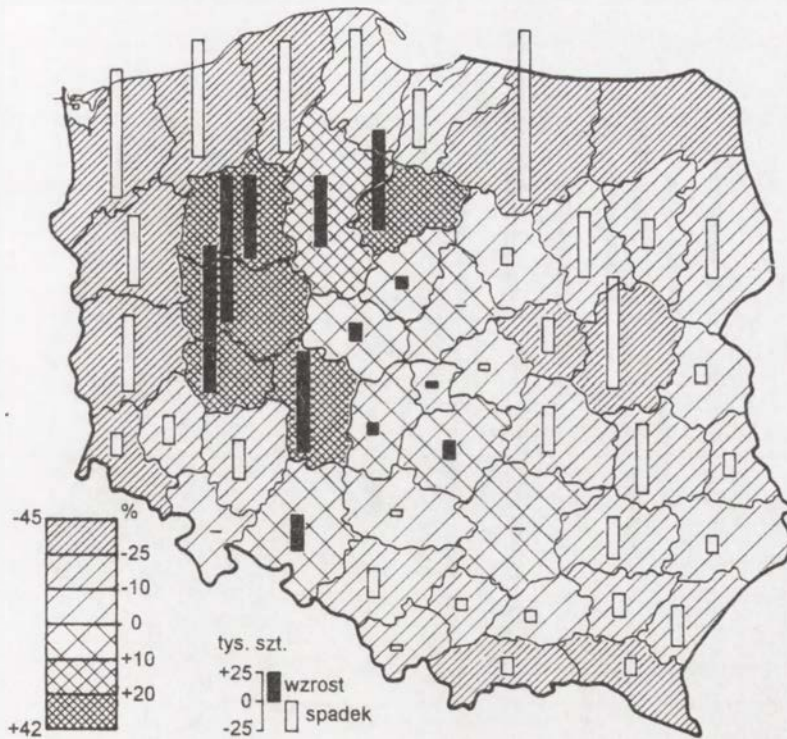
Ryc. 35. Struktura chowu bydła w gospodarstwach prowadzących chów w 1996 r.
Structure of cattle raising in farms practising raising in 1996

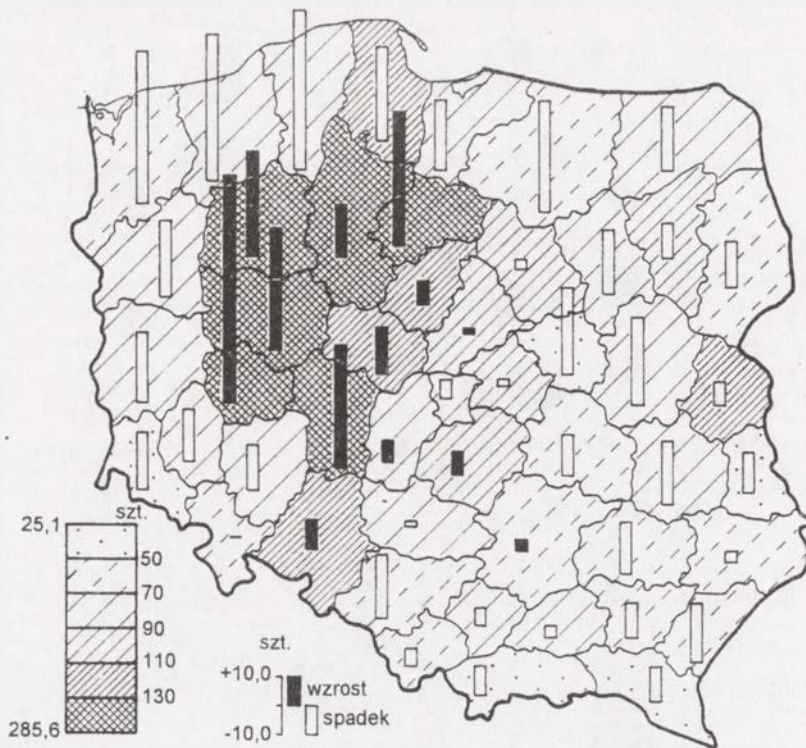
Ryc. 36. Pogłowie krów na 100 ha UR w 1996 r.
Zmiany w sztukach na 100 ha UR w 1996 r.
Number of cows per 100 ha of agricultural land in 1996.
Changes in number of cows per 100 ha of agricultural land in 1996

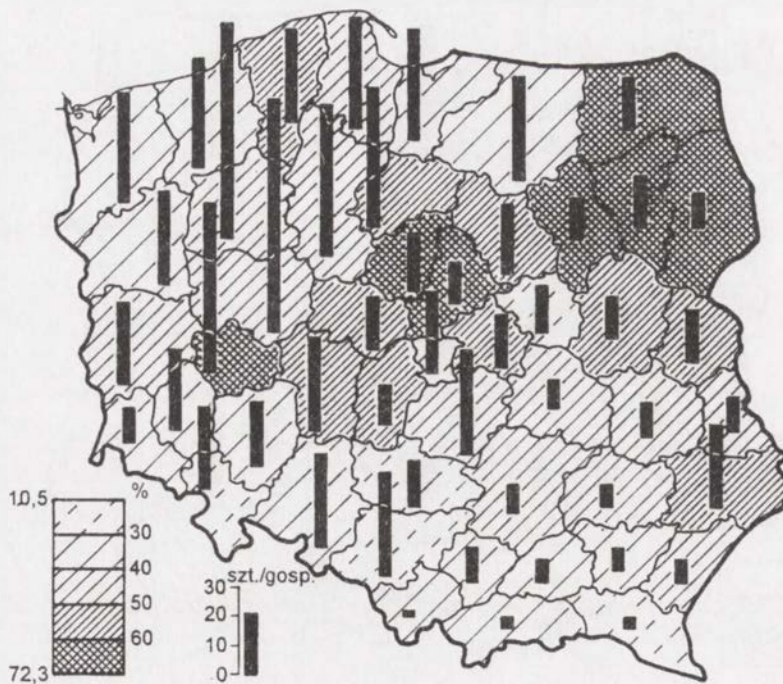
Ryc. 37. Struktura chowu krów w gospodarstwach prowadzących chów w 1996 r.
Structure of raising cows in farms practising raising in 1996

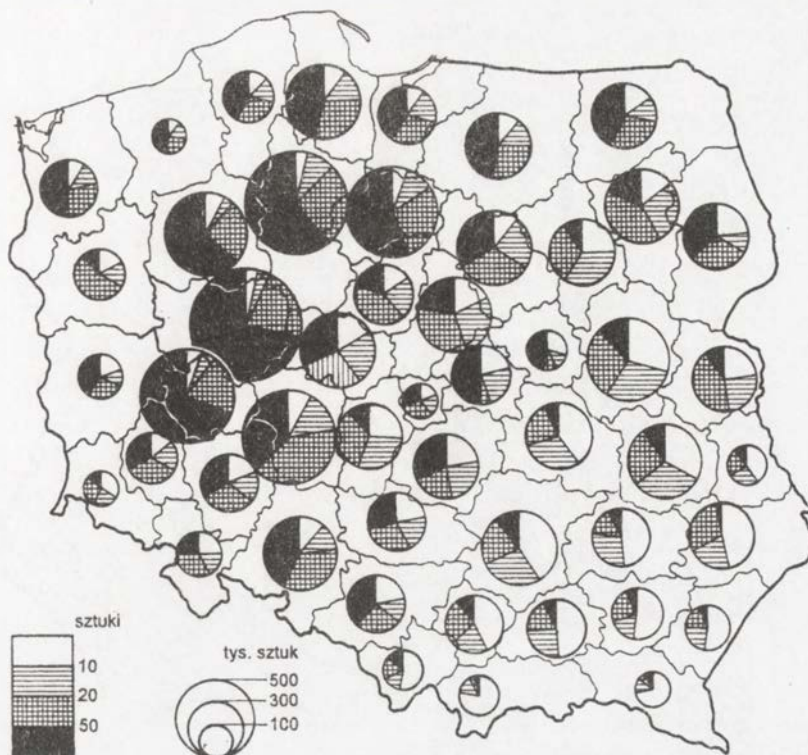
Ryc. 38. Zmiany pogłowia trzody chlewnej w 1996 r.
Zmiany w tys. sztuk w latach 1988-1996
Changes in number of pigs in 1996. Changes in thousand pigs in 1988-1996

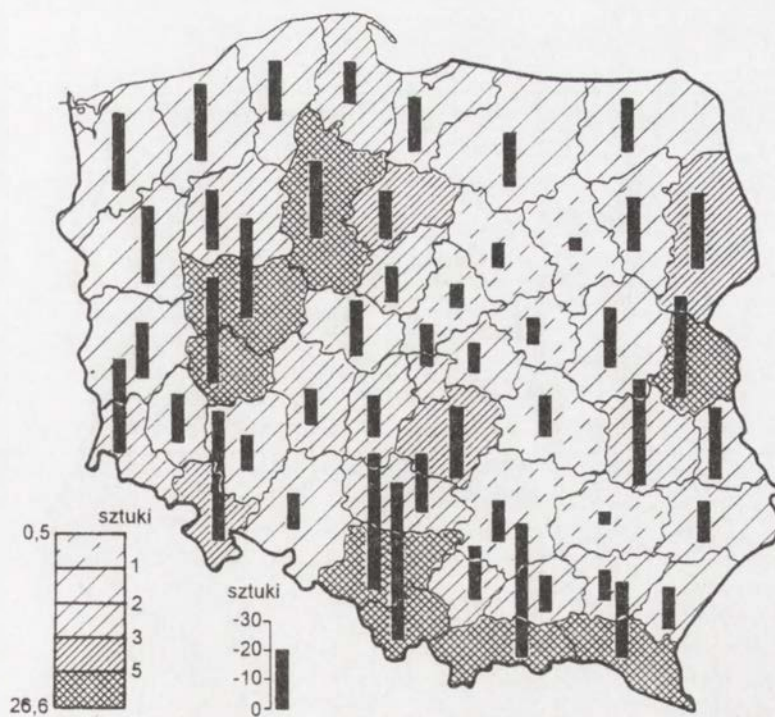
Ryc. 39. Pogłowie trzody chlewnej na 100 ha UR w 1996 r.
Zmiany w sztukach na 100 ha UR w latach 1988-1996
Number of pigs per 100 ha of agricultural land in 1996.
Changes in number pigs per 100 ha of agricultural land in 1988-1996

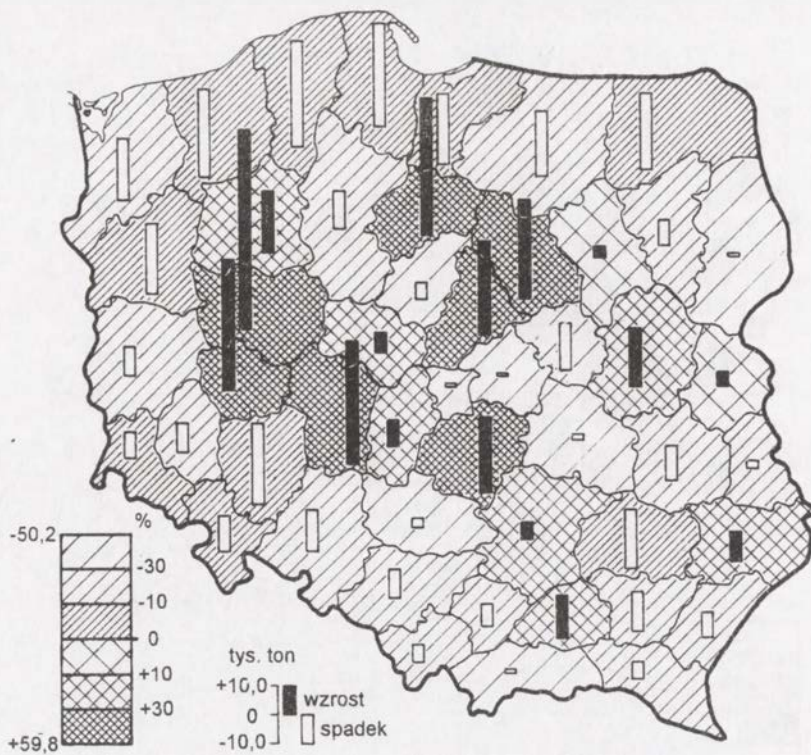
Ryc. 40. Udział gospodarstw indywidualnych prowadzących chów trzody chlewnej w 1995 r.
Średnia wielkość stada w 1995 r.
Share of individual farms breeding pigs in 1995. Average size of herd in 1995

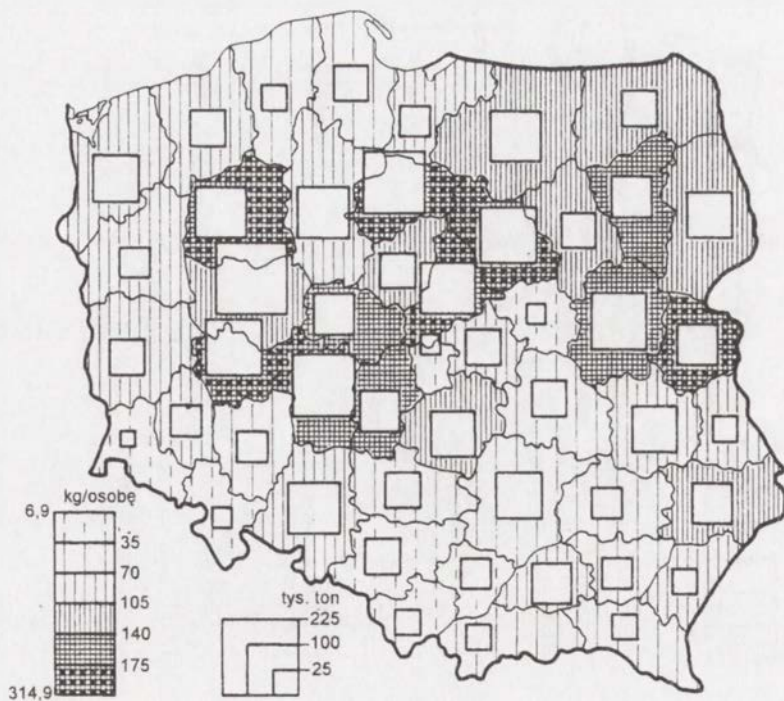
Ryc. 41. Struktura chowu trzody chlewnej w gospodarstwach prowadzących chów w 1995 r.
Structure of pig breeding in farms practising breeding in 1995

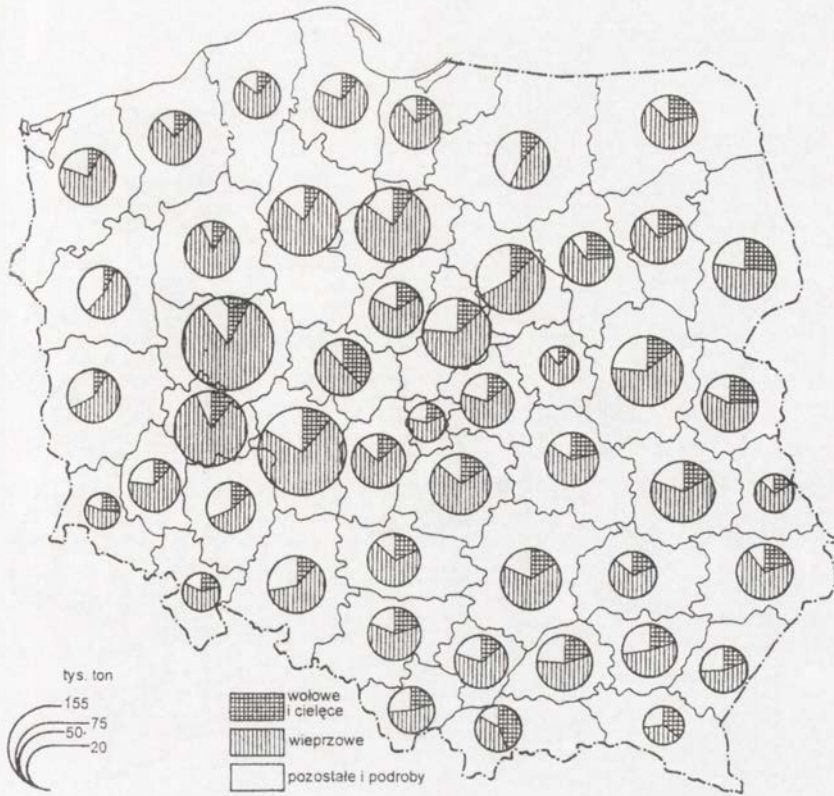
Ryc. 42. Pogłowie owiec na 100 ha UR w 1996 r.
Zmiany w sztukach na 100 ha UR w latach 1988-1996
Number of sheep per 100 ha of agricultural land in 1996.
Changes in number of animals per 100 ha of agricultural land in 1988-1996

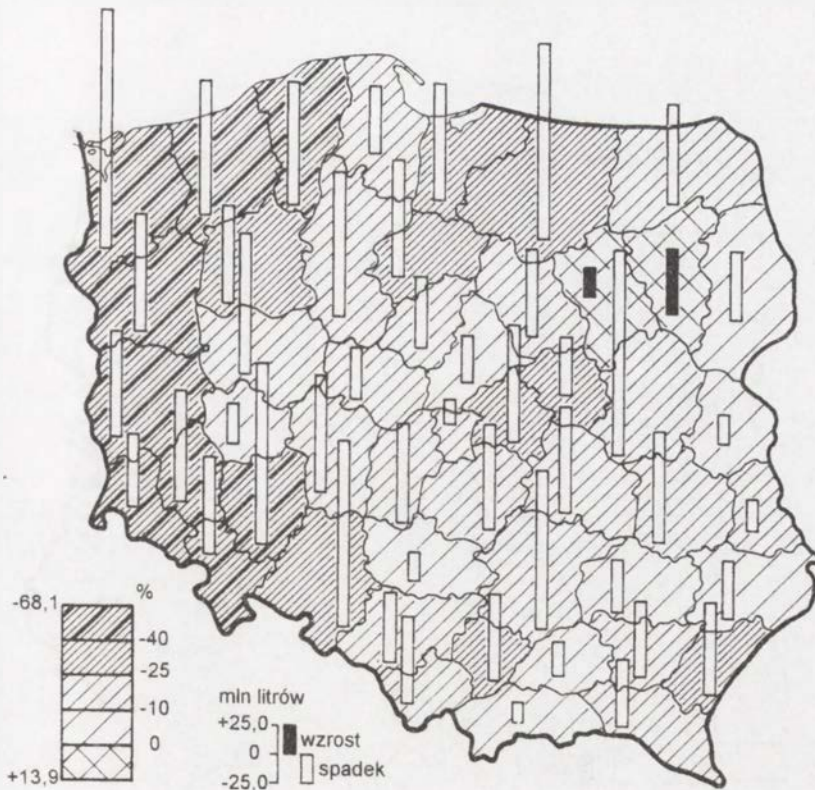
Ryc. 43. Zmiany w produkcji mięsa w latach 1988-1996
Zmiany w tys. ton w latach 1988-1996
Changes in meat production in 1988-1996. Changes in thousand tons in 1988-1996

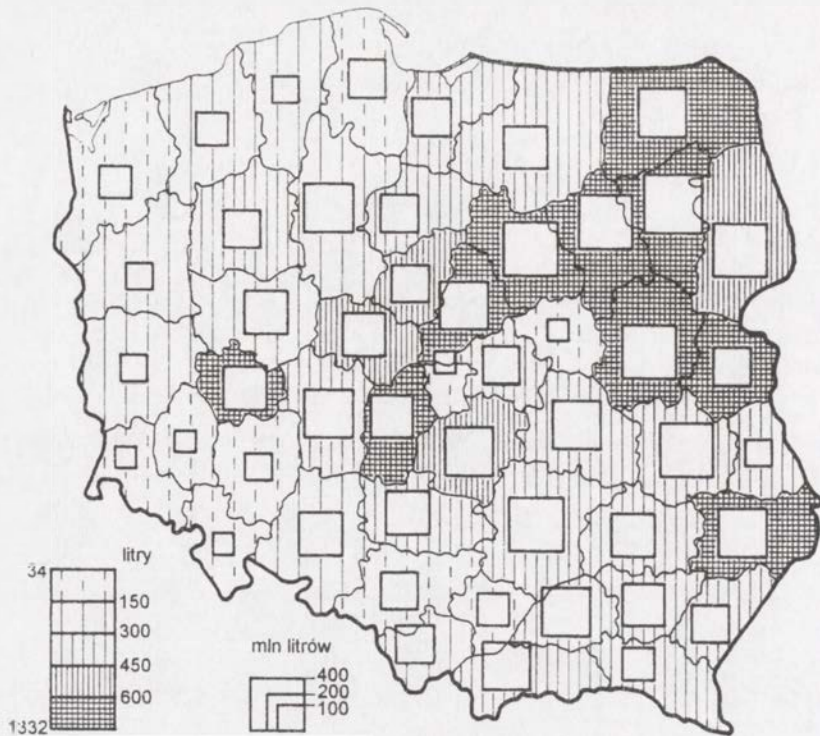
Ryc. 44. Produkcja mięsa na osobę w 1996 r.
Produkcja mięsa w tys. ton w 1996 r.
Production of meat per 1 person in 1996. Production of meat in thousand tons in 1996

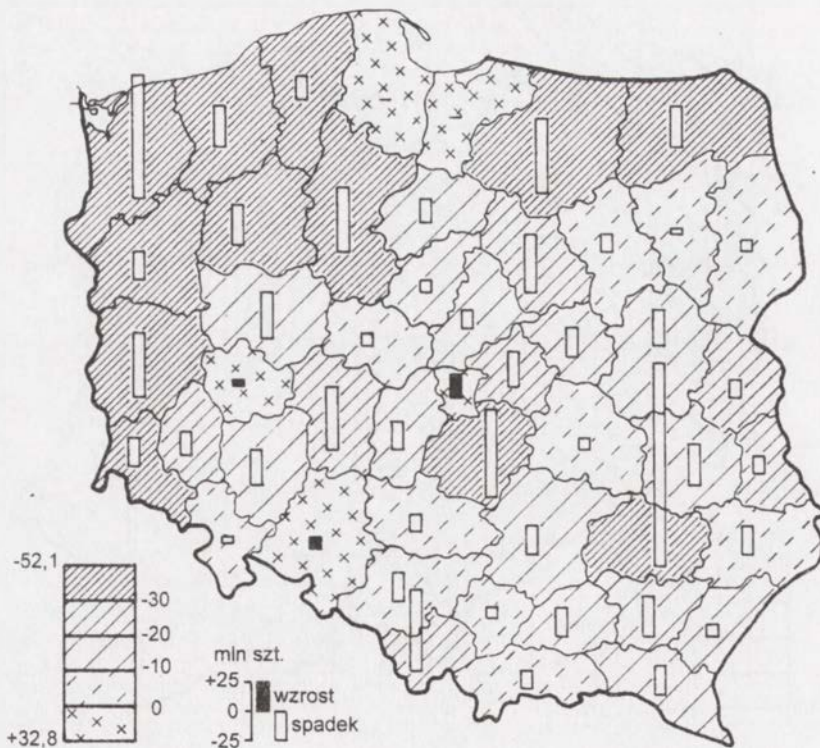
Ryc. 45. Struktura produkcji mięsa w 1996 r.
Structure of meat production in 1996

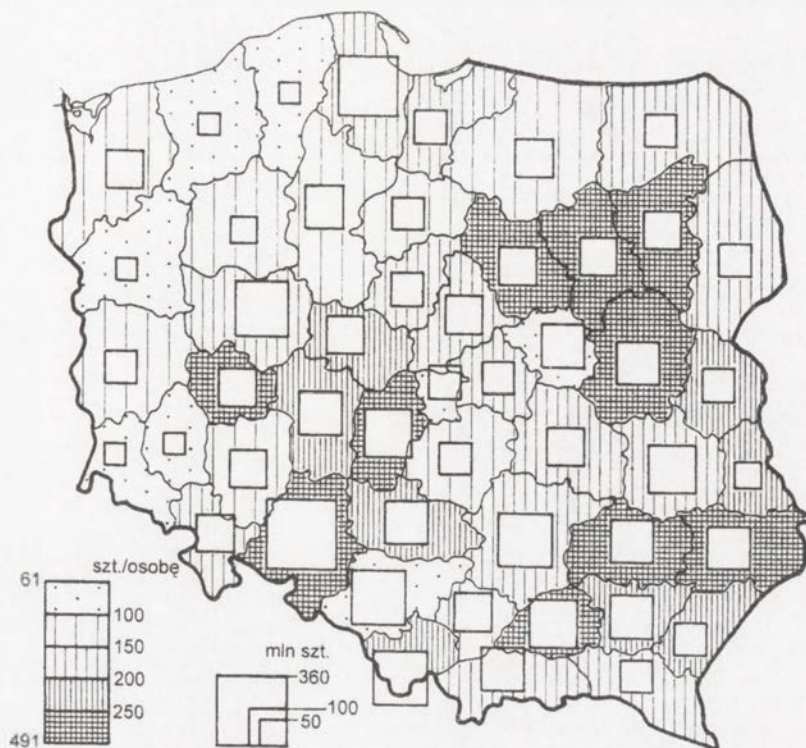
Ryc. 46. Zmiany w produkcji mleka w latach 1988-1996
Zmiany w tys. litrów latach 1988-1996
Changes in milk production in 1988-1996. Changes in thousand litres in 1988-1996

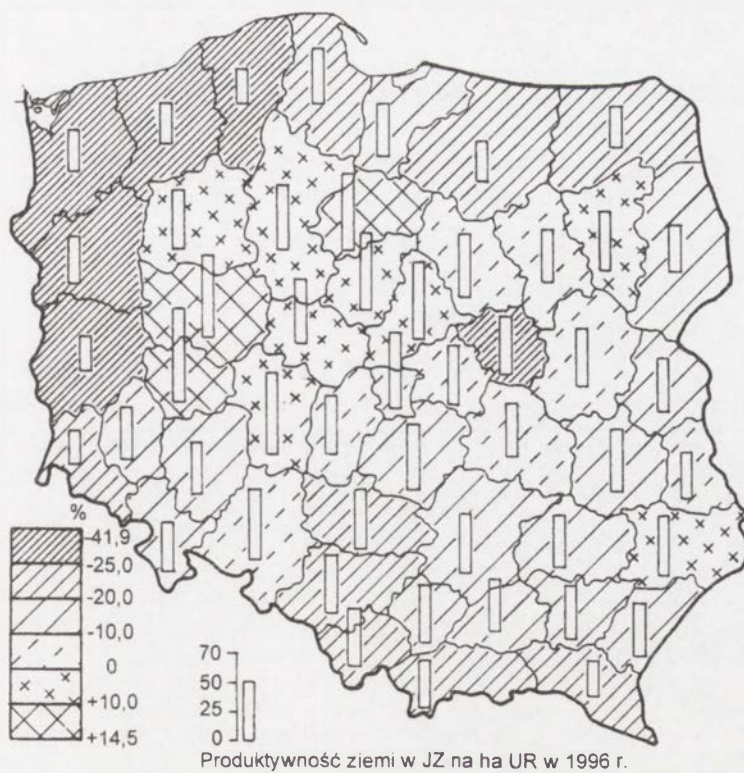
Ryc. 47. Produkcja mleka na osobę w 1996 r.
Produkcja mleka w mln litrów w 1996 r.
Production of milk per 1 person in 1996. Production of milk in million litres in 1996

Ryc. 48. Zmiany w produkcji jaj w latach 1988-1996
Changes in production of eggs in 1988-1996

Ryc. 49. Produkcja jaj na osobę w 1996 r.
Produkcja jaj w mln sztuk w 1996 r.
Production of eggs per 1 person in 1996. Production of eggs in million units in 1996

Ryc. 50. Zmiany produkcji globalnej rolnictwa w latach 1988-1996
Changes in agricultural gross production in 1988-1996

Transformations of spatial structure of Poland's agriculture in 1988-1996

Summary

The paper presents some problems and changes which have occurred in Polish agriculture in 1988-1996.

Despite the run of time the clear and coherent concept of agricultural development and its transformation is absent though the structure of unavoidable variations are in progress.

An appointment into being of the State Treasury Agency for Agricultural Estate dealing with the land and property of the former State Farms - their distribution (sell, tenure, management) caused a considerable alterations in ownership and land-use. Public sector controlled in 1996 21,4% of land (private sector 78,6%). The land-use however was the following: 9,5% or 1754 thousand ha by public sector and 90,5%, as 2056 thousand ha by private sector - leased from the Agency.

Modifications were observed in amount and structure of individual farms. The number dropped by 3,6%, to 2041 thousand farms whereas the area of agricultural land used increased by 6,3% (899 thousand ha). In result of the reviewed rearrangement the number of farms owing 2-5 ha decreased by 11,4%, farms owing 5-10 ha by 18,1%, and farms owing 10-15 ha by 11,1%. However the number of farms owing 15 ha increased by 33,8% and by 88,4 the area of agricultural land in their disposal. The number of very small farms (1-2 ha) increased by 14,1%. An average acreage of individual farm grew from 6,2 ha to 7,0 ha. The shift was observed in number of rural population and population employment in agriculture. In 1996 the rural population shared 17,9% of the total. Those employed in agriculture dropped by 15,1% but the percent related to totally employed increased to 27,3%. It was the result of the initiated restructuring of economy and decreased by 16,1% of the total employment. Reduced was the employment in agriculture, to 22,7 persons per 100 ha of agricultural land in 1996 (26,6 persons in 1988). The unemployed became a category in the villages and in the agriculture, in 1996 they consisted 44% of unemployed total (1037 thousand persons). Most are to be found on northern territories.

During the examined period the dose of mineral fertilizer decreased by 56,8%, to 84,5 kg NPK¹ pure content per 1 ha in 1996. Differentiation noticed was from 34,8 kg in Płock voivodship to 172,7 kg NPK in Toruń voivodship.

By 1/5 increased the number of tractors (to 1303 units in 1996) mainly due to the growth by 1/3 in sector of individual farms. Tractors there constitute in a half old vehicles, 15 or even 20 years in use.

In result of leaving the poorest soils and idle the agriculture experienced the growing area of fallows, 12,8% or 1790 thousand ha in 1996.

Cropland was reduced by 14,4% (2062 thousand ha) but at the same time area under cereals rose by 3,3% (281 thousand ha) and a share in the cropland structure grew from 58,7% to 70,9%. Cultivated area of potatoes was reduced by 8,9% (545 thousand ha) and also area of plant fodder by 60,0% (1313 thousand ha). In the structure of cultivated cereals increased the area under wheat by 13,8% (301 thousand ha) and it's share from 25,8% to 28,4%. Area of rye was increased by 3,9%. Diminished was area under barley by 9,6% (120 thousand ha) and that of oat by 26,8% (147 thousand ha). The harvest of grains in 1996 reached 25 298 thousand ton that is 794 thousand tons more than in 1988 but by 2716 thousand ton less than in 1990. Production of potatoes was also reduced by 1/4 (7490 thousand ton).

Diversified changes have occurred in breeding and production of animals. Herd of cattle was reduced by almost of 1/3 (30,9% or 3186 thousand heads) with greatest reduction on the western parts of the country. Each 100 ha of agricultural land lost on the average 16,6 heads of cattle; 4,4 heads in Ostrołęka voivodship to 30,7 in Szczecin voivodship. In 1996 less than a half of farms (47,7%) continue to breed cattle, with 43,8 heads per 100 ha of agricultural land (58,8 heads in 1988) with range from 19,3 heads in Zielona Góra voivodship to 72,6 heads in Nowy Sącz voivodship. As far as cows are concerned the herd was diminished by 28,0% to 3461 heads in 1996, with maximum reduction by 40% over the western and north-western areas. In 1996 there were on the average 18,8 cows per 100 ha of agricultural land, from 7,3 heads in Zielona Góra voivodship to 43,2

¹ NPK - kg NPK pure content per 1 ha

heads in Nowy Sącz voivodship. Cow raising was practised by only 45,6 farms, among them 1/5 farms owned only 1 cow. Much diversification occurred in pig breeding, with decrease by 3,6% (770 thousand heads) in 1989. Then increase by 17,3% (3251 thousand heads) in 1992; decrease by 14,6% (3226 thousand heads) in 1993, increase by 8,3% (1558 thousand) in 1995 and again decrease by 8,3% (1558 thousand heads) in 1996. Altogether the herd of pigs was reduced by 8,4% (1641 thousand) with extreme reduction, more than 25%, occurring over the western and northern territories and Carpathian voivodship. However an increase by more than 20% was recorded in Wielkopolska and Toruń voivodship. The number of pigs per 100 ha of agricultural land was 97,2 heads in 1996, from 25,1 heads in Krosno voivodship, to 285,6 heads in Leszno voivodship. In pig breeding was engaged slightly over 2/5 of individual farm total (42,5%) (compare with 62,7% in 1988). Predominantly the number of pigs in a farm is small, from 2 to 5 heads. Meat production in 1996 amounted to 3105 thousand tons and it was less (by 7,3%) than in 1991, but much higher (by 15,3%) than in 1994. Most significant reduction by more than 30% was recorded on western and northern territories, risen however by 30% in Wielkopolska district and western Mazowsze.

Milk production amounted to 11 514 mln l and was by 1/4 (3823 mln l) lower than in 1988. Most striking decrease occurred over western and northern territories. Only in Łomża voivodship there was slight growth (by 13,9%). Gross agricultural production in 1996 was by 1/10 lower than in 1988 with greatest reduction, by 1/4, taking place in western and northern territories, yet with a growth by 10% in Wielkopolska and Toruń voivodship.

Significant changes have occurred in consumption of basic food products, in the scale of a country, the particular regions, within individual households and different professional groups of population. Reduced was the consumption of majority of food products, e.g. milk by 16,8% in household rural-industrial, by 35,4% in industrial households. Only consumption of a few products grew, as fruit - from 4,1% in rural households to 36,4% in industrial households, and vegetable fat from 60,0% in peasant-worker households to 87,0% in peasant households. Most significant decrease in consumption of meat, butter, milk, cream and eggs have occurred in worker's households.

A considerable changes in consumption of basic food products have occurred also within households of the particular professional groups of population. Greatest decrease in consumption has affected the households with lowest consumption, what can be taken as an evidence of pauperization of a considerable segment of the society. Thus during 1988-1996 within the households of emeritus category, characterized by lowest consumption - the consumption of vegetables decreased by 31,8%, fruits by 28,4%, butter by 20,9, milk 27,3%, cheeses by 49,3%, eggs 37,6%.

Despite the transformations concluded - a considerable diversifications in consumption of basic food products existed among the households of particular socio-professional groups of population as well as among the households themselves. The group of peasant households was characterized in 1996 by highest consumption of bakery goods (102,2 kg), flour (24,2 kg), butter (75,6 kg), milk (116,6 l), cream (9,0 kg), eggs (218,2) per person. High was consumption of potatoes and vegetable in peasant households, with lowest consumption in hired labourers households. In worker's households the lowest was consumption of groats (4,1 kg), fruits (36,5 kg), meat (56,0 kg), butter (3,1 kg), milk (60,6 l), eggs (151,4 per person, whereas the lowest was consumption of bakery goods (75,6 kg), potatoes (72,7 kg) and vegetable fats (10,7 kg), but at the same time highest amongst all groups of households was the consumption of fruits (57,6 kg) and cheeses (11,5 kg).

Thus among the households have existed different models of consumption in result of prevailing traditions and financial possibilities. To some extent, especially in workers households, this was also a result of rational models of consumption. Still in consumption of basic food products continues to exist much regional differentiation conditioned by the hitherto socio-economic development.

Informacje dla autorów i czytelników

„Zeszyty IGiPZ PAN” ukazują się w standardowym nakładzie 100 egzemplarzy (w tym 10 autorskich).

Sprzedaż publikacji IGiPZ PAN prowadzą księgarnie:

- ORWN-BIS, ul. Twarda 51/55, 00-818 Warszawa, tel. 69 78 835, czynna od poniedziałku do piątku w godz. od 10 do 18.

- ORWN, Pałac Kultury i Nauki, Warszawa.

Wymagania techniczne stawiane pracom składanym do druku w serii „Zeszyty IGiPZ PAN”

Tekst i tabele należy przygotować na dyskietce (3,5” Microdisks) w programie WORD 7.0 lub 6.0, podpisy pod ryciny w języku polskim i angielskim powinny być umieszczone w oddzielnym pliku, ryciny (opracowane komputerowo lub na kalce) w postaci czystorysów gotowych do druku.

Do każdej pracy w języku polskim należy dołączyć streszczenie angielskie (1-2 strony) oraz abstrakt (3 - 4 zdania) i słowa kluczowe (3 - 4), również w języku angielskim.

1996

37. ANNA BEATA ADAMCZYK - Charakterystyka wiatrów silnych i bardzo silnych w Polsce; JAROSŁAW BARANOWSKI - Wielkość zachmurzenia w Warszawie w zależności od cyrkulacji atmosferycznej.
38. HALINA POWĘSKA, TOMASZ KOMORNICKI - Przejścia graniczne: Kostrzyn, Słubice, Świecko, Gubin - podstawowe funkcje i strefa oddziaływania na terenie Polski i Niemiec; JOANNA PAPIS, TOMASZ KOMORNICKI - Miasto Duszniki Zdrój jako gmina przygraniczna.
39. LESZEK KOLENDOWICZ - Burze na obszarze Polski Północno-Zachodniej w świetle częstości występowania różnych typów cyrkulacji atmosfery.
40. ROMAN SZCZĘSNY - Rolnictwo i gospodarka żywnościowa w okresie restrukturyzacji 1989-1994.
41. PIOTR KORCELLI (red.) - Aglomeracje miejskie w procesie transformacji: I.
42. PIOTR KORCELLI (red.) - Aglomeracje miejskie w procesie transformacji: II.

1997

43. PIOTR KORCELLI (red.) - Aglomeracje miejskie w procesie transformacji: III.
44. PIOTR KORCELLI (red.) - Aglomeracje miejskie w procesie transformacji: IV.
45. PIOTR KORCELLI (red.) - Aglomeracje miejskie w procesie transformacji: V.
46. PIOTR KORCELLI (red.) - Aglomeracje miejskie w procesie transformacji: VI.
47. PIOTR EBERHARDT - Problematyka narodowościowa Estonii.
48. WŁODZIMIERZ ZGLIŃSKI - Przekształcenia państwowego rolnictwa - skutki społeczne, ekonomiczne i przestrzenne.
49. BOŻENNA GRABIŃSKA - Geografia plażów na tle świata. Regionalizacja zoogeograficzna kręgowców Europy. Powierzchnia jednostki a bogactwo taksonomiczne ssaków.

50. ROMAN SZCZĘSNY - Struktura przestrzenna rolnictwa Polski w 1995 roku.

1998

51. KRZYSZTOF BŁAŻEJCZYK - Promieniowanie słoneczne a gospodarka cieplna organizmu człowieka.
52. ZYGMUNT BABIŃSKI (red.) - „Mongolia 96” – Niektóre zagadnienia badawcze ekspedycji – Raport.
53. ANDRZEJ GAWRYSZEWSKI, PIOTR KORCELLI, EWA NOWOSIELSKA - Funkcje metropolitalne Warszawy.
54. PIOTR EBERHARDT - Problematyka narodowościowa Łotwy.
55. JERZY GRZESZCZAK - Przesunięcie „miasto-wieś” w przemyśle krajów Unii Europejskiej.
56. WŁADYSŁAWA STOLA - Ludność wiejska Polski. Przemiany struktury demograficznej i społeczno-zawodowej.
57. BOŻENNA GRABIŃSKA - Geografia gadów Europy na tle świata.

1999

58. BARBARA KRAWCZYK, KRZYSZTOF BŁAŻEJCZYK - Klimatyczna i bioklimatyczna charakterystyka Polski północno-wschodniej.

PL - ISSN 0867-6836
ISBN 83-87954-25-X

<http://rcin.org.pl>